

UTANCIN SOSYOLOJİSİ:

GELENEKTEN DİJİTAL ÇAĞA TOPLUMSAL KONTROL

NURİYE ÇELİK - NADİR ATEŞOĞLU

EĞİTİM
yayınevi

UTANCIN SOSYOLOJİSİ: GELENEKTEN DİJİTAL ÇAĞA TOPLUMSAL KONTROL
Nuriye Çelik, Nadir Ateşoğlu

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Ziya Aydođan (yza@egitimyayinevi.com)

Genel Yayın Koordinatörü: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)

Sayfa Tasarımı: Kübra Konca Nam

Kapak Tasarımı: Eğitim Yayinevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Yayıncı Sertifika No: 76780

E-ISBN: 978-625-5997-72-2

1. Baskı, Aralık 2024

Kütüphane Kimlik Kartı

UTANCIN SOSYOLOJİSİ: GELENEKTEN DİJİTAL ÇAĞA TOPLUMSAL KONTROL

Nuriye Çelik, Nadir Ateşoğlu

VI+103 s., 135x215 mm

Kaynakça var, dizin yok.

E-ISBN: 978-625-5997-72-2

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayinevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mechanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM

yayinevi

Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayinevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah. Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayinevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42, 0 332 502 50 42
bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Eğitim Publishing Group, Inc.
P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America
americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye
+90 332 499 90 00
bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr
+90 537 512 43 00
bilgi@kitapmatik.com.tr

İÇİNDEKİLER

Yazarlar Hakkında	V
ÖNSÖZ.....	VI
GİRİŞ.....	1

BÖLÜM 1

TOPLUMSAL NORMLARIN BEKÇİSİ: UTANÇ VE KONTROL MEKANİZMALARI

1. Literatürde Utanç.....	7
2. Utanç ve İktidar.....	10
3. Tarihsel Örnekler: Utancın Kullanımı	17
4. Utanç, Suçluluk ve Etik.....	35

BÖLÜM 2

SOSYAL MEDYA ÇAĞINDA DİJİTAL UTANDIRMA VE TOPLUMSAL KONTROL MEKANİZMALARI

1. Dijital Utandırmanın Doğuşu ve Evrimi.....	43
2. Dijital Utandırmanın Politik Yönü ve Toplumsal Kontrol Mekanizmasına Etkisi.....	62

SONUÇ	79
--------------------	-----------

KAYNAKÇA	85
-----------------------	-----------

EXTENDED ABSTRACT	100
--------------------------------	------------

YAZARLAR HAKKINDA

NURİYE ÇELİK

1987'de Kayseri'de doğdu. Lisans eğitimini Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü'nde, yüksek lisans eğitimini ise Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı. “Kamusal Alanda Sosyal Taklit: Sosyal Medyada Yeni Gelin Evi İmgesi” başlıklı teziyle 2018 yılında Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nden doktora derecesini aldı. Halen Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde Doçent Doktor olarak akademik çalışmalarına devam etmektedir. İletişim sosyolojisi, sosyal değişme ve siyaset sosyolojisi çalışma alanlarıdır. Evli ve bir çocuk annesidir.

E-posta: nuriyesenelcelik@gmail.com ORCID: 0000-0001-6368-1956

NADİR ATEŞOĞLU

1976'da İstanbul'da doğdu. Lisans derecesini Dumlupınar Üniversitesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden ve yüksek lisans derecesini Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yönetimi Bölümü'nden aldı. Ardından Maltepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde doktorasını tamamladı. Akademik ilgi alanları arasında siyaset ve eğitim sosyolojisiyle birlikte dijital sosyoloji konuları yer almaktadır. Halen Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü'nde Dr. Öğr. Üyesi olarak akademik çalışmalarına devam etmektedir.

E-posta: nadiratesoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0561-3562

ÖNSÖZ

Her toplum, bireylerin davranışlarını şekillendirmek ve sosyal düzeni sağlamak amacıyla çeşitli kontrol mekanizmaları geliştirmiştir. Bu mekanizmalardan en etkili ve inceleklı olanlardan biri, utanç duygusudur. Geleneksel toplumlarda, utanç bireylerin sosyal normlara uyum sağlamasını teşvik eden güçlü bir araç olarak işlev görmüş, fiziksel yaptırımlardan çok daha derin bir psikolojik denetim yöntemi olarak kullanılmıştır. Ancak dijitalleşmenin hızla yaygınlaştığı modern dünyada, utanç kavramı çok daha geniş bir kitleye hitap eden, sınırları aşan ve bireyleri sosyal medya aracılığıyla kontrol eden yeni bir form kazanmıştır.

Bu kitap, utancın geleneksel ve modern işlevlerini inceleyerek, duygunun toplumsal yapıların devamlılığını sağlamada nasıl önemli bir rol oynadığını ve iktidarın utancı bir kontrol aracı olarak nasıl kullandığını ele alıyor. İlk bölümde, utancın tarihsel kökenleri, iktidar ilişkileri içindeki yeri ve bireyler üzerindeki etkileri analiz edilirken; ikinci bölümde dijital çağın dinamikleri göz önüne alınarak, sosyal medya platformlarında ortaya çıkan dijital utandırma ve bunun toplumsal kontrol mekanizmalarındaki rolü incelenmektedir.

Çalışmamız, sosyal medya çağında utancın dönüştüğü yeni biçimleri sorgularken, bireylerin modern iletişim araçları aracılığıyla nasıl bir denetim altına alındığını anlamaya yönelik bir bakış açısı sunmayı hedeflemektedir. Umuyoruz ki bu kitap, toplumsal kontrol, iktidar ilişkileri ve dijital dünyanın karmaşıklıklarını anlamak isteyen okurlar için ilgi çekici ve düşündürücü bir kaynak olur.

Keyifli okumalar dileriz.

GİRİŞ

Her dönemin kendine özgü hâkim paradigmaları vardır. Bu paradigmalar genellikle mevcut sistemden çıkar sağlayan dönemin iktidar güçleri tarafından korunup kollanırlar. İçine doğduğumuz mevcut değer ve norm sistemlerini genellikle sorgulanmadan uygularız. Ancak bu tüm norm ve değer sistemlerinin tarafsız ve eşit işleyen sistemler olduğunu göstermez. Aksine tüm değer ve norm sistemleri iktidar ve çıkar ilişkileri ile doludur. Bu nedenle mevcut sistemin korunması için bireylerin genellikle sorgulamadan itaat edecekleri ve sorguladıklarında ise yaptırımla karşılaşacakları bir toplumsal kontrol mekanizmasına ihtiyaç vardır. Bu utanç duygusunun kullanımıyla gerçekleşir. Norm ve değer sisteminden sapma davranışı gösteren herkes mevcut değer sistemine geri döndürülmeye çalışılır. Bu amaçla yargılanır, eleştirilir, dışlanır ve nihayet damgalanır. Birey bu duruma düşmemek için kendi öz denetimini uygulayarak davranışlarını gözden geçirir ve sosyal kabul görebilmek için kendini kontrol eder. Sonuç olarak mevcut sistem mevcut eşitsiz ve iktidara içkin haliyle aynı şekilde sürmeye devam eder. Bu bizim için sınırları çok katı olan bir sosyal yapı içinde bulunduğumuz anlamına gelir.

Sosyal norm ve değerlerin ihlal edilmesi, utanç duygusuyla cezalandırılarak bireylere sosyal düzenin sınırları hatırlatılmaktadır. Bu durum, bireylerin sosyal uyumu sağlamak adına kendi davranışlarını kontrol etme, toplumsal kabullere göre kendilerini şekillendirme gerekliliği doğurur. Böylece bireyler, yalnızca fiziksel veya hukuki değil, aynı zamanda psikolojik bir denetim altında da tutulmuş olurlar.

Utanç mekanizmasını etkili yapan asıl unsur, onun toplum tarafından meşru ve kabul edilebilir bir kontrol aracı olarak görülmesidir. Bu durum, utanma duygusunu hâkim konumda bulunanların yani iktidar sahiplerinin güçlü bir aygıtı haline getirmektedir. Bu nedenle iktidar odakları, utanç duygusunu kullanarak bireylerin davranışlarını

kolaylıkla şekillendirebilir ve böylece mevcut güç yapılarını pekiştirilebilir. Bireyin itibarını ve kimliğini hedef alan bu sosyal mekanizma, bireyin toplumun normlarına uymadığı durumlarda dışlanma ve damgalanma korkusuyla uyum sağlamasına yol açar. Üstelik bu kontrol biçimi, çoğunlukla dolaylı bir biçimde uygulanır ve bireylerde bir içsel sansür mekanizması yaratır; böylece toplumsal normların dışına çıkmak, sadece sosyal bir risk değil, aynı zamanda bireysel bir tehdit haline de gelmektedir.

Sokrates, “tanrılara inanmamak” ve “gençleri saptırmak” suçlamalarıyla yargılanmış ve ölüm cezasına çarptırılmıştı. O günkü iktidar güçleri onun fikirlerini “utançtırıcı” ve “tehlikeli” olarak değerlendirmişlerdi. Çünkü Sokrates’in fikirleri o dönemin hâkim paradigmasına uygun görülmemektedir.

17. yüzyılda Galileo Galilei’ nın güneş merkezli evren modeli, dönemin Katolik Kilisesi tarafından “utanç verici” olarak nitelendirildi çünkü bu model, dönemin hâkim paradigması olan Hristiyan inançlarıyla çelişiyordu. Galileo, Engizisyon Mahkemesi’nde yargılandı ve “şaşkınlık” ve “sapma” ile suçlandı.

Amerika’da 1955 yılında Rosa Parks, Alabama’da bir otobüste, beyaz bir yolcuya yer vermeyi reddettiği için tutuklandı. Parks, o dönemde siyahların toplumsal normlara uyması gerektiğine dair derin bir ırkçılık ve dışlanma baskısı ile karşı karşıya kaldı. Utanma, bu baskının bir parçasıydı; çünkü siyahlar, genellikle bu tür “güvensiz” davranışlardan kaçınmak zorundaydılar. Ancak Parks, bu baskıya direndi ve tutuklanmasının ardından başlayan Montgomery Otobüs Boykotu, Amerika’daki sivil haklar hareketinin sembolü haline geldi. Parks’ın bu eylemi, sadece bir birey olarak değil, tüm siyahların karşılaştığı toplumsal utancın ve ayrımcılığın reddedilmesi anlamına geliyordu.

Yukardaki örnekleri çoğaltmak mümkündür. Toplumların düzenini sağlamak ve birey davranışlarını yönlendirmek,

insanlığın önemli meselelerinden biri olmuştur. Bunun için tarihsel süreçte Homo sapiens, çeşitli mekanizmalar kullanmıştır. Bu mekanizmaların neredeyse en güçlüsü bireylerin toplumsal normlara uyum göstermesini sağlamak amacıyla kullanılan utanç duygusudur. Utanç, bireylerin kendilerini değerlendirirken başkalarının gözünden nasıl göründüklerine dair bir bilinç geliştirir ve bu sayede toplumun kabul edilebilir davranış sınırları içinde kalmalarını teşvik eder. Ancak, utanç yalnızca bireysel düzeyde işleyen bir duygu olmaktan öteye geçerek, toplumsal kontrolün etkin bir aracı haline gelmiştir.

Geleneksel toplumlarda, utanç duygusu, bireylerin sosyal normlardan sapmasını engellemek amacıyla yerleşik ritüeller, törenler ve toplumsal kurallar aracılığıyla içselleştirilmiştir. Bu duygunun bireyler üzerindeki etkisi, yalnızca sosyal uyumu sağlamakla kalmamış, aynı zamanda toplumsal yapıların devamlılığını da etkilemiştir. Ancak, dijital çağın getirdiği hızla yayılan ve sınır tanımayan iletişim, utanç duygusunun bireyler üzerinde nasıl bir kontrol aracı olarak kullanılabileceğini daha karmaşık hale getirmektedir. Artık bireyler, sadece yerel çevrelerinde değil, küresel bir izleyici kitlesi önünde de değerlendirilmektedir.

Dijital iletişim teknolojilerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, utanç duygusunun ifade edilme ve yayılma biçimleri de değişime uğramıştır. Geleneksel olarak mahremiyet çerçevesinde yaşanan utanç deneyimleri, günümüzde sosyal medya gibi platformlarda daha geniş kitlelere açık hale gelmiş, kamusal alanda sergilenen utanç olayları giderek daha etkili bir toplumsal denetim aracına dönüşmüştür.

Dijital platformlarda kamusal olarak sergilenen utanç, geleneksel utanç kavramının sınırlarını genişleterek, bireylerin itibarlarını, sosyal rollerini ve kimliklerini doğrudan etkilemektedir. Sosyal medya platformlarında yapılan küçük bir hata, toplumun gözünde kalıcı bir lekeye dönüşebilmektedir. Bu durum, bireylerin dijital kimliklerini

sürekli olarak gözden geçirmelerine, davranışlarını toplumsal beklentilere göre şekillendirmelerine neden olmaktadır. Dijital utandırma olarak adlandırılan bu olgu, bireyleri sadece davranışları üzerinden değil, aynı zamanda inançları, ifadeleri ve düşünceleri üzerinden de toplumsal bir denetime tabi tutmaktadır.

Bu kitap, utancın tarihsel ve toplumsal boyutlarını inceleyerek, iktidarın bu duyguyu etkili bir şekilde nasıl kullandığını ve içinde yaşadığımız dijital dünyada utancın nasıl etkili bir denetim ve toplumsal kontrol aracı olarak kullanılabildiğini analiz etmektedir. Toplumun birey üzerindeki gözetim ve denetim araçlarını sorgulayan bu çalışma, utanç duygusunun toplumsal yapıların devamlılığını sağlamak için nasıl yeniden üretildiğini ve bireylerin sosyal normlara uygun davranması için nasıl bir mekanizma olarak işlediğini ele almaktadır.

Utanç duygusu geleneksel toplum yapılarında nasıl bir sosyal düzen sağlamaktadır ve dijitalleşen dünyada nasıl bir kontrol mekanizmasına dönüşmektedir? Utanç duygusunun tarihsel kökenlerinden dijital çağdaki yankılarına kadar uzanan bu inceleme, bireylerin toplum normlarına uyum sağlama sürecini, modern iletişim araçlarının etkisiyle yeniden değerlendirmekte ve toplumsal kontrolün dönüşen dinamiklerini bilimsel bir yaklaşımla ele almaktadır. Dijital çağda utancın sınır tanımayan etkisini anlamak, hem bireylerin sosyal uyum süreçlerini hem de toplumsal kontrol mekanizmalarının geleceğini anlamak açısından önemli ipuçları sunmaktadır.

KASIM 2024

Nuriye ÇELİK

Nadir ATEŞOĞLU

BÖLÜM 1

TOPLUMSAL NORMLARIN BEKÇİSİ: UTANÇ VE KONTROL MEKANİZMALARI

Toplumsal düzenin sağlanması ve birey davranışlarının kontrol altına alınması, insanlık tarihi boyunca farklı mekanizmalar ve stratejiler aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Bu mekanizmalar arasında en etkili ve incelikli olanlardan biri, utanç duygusunun kullanılmasıdır. Utanç, bireylerin toplumsal normlara uyum sağlamasında güçlü bir motivasyon kaynağı olarak işlev görmektedir. Bu utanç duygusunun toplum normlarına uymamamızı sağlayan kültürel yönünü göstermektedir. Ancak utanç duygusu bir iktidar aracı olarak da kullanılmaktadır.

İktidar, özellikle Foucault'nun perspektifinden, her yerde var olan, güçlünün ürettiği bilgi ve yaydığı söyleme dayalı bir ilişki biçimidir. Bu ilişki biçiminde iktidar başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunmak anlamına gelir. Bu anlamda utanç duygusu da bireylerin davranışlarını şekillendirmekte midir ve birey iktidarın koyduğu normlara uygun davranmadığında utanç duygusuyla kontrol altına alınmakta mıdır? Bu makalede utancın güçlüden zayıfa yönelmiş bir iktidar aracı ve kontrol mekanizması olarak işlevinin ne olduğu birtakım tarihsel vaka analizleri üzerinden ve bir literatür incelemesi yapılarak ele alınmaktadır. Çalışma sonunda günümüzde utanç duygusunun iktidar gücüne sahip olanların diğerleri üzerindeki hakimiyetlerini kuvvetlendiren ve mevcut iktidar yapılarını sürekli yeniden üreten bir olgu olduğu değerlendirilmiştir.

Türk Dil Kurumu utanmayı, “Onursuz sayılacak veya gülünç olacak bir duruma düşmekten üzüntü duymak; arlanmak, mahcup olmak” şeklinde tanımlanmaktadır. Oxford sözlük onu “Bir şeyin üzgün ya da hayal kırıklığı hissetmeye neden olması veya yaptığımız bir şeyin yanlış ya da aptalca olduğunu bildiğinizde hissettiğiniz üzüntü duygusu” olarak tanımlanmaktadır (Oxford Learners Dictionaries, 2024). Utandırmak ise, Birinin gergin, endişeli veya rahatsız hissetmesine neden olmak demektir (Cambridge Dictionary, 2024).

Utanç duygusu, tarih boyunca toplumların ve bireylerin davranışlarını kontrol etmek ve toplumsal düzeni sağlamak için kullanılan en güçlü mekanizmalardan biridir (Barnett, Maticka, Tyndale, & Kenya, 2016, s. 447). Literatürde utanç kavramı, onu sorunlu bir duygu olarak görenler ve onu işlevsel bir duygu olarak değerlendirenler arasında ikiye ayrılmıştır. Bir taraf utanç duygusunu, depresyon, sosyal anksiyete ve travma sonrası stres bozukluğu gibi psikopatolojilerle ilişkilendirmekte ve onu bireyin psikolojisi için sorun yaratan bir duygu olarak görmektedir. Diğer tarafa göre ise utanç duygusu, bireyin topluma uyumunu sağlamakta ve onun aidiyetini desteklemektedir. Bu çalışmada, utancın bu iki yaklaşımından hangisinin daha isabetli olduğunu yeniden tartışmaya açmaksızın utancın elverişli bir iktidar aracı olarak nasıl kullanıldığı veya kullanılabileceğini ele almaktadır. Foucault’nun iktidar analizini¹ benimseyerek, iktidara sahip olan tarafın diğerleri üzerinde utanç duygusunu nasıl kullandığına odaklanılacaktır. Bunun için tarihsel süreçte ve günümüzde utancın iktidarla olan ilişkisi ve bu mekanizmanın bireylerin içselleştirilmiş kontrollerini nasıl pekiştirdiği ele alınacaktır.

1 Foucault, iktidarı bir töz olarak görmez ona göre iktidar her yerde var olan bir ilişki ve etkileşim biçimidir. İnsanın var olduğu her yerde toplumsal ağa derinlemesine işlemiş kaçınılmaz iktidar ilişkileri bulunmaktadır. O iktidarı başkalarının eylemleri üzerinde eylemde bulunmak olarak tanımlamaktadır. Ancak bu zora dayanan bir güç kullanma biçimi olan “tahakküm” değildir. İktidar ilişkisi değişken tersine dönebilen ancak her durumda içinde rıza ve meşruluk bulunan (daha doğrusu iktidarın bunu başarmak istediği) bir ilişki biçimidir (Foucault, 2016).

İktidar, bilgi, söylem ilişkisi çerçevesinde utanç, güçlünün zayıf üzerindeki hakimiyetini pekiştiren ve onun toplumsal normlara uyumu teşvik eden bir araç olarak görülebilir. Herhangi bir duygunun kötüye kullanımı birey veya toplum için zarar verici olabilir. Bu nedenle utancın iktidar sahipleri tarafından nasıl manipüle edildiğini ve iktidarın sürekliliğini sağlama aracı olarak nasıl kullanıldığını incelemek önemlidir. Literatürdeki farklı görüşler doğrultusunda, utancın hem sorunlu hem de işlevsel yönleri ele alınarak bu duygunun günümüzdeki iktidar ilişkileri içindeki rolü değerlendirilecektir. Çalışma, “Utanç duygusu iktidardan bireylere yönelen manipülatif ve kontrolcü bir duygu mudur ve “Utanç duygusu birey davranışlarını nasıl etkilemektedir?” Sorularına cevap aramaya çalışmaktadır. İlk olarak literatürde utanç ve ardından utanç ve iktidar ilişkisi ele alınacak ve son olarak utanç, suçluluk ve etik kavramları tartışılacaktır.

1. Literatürde Utanç

Literatürde utanç kavramı, utancın işlevsel bir duygu olduğu ve bu nedenle onu olumlu bir duygu olarak değerlendirmek gerektiğini ileri sürenler ile onu birey ve hatta toplum için sorunlu bir duygu olarak görenler arasında temel iki akşa ayrılmıştır. Bu konudaki ilk görüş, bu duygunun kökenine ilişkin birtakım işlevsel açıklamalar getirmektedir. Bu görüşe göre utanma, birçok diğer duygu gibi evrimsel bir niteliği bulunan ve doğal seçim yoluyla adaptif bir işleve hizmet edecek şekilde evrilmiş bir duygudur (Fessler, 2007; Gilbert, 2007). Utanma, sosyal benlik tehdit edildiği ve diğerleri tarafından istenmeyen bir şey gibi görüldüğünde veya sosyal statü veya sosyal bağlar kaybedildiğinde ortaya çıkmaktadır (Gruenewald, Dickerson ve Kemeny, 2007; Scheff, 1988; Karlsson & Sjöberg, 2009). Bu teoride genel olarak duyguların işlevsel bir yönü olduğu ve duygularımızın hayatta kalma ile ilgili amaçlara hizmet etmek üzere evrimleştiği belirtilmektedir. Ayrıca bu teoride insanlar için

hayatta kalmak, sosyal aidiyetle yakından ilişkilidir (Keltner & Gross, 1999).

Duyguların evrimi konusundaki bu sosyal işlevselci yaklaşım, tüm diğer duygular gibi utanç duygusu için de geçerlidir (Muris & Meesters, 2014). Doğal olarak bu evrimsel yaklaşım, utancın işlevsel gözüne odaklandığı ölçüde onu olumlu, birey ve toplum için yararlı bir duygu olarak görme eğilimindedir (Olthof, 2012; Ahmed & Braithwaite, 2006; Menesini & Camodeca, 2008). Çünkü utanç duygusu, bireyin topluma uyumunu sağlayan, bireyin aidiyeti destekleyen ve ona güven veren bir duygudur (Tangney, 1991, s. 600; Fessler, 2007; Gilbert, 2007; Scheff, 1988). Williams, utancı ortak topluluk duygusunun temeli olarak tanımlamaktadır (1993, s. 84). Utanç duygusu bu anlamda toplumun bir aradalığını, devamını ve rutinini sağlayan ve bu yolla güveni tesis eden bir duygudur.

Benzer şekilde Taylor da utanma duygusunun işlevine odaklanarak onun hem birey ve hem de toplum için faydalı yönlerine değinmektedir. O, utancı kişinin kendini koruma duygusuyla ilişkilendirmektedir. Ona göre bir kişinin öz saygısı varsa o utanç duyacaktır. Hiçbir durumu utanç verici olarak görmeyen biri artık öz saygıya da sahip değildir (Taylor, 1995, s. 161). Taylor'a göre bu duygu bizleri toplumun kurallarına uygun davranmaya ittiğine göre, iyi bir duygudur. Ona göre samimi bir utanma duygusu bireyi tekrar dengeye döndürmeye yönelik işler ve hem birey ve hem de toplum için faydalıdır (Taylor, 1985). Benzer şekilde Heller'e göre de utanma ahlaki bir histir. Bu duygu toplumdan onay alıp almamayla ilgilidir ve ona göre bu duygunun ahlaki yönü ağır basmaktadır (Heller, 1982, s. 216). Utanç ve ahlak arasındaki bu tartışmaya daha sonra değinilecektir. Ancak buraya kadarki görüşler utancın, toplumda birliği sağladığı, toplumun devamına hizmet ettiği ve bireye kimlik kazandırdığı için faydalı olduğu yönündedir.

Aksın diğer tarafında utanç duygusunu, utanç ile depresyon, sosyal anksiyete ve travma sonrası stres bozukluğu gibi psikopatolojiler ile ilişkilendirerek onu bireyin psikolojisi için sorunlu bir duygu olarak görenler bulunmaktadır (Brown, 2012) bulunmaktadır. Utanç bu görüşlere göre genel olarak bireyin psikolojik esenliğine zarar vermektedir (Gilbert, 2000; Matos, Pinto-Gouveia, & Gilbert, 2013). Utanç duygusu ayrıca yeme bozukluklarına (Keith, Gillanders & Simpson, 2009) veya depresyona (Andrews, Qian, & Valentine, 2002; Cheung, Gilbert, & Irons, 2004; Gilbert, 2000; Kim, Thibodeau & Jorgensen, 2011) neden olabilmektedir.

Görüldüğü üzere burada birbirine zıt iki yaklaşım söz konusudur. Öte yandan Cibich, Woodyatt ve Wenzel (2016) utanç duygusunun sorunlu mu yoksa işlevsel mi olduğu tartışmasını sürdürmek yerine, diğer pek çok duygu gibi utanç duygusunun da hem işlevsel hem de sorunlu yanlarının olabileceğini kabul etmenin daha doğru olacağını ileri sürmektedirler. Bu görüşe göre utanç duygusu her ne kadar işlevsel bir duygu olsa da onun bazı durumlarda örneğin birey için bir kaçınma tepkisini motive ettiğinde elbette sorunlu bir duyguya da dönüşebileceği (Cibich ve ark., 2016, s. 472) dile getirilmektedir.

Bu çalışma, Cibich ve arkadaşlarının bu görüşüne katılarak utanç duygusunun bu iki aksının hangisinin daha isabetli olabileceği konusunu yeniden tartışmaya açılmayacaktır. Utanç duygusunun birey ve toplum için elbette pek çok negatif veya pozitif yönleri bulunabilir. Üstelik utanç eyleminin bazı sonuçları dün pozitif görünebilir ama bugün için negatife de dönüşebilir. Bunun tersi de geçerlidir. Ancak ben utancın her durumda özellikle otorite sahibi birileri tarafından kullanılan bir duygu olduğunu ileri süreceğim. Bu nedenle bu çalışma, utancın elverişli bir iktidar aracı olarak nasıl kullanıldığını veya nasıl kullanılabileceğini ele alacaktır.

Bunun için ilk olarak utanç duygusunun işlevselliğini kabul etmek gerekmektedir. Çünkü ancak o zaman iktidar

güçleri tarafından onun bu işlevselliğini de kullanılarak nasıl manipüle edildiği tartışmaya açılabilir. Bu duygu günümüz toplumunda hala yürürlükte olduğuna göre onun toplumsal rutin ve güvenliği sağlama, toplumun devamına hizmet etme, bireyin aidiyetini destekleme ve topluma uyumunu sağlama gibi işlevleri geçerliliğini korumaktadır. Öyleyse utanç duygusu, hem bireyin yaşamı ve hem de toplumun devamı açısından birtakım işlevselliklere sahiptir (Gruenewald ve ark., 2007; Scheff, 1988; Barnett, Maticka, Tyndale, Kenya, 2016, s. 447). Örneğin ahlaki standartlara ilişkin olan kuralların ihlal edilmemesi ve bu yolla toplumsal rutin ve güvenin sağlanmasına yönelik bir standardizasyon sağlaması, sosyal benliğin korunması, sosyal statünün devamı ve sosyal bağların kuvvetli kalması kısacası toplumun bütünlüğünün sağlanması konusunda utanç duygusu önemli bir rol oynamaktadır. Sorun, birey veya toplum için geçerli tüm bu işlevselliklerin iktidar güçleri tarafından kendi iktidarlarının devamı için manipüle edilip edilmediğidir.

2. Utanç ve İktidar

Bireylerin damgalanarak utandırılması toplumsal kontrolün sağlanmasının bir aracı olarak işlev görmektedir (Barnett ve ark., 2016, s. 447). Buna göre damgalama ve suç yükleme toplumsal düzenin korunmasına hizmet etmekte ve toplumun dağılmasını engellemektedir. Utanç duygusunun birey veya toplum için birtakım işlevselliklere sahip olması bu duygunun meşru ve kabul edilebilir bir duygu haline gelmesine neden olmaktadır. İktidar hamlesi de tam bu noktada devreye girmektedir. İktidar güçleri, toplumsal kabullerin gücünü arkalarına alarak utanç duygusu üzerinden kendi güçlerini pekiştirebilir. Bu süreç hem utanç duygusunun var olan haliyle (veya değişmesi gerekiyorsa yeni haliyle) yeniden üretilmesine ve hem de böylece mevcut iktidarların güçlerini yeniden üretmeleriyle sonuçlanmaktadır.

Unutmamak gerekir ki kültür ve iktidar arasında çok sıkı bir ilişki vardır (Swartz, 2018, s. 201). Her kültürel pratik, bir

sosyal sınıf veya tabakaya özgü imalarda bulunur. Özellikle alana hâkim olan güçlerin kültürel kodlamaları alanı domine eder (2018, s. 172) ve diğerlerinden bu düzenlemeye uygun söylem ve eylemlerde bulunmaları beklenir. Üstelik bu söylem ve eylemler yürüklükte oldukları sürece muhafazakâr bir nitelik taşısalar da aslında alana domine edenlerin bakış açıları doğrultusunda her zaman değişime de açıktırlar. Bu durum pratikte güçlünün zayıfı utandırarak kontrol etmesi gibi basit bir mekanizmayla ete kemiğe bürünmektedir.

Ancak yukardaki tespitlerden kültürel kodları belirleyen baskın kültür unsurlarının tüm eylemlerinin etik dışı veya kötücül olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. Söylem, bazen bundan sonra artık “bayan” yerine “kadın” denmesi gerektiği şeklinde bir politik doğruculuk şeklinde ortaya çıkarken bazen de başlık parası istemenin, kan davası gütmenin, çevreyi kirletmenin veya kişisel alanı ihlal etmenin artık utanılması gereken bir davranış biçimi olarak görülmesi şeklinde oluşabilir. Elias’ın (2017) belirttiği gibi uygarlığın tarihsel süreç içinde sürekli pozitif ve nezakete uygun davranış biçimlerine doğru yönelmesi (günümüzde yere tükürme, yüksek sesle konuşma vb. uygun görülmemesi) söz konusu olabileceği gibi bazen tam tersi yönde gelişmeleri de görmek mümkün olabilir. Birey, utanma duygusu üzerinden kendisini bir öz denetime tabi tutmakta ve belirlenen (kendisinin belirlemediği) kurallara uymadığında dışlanma yaptırımla karşılaşacağını bilmektedir (Elias, 2017). Bu evrensel etik ilkelere uygun bir gelişme de olabilir veya tam tersi olabilir. Ancak her durumda birçok medeni gelişmenin arkasında (ör. idam etme yerine hapishanelerin kurulması veya eskiye göre nezaket kurallarına daha fazla uygun davranmak gibi) bir iktidar/güç ilişkisi bulunmaktadır.

Hapishanelerin doğuşu isimli eserinde Foucault (2019) bu konuyu detaylı bir şekilde ele almıştır. Ona göre idam ritüeli kralın otoritesini kuvvetlendirmek yerine ona zarar veren bir noktaya geldiği için artık halka açık idam yerine kapatma merkezleri kurmak ve bireyleri gözetim ve denetim

altında tutmak daha uygun görülmüştür. Bu anlamda her değişimin arkasında bir güç ilişkisinin motivasyonu olduğu ancak her yeni durumun söylemler ve diğer yollarla halka benimsetildiği anlaşılmaktadır. Utanç ise burada kilit bir oynamaktadır. Çünkü utanma duygusu, bireyi oluşturulan her yeni veya eski kültürel standarda uygun davranmaya sevk etmenin, en etkili yollarından biridir.

Utanç, alışkanlıklarla ilgili sosyolojik bir duygudur. Çünkü genellikle benzer çağda ve benzer toplumda yaşayan insanlar benzer şeylerden utanmaktadırlar (Riezler, 1943, s. 457). Bu duygunun ortaya çıkabilmesi için en az iki tarafa ihtiyaç vardır. Şeref duygusu gibi utanç duygusu da ancak başkasının önünde hissedilebilen bir duygudur (Bourdieu, 2015, s. 70). Doğal olarak utanç yargılanmaya ve değerlendirilmeye içkin bir duygudur. İkinci olarak bireyin kendi dışından yani ötekinden gelen bu yargılamayı ciddiye alması, önemsemesi ve hatta bazı durumlar da ona değer vermesi de gerekir (Alpay, 2022). Değer vermek yerine kaygılanması veya kendini tehdit altında hissetmesi de benzer bir sonuç verebilir. Doğal olarak buradaki kaygı aşağılanma ve dışlanmaya ilişkin bir kaygıdır. Oysa diğerlerinin hakkınızda ne düşündüğünü önemsemediğinizde utanç duygusu var olamaz. Ancak toplumun hakkımızdaki yargılarını önemsememek sosyal bir varlık olan insan için hemen hemen imansızdır (Ateşoğlu, 2023, s. 10). Bu nedenle utanç iktidara içkin bir duygudur.

Öte yandan utanç duyma genellikle *ciddiye aldığımız veya ciddiye almak zorunda kaldığımız* ötekilerin hakkımızdaki yargılara ilişkin bir duygudur ve bu konudaki savunmasızlığımız ve güçsüzlüğümüzün bir göstergesidir (Manion 2003, s. 23). Demek ki utanmaya iktidar ilişkisi çerçevesinde yaklaştığımızda ve bu iktidar ilişkisi içerisinde utanan taraf, zayıf tarafı temsil etmektedir. Yargılayan değerlendiren ve utancın kurallarını koyan taraf ise muktedir olanlardır. Kişi bir otoriteyi (bu otorite birey, kurum veya

toplumun genel yargısı olabilir) kabul ettiği andan itibaren onun değerlendirmelerini içeren utanmalara maruz kalmaya hazırdır.

Bilgiye sahip olan iktidar, bir normalizasyon süreci işleterek utanılması gereken davranışları belirleme, söylemler üretme ve yayma, gözetleme ve denetleme gibi mekanizmalarına sahip bir aygıttır (Foucault, 2015, 95). Bu nedenle belirlenen bu normlara uymayanları utanma gibi bir duygu ile kontrol edebilmesi onun açısından son derece elverişli bir mekanizmaya sahip olmak demektir. Utanç duygusunun diğer bazı hislerden temel farkı, dıştan net bir biçimde gözlemlenebilir olmasıdır (Locke, 2007, s. 148). Bu anlamda “utandırma” eylemi bireyin bedenine ve hem de benliğine yönelmiş bir tür şiddet eylemi gibidir (Karlsson & Sjöberg, 2009, s. 353).

İktidar sahipleri, toplumsal düzen kuralları üzerinden bireyi kapatma merkezlerine göndermeden damgalama veya ötekileştirmenin bir yolunu bulmuşlardır. Utanç duygusuna insan bedeninin verdiği tepkilere bakılırsa bu duygunun yaşanması birey için bir tür “geçici damgalanma” halidir. Foucault’ya göre bu anlamda suç yükleyen, değerlendiren ve yargılayan ve damgalayan çeşitli iktidar erkleridir (Foucault, 2013, s. 179). Bourdieu, da benzer bir şekilde beğeni yargısı dahil tüm yargı biçimlerinin bir toplumsal kökenle ilişkisi olduğunu ileri sürmektedir (Bourdieu, 2017, s. 15). Bir toplumsal kökene de dayanan utandırma eyleminin normları koyanların, muktedir olanların ve güçlülerin bir aparatı olduğu açıktır. Peki ama utanması gerekenler kimlerdir? Utanması gerekenler, beğeni, nezaket ve politik doğruların ne olduğu gibi konularda standartları belirleyenlerin mevcut ilişki ve iletişim biçimine uygun davranmayan herkestir. Tarihsel süreç bize bunu göstermektedir. Elias’ın da (2017) belirttiği üzere tüm nezaket ve görgü kuralları gibi toplumsal düzen kuralları, aristokratik zümreden burjuvaya ve oradan da tüm halka doğru ilerlemiştir. Ancak her durumda utanılacak

konu ve nesnelere eskiye göre giderek artmaktadır. Aslında bu sürecin hiç bitmiyor olması da bize bunun bir iktidar aparatı olduğu göstermektedir.

Kapatma merkezlerine göndererek kişinin bedeni yerine ruhuna şiddet uygulanmasına (Foucault, 2019) benzer bir şekilde doğrudan bedene şiddet uygulamak yerine utandırarak hizaya sokma eyleminde de aslında kişinin ruhuna bir tür şiddet uygulanmaktadır. Bu duygunun hedefi temelde insanın benliğine yönelmiştir (Karlsson & Sjöberg, 2009, s. 353). Ancak aslında onun insan bedenine yönelik fiziki bir tarafı da bulunmaktadır. Utanca maruz kalan bireylerde “yok olma arzusu” gibi duygular oluşmasının yanında fiziki olarak yüz kızarması, yüzün saklanması, kaçma, terleme, hızlı kalp atışı gibi fiziksel belirtileri görmek de olasıdır (Locke, 2007, s. 148; Heller, 1982, s. 216).

Breggin, (2014) “Guilt, shame, and anxiety” isimli çalışmada bireyin utanç duyduğunda hissettiği duyguları ele almaktadır. Buna göre birey yetersiz ve etkisiz hissetme, diğerlerinin kendi hakkında ne düşündüğü ile ilgili kaygılanma, reddedilmiş,

pişman, yüz kızarmasından korkma, uygunsuz veya aptal görünmekten korkma, kimliğini kaybettiğini hissetme, mahcup olma, mükemmeliyetçi olma, dışlanmış hissetme, içine kapanma, diğerlerine güvenmeme gibi duygular yaşamaktadır. Bu duygular bireyin eylemlerine de yansımaktadır. Utanç hissedildiğinde birey, göz teması kurmama ve yere bakma, başı eğik ve kambur durma, kekeleme ve aşırı yumuşak ve düşük bir ses tonuyla konuşma veya ağlama gibi davranışlar sergilemektedir.

Utanç duygusu hem hislerde ve hem de davranışlarda kendini gösteren yoğun bir duygudur ve bireyde ortaya çıkan

belirtiler adeta bireyin “ihlal” davranışının cezalandırıldığını göstermektedir. Heller’in tabiriyle; “Utanç duygusuna maruz kalmak, kişinin topluluğa veya topluluk tanrılarına olan bir borcu ifade eder ve bu borç ödenmelidir” (1982, s. 216). Bu durum bireyin toplumsal kurallara istemese de uygun davranması anlamına gelmektedir. Çünkü doğal olarak hiç kimse damgalanmayı veya suçlanmayı kabul etmek istemez. Dolayısıyla bu sosyolojik ortam, toplumsal kural, ilişki ve iletişim biçimleri üzerinde sembolik güce sahip olanların diğerlerini rahatlıkla yönetebilecekleri bir zemine tekabül etmektedir.

Tüm bu mekanizmanın bu şekilde kullanılması elbette birey için işlevsel bir duygunun kötüye kullanılmasıdır. Ancak iktidar bu eylemi göstere göstere yürütmez. İnsanın evrimsel sürecinde işlevsel bir rol oynayan utanç duygusunun iktidar gücüne sahip olanlar tarafından çıkar ve gücün devamı için kullanımı, genellikle dolaylı bir şekilde uygulamaya sokulur. Dolayısıyla bu duygunun iktidar amacıyla kullanıldığı genellikle doğrudan gözlemlenemez ve bir tür “sembolik şiddet” aracılığı ile yürütülür.

Sembolik şiddet, bireylerin verili toplumsal yapıyı sorgulamadan kabul etmiş olmalarına dayanır. Bu basitçe, var olana uygun davranmak anlamına gelmektedir. Bourdieu’nun ifadesiyle:

“Birey tarafından şiddet olarak algılanmadığı için uygulanan şeyin şiddet olarak tanımlanması da söz konusu değildir. Burada olsa olsa bir ‘yanlış tanıma’ söz konusudur (Bourdieu & Wacquant, 2016, s. 167).

Alana hâkim olanlar, çıkar içeren ve sınıfsal bir matematiği de bulunan bu süreci son derece doğalmış gibi gösterebilmek yeteneğine sahiptirler. Süreç kabaca şöyle işlemektedir. İlk olarak bireylerin davranışlarına ilişkin standartlar belirlenir. Ardından bunların meşru, doğal ve medeni olduğuna ilişkin söylemler oluşturulur. Belirlenen davranış kalıplarının dışına çıkıldığında ne olacağı bu söylemlere dahildir. Son olarak

bireyin kendi kendine uyguladığı oto sansür meyvesini verir ve birey “yanlış” davranışa yönelmez veya yöneldiğinde utanması gerektiğini bilir.

Bu durumda birey, görünüşte son derece doğal ve tarafsız ancak gerçekte çıkar ve güç ilişkileriyle dolu saygın mitleri, ilişki ve iletişim biçimlerini içeren kuralları sorgulayamaz. Burada bireye kalan ya kurallara uymak veya utanç duygusunun dışlayıcılığı mücadele etmektir. Doğal olarak genellikle ilki gerçekleşir. Görüldüğü üzere süreç iktidar ilişkileriyle dolu olduğu halde son aşama bireyin bir tür “suç ortaklığı” ile hayatiyet bulmaktadır.

Locke’ un da belirttiği üzere utanç duygusu, bireyin benliğine yönelmiş olumsuz bir öz değerlendirmeyi içermektedir (Locke, 2007, s. 149). Bu birey için önemli bir itibar kaybıdır ve bazı durumlarda bu kayba bir leke veya damga da eşlik edebilir (Barnett ve ark., 2016). Ayrıca utanma duygusu, belirli koşullar altında, özellikle de utanç verici bir olaydan sonra kişinin sosyal imajını onarmanın zor veya imkânsız olduğu durumlarda birey için sorun yaratan bir duygu haline gelebilir. Bu durumlarda, kişinin utanç deneyimine dahil olmak istememesi ve bu tür davranışlardan kaçınması ve/veya acı veren utanç duygusunun psikolojik sonuçlarından kaçınmaya çalışması muhtemeldir (Cibich ve ark., 2016, s. 479).

Utanç duygusunun birey için kaçınılması gereken bir duygu olması onu, iktidarların kullanımı için son derece elverişli bir hale getirmektedir. Bununla birlikte iktidarların utandırma sürecini ustalıkla yürütmeleri de gereklidir. Çünkü utanç duygusunun yukarıdaki gibi iktidarın istediği davranış biçimini ortaya çıkaracak biçimde verimli bir şekilde işleyebilmesi için dozunda kullanılması gerekir. Cibich ve arkadaşlarının belirttiği üzere:

“Utanç deneyiminin yoğunluğu, hem çok düşük hem de çok yüksek utanç düzeylerinde onun işlevsiz olmasında neden olabilir. O davranış değişikliğini veya onarımı motive

edecek kadar güçlü ancak ezici ve öznel olarak onarılamaz olmayan doğru utanç seviyesinin “tatlı bir noktası” olabilir” (Cibich ve ark., 2016, s. 479).

Bu tespit bize söyleme sahip iktidarların utanç duygusunun kullanım dozunu (utandırma) iyi ayarlamaları gerektiğini göstermektedir. Utandırma duygusu olması gerekenden yüksek veya düşük seviyede kullanıldığında iktidar için artık o, diğerlerini kolay yönetmenin bir aracı olarak kullanılamaz. Heller’e göre utanç duygusu kültürel bir duygudur. Kültürün olmadığı bir yapıda utanmak söz konusu olamaz (Heller, 1982, s. 215). Heller’in bu yaklaşımı aslında utanç duygusunun ahlaki ve yüce bir duygu olmaktan çok bireyi hizaya sokmaya çalışan normatif bir duygu olduğunu göstermektedir.

3. Tarihsel Örnekler: Utancın Kullanımı

Utama olgusuna tarihsel olarak bakıldığında utanması gerekenlerin belirli bir güç ilişkisi içerisinde değiştiği anlaşılmaktadır. Utanması gereken davranışlar verili değildi aksine onu güçlüünün kendisi belirlemektedir. Orta Çağda beden şiddet uyguladıkları için ceza verenlerin utanması gerekirdi. Bu nedenle suçlunun suçunu itiraf etmesi verilen cezanın meşruluğunu sağlaması bakımından çok önemliydi. Bu itirafın sağlanması için gerekirse işkence yapılırdı. Ancak modern ceza sisteminde toplumsal kontrol gözetleme ve bilgi toplama ve bilgiye hâkim olma gibi araçların kullanımıyla çok daha kolay ve etkili bir şekilde yapılabilmektedir. Gururu için suç işleyen birinin bedenine ceza vermek artık iticidir ve meşruluk sağlayamaz. Oysa onun gurur dediği eylemi küçük düşürücü bir eylem haline getirmek ve onu toplum önünde bu yolla küçük düşürmek bedene ceza vermekten çok daha etili olmaktadır. Foucault ’nın tabiriyle:

“Küçük düşürücü cezaların etkinliği, suçun kökünde yer alan gurura dayanırdı. Fanatikler kanaatlerini ve bu kanaatler uğruna çektikleri azapları kendileri için şan unsuru haline getirirlerdi. Fanatik tavırları olan suçluların

bu eylemlerini gülünç düşürerek utanç yoluyla önlemek. Eğer böyle yapılırsa bundan etkili sonuçlar ortaya beklenebilir. Bunun tersine onlara fiziki acılar çektirmek ise işe yaramayacaktır” (Foucault, 2019, s. 171).

Orta çağdan farklı olarak modern dönemde yönetimler cezayı, bir ölçüm veya yapılan kötülüğün bedelini ödetme değil bir ıslah etme biçiminde ele almaktadırlar. Böylece suç eyleminin içine sızmış olan gurur, yerini ıslah edilmesi ve iyileştirilmesi gereken sorunlu bir davranış biçimine bırakmıştır. Bu durum güç ilişkisinin zamanla cezalandırılanlar lehine değiştiğini göstermektedir. Dolayısıyla Foucault'nun (2019) tabiriyle “Modern dünyada cezalandırılmak çirkin, cezalandırmak ise daha şerefli bir hale gelmiştir. Modern dünyada artık ceza verenler değil onu hak edenler utanmalıdır. Cezalandırılanlar ise artık şerefli bir konuma yükselmektedir.

“Biz yargıçların verdiğimiz cezanın esasının cezalandırmaya yönelik olduğunu sanmayınız, bu ceza düzeltmeyi, ıslah etmeyi, “iyileştirmeyi” hedeflemektedir; Böyle bir ıslah tekniği, cezayı kötülüğü kovma biçimine dönüştürmekte ve yargıçları sefil cezalandırma mesleğinden kurtarmaktadır” (Foucault, 2019, s. 42).

Yargıçlar da tıpkı doktorların hastalıklı, sorunlu ve düzeltilip iyileştirilmesi gereken bedene yaptıkları operasyon gibi toplumsal kurallara uymayan “hastalıklı, anormal” kişilere müdahalede bulunmakta ve tıpkı doktorların hastayı düşünerek hareket etmesi gibi onlar da suçluyu düşünmektedirler. Amaç Orta çağ Hristiyanlığının aksine bedene ceza vermek, eziyet etmek ve onu günahlarından arındırmak değil aksine bireyi ıslah etmek ve topluma kazandırmaktır. Görüldüğü üzere burada tarihsel süreç içerisinde iktidar sahibi olanların konumları iktidarı kullanma yeteneğine sahip olanlar lehine değişmektedir. Bu bir durumu tanımlayıp bu tanımları diğerlerine kabul ettirebilme yeteneğine sahip olan güçlülerin yapabileceği bir değişimdir.

Yargılayanlar artık, tam bir adil yargılama bile olmadan acımasızca mahkumlara eziyet eden cellatlar konumundan

son derece uzaktırlar. Ceza artık bedene değil kişileri kapatarak ruha verilmektedir. Krala karşı geldiği için halkın önünde acımasızca öldürülen bir mahkûm hayatına mal olsa da belirli bir mücadele veren kendince haksızlıklara karşı çıkan ve bazen de halk tarafından kahramanlaştırılan bir figürdür. Oysa işlediği bir suç için belirli bir mekâna kapatılanların kahramanlıklarından söz edilemez. Olsa bugün bir suçluyu diğer insanlara daha fazla zarar vermemesi için toplumdaki uzaklaştırma yargıçların kahramanlığından söz edilebilir. Burada önemli olan unsur adil yargılamadır. Bu yapıldığı sürece toplumun mahkûmlara bakışı kolaylıkla olumlu yönde değişemez.

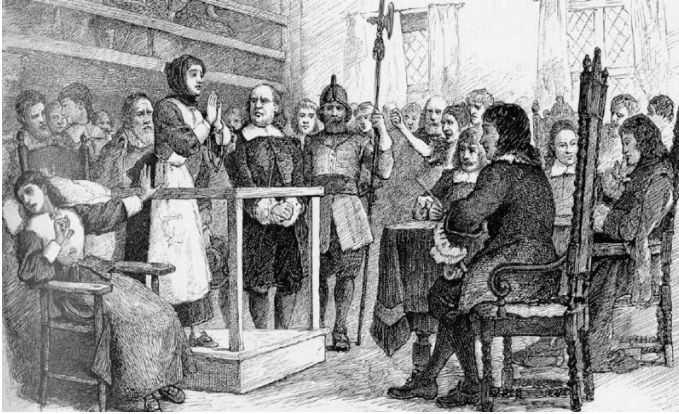
Tüm suçlara aynı cezayı vermek olan hapis (kapatma) cezasının tek düzeliği önemli bir sorundur. Sanki tüm hastalara aynı ilacı vermek gibidir ve bu nedenle çoğu kez bir çözüm olamaz. Oysa özellikle basit kurallar ihlal edildiğinde kapatma yerine utanç duygusunun kullanımı çok daha işlevsel olabilir. Bu anlamda utanma duygusu, kapatma olmadan toplumsal kontrolü sağlayan çok daha etkili bir araçtır. Yargılama toplumdaki bireye doğru gelmektedir. Birey sosyolojik bir ölüm yaşamamak için içinde bulunduğu toplumun kurallarına uyar veya uyuyormuş gibi görünür. Tarihsel süreçte baktığımızda Mao dönemi, Hitler Almanya'sı, Kuzey Kore gibi otoriter yönetimler de yaşamış insanların olup bitenlere onay versin vermesin mevcut duruma uyum sağladıkları veya sağlamış göründükleri bir vakadır.

Utanma duygusunun iktidar tarafından bir kontrol aracı olarak kullanılması, tarih boyunca çeşitli dönem ve bağlamlarda gözlemlenmiştir. Aşağıda, bu konuya ilişkin farklı dönem ve bağlamlardaki vakalardan bazı örnekleri ele alalım.

a. Orta-çağ Avrupa'sı ve Cadı Avları

Orta çağ Avrupa'sında, kilisenin ve devletin otoritesini güçlendirmek amacıyla, çoğunlukla kadınları hedef alan sistematik cadı avları gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte,

cadı olmakla suçlanan kadınlar, toplumsal bir sahnede aşağılanarak, halk arasında korku ve utanç duygularının yayılmasına yol açmıştır. Cadı avları, iktidar karşıtı unsurların ve toplumun normlarından sapmış bireylerin cezalandırılması yöntemi olarak kullanılmış; böylece mevcut otoritenin meşruiyeti ve gücü pekiştirilmiştir. Cadı avları sırasında kadınlar toplumdan dışlanmış, çeşitli işkencelere maruz bırakılmış ve çoğunlukla idam edilmiştir. Bu süreç, iktidarın toplumu disipline etme ve kontrol altında tutma aracı olarak işlev görmüştür. Toplumsal düzeni sağlamak için utanç ve korku mekanizmaları, bireyleri itaate zorlayan güçlü bir strateji olarak kullanılmıştır.

Salem Cadı Mahkemeleri, 1692-1693 yılları arasında Amerika'daki Salem kasabasında yaşanan ünlü bir cadı avı vakasıdır. Bu olay, Avrupa'daki cadı avlarından etkilenmiştir ve toplumsal histerinin ve korkunun bir sonucudur. Salem'de genç kızların cadı oldukları gerekçesiyle başlattıkları iddialar sonucunda yaklaşık 200 kişi cadılıkla suçlanmış, 20 kişi idam edilmiştir. Salem olayı, Orta Çağ Avrupa'sındaki cadı avlarının bir yansıması olarak görülür ve tarihsel olarak oldukça önemli bir vakadır.

2 <https://www.bilgeyik.com/avrupa-tarihinin-gunah-kecileri-cadilar-kadınlar-ve-isyan-616> (Erişim Tarihi: 22.09.2024)

Würzburg ve Bamberg Cadı Mahkemeleri, Almanya'da Würzburg ve Bamberg bölgelerinde gerçekleşen cadı avları, Avrupa'daki en büyük cadı avlarından bazılarıdır. Würzburg'da 1626-1631 yılları arasında yaklaşık 900 kişi cadılık suçlamasıyla idam edilmiştir. Benzer şekilde, Bamberg'de aynı dönemde yaklaşık 600 kişi cadılıkla suçlanmış ve öldürülmüştür. Bu davalar, toplumsal korkunun, dini bağnazlığın ve iktidar mücadelesinin cadı avlarına nasıl yol açtığını göstermektedir.

Pendle Cadıları Davası, İngiltere'nin en ünlü cadı davalarından biridir. 1612 yılında Lancashire'da, 12 kişi cadılıkla suçlanarak yargılandı. Bu kişiler, komşularına büyü yaparak onları hasta etmek veya öldürmekle suçlandılar. 10 kişi asılarak idam edildi. Pendle Cadıları olayı, İngiltere'deki cadı avlarının ne kadar korkutucu ve yaygın hale geldiğini gösteren önemli bir vakadır.

Trier Cadı Avları, Almanya'nın Trier kentinde 1581-1593 yılları arasında gerçekleşen cadı avları, Avrupa tarihinin en kanlı cadı avlarından biridir. Bu dönemde, yüzlerce insan cadılıkla suçlanmış ve öldürülmüştür. Katolik kilisesinin ve yerel yetkililerin desteğiyle yapılan bu avlar, özellikle yerel soyluların ve iktidar sahibi kişilerin güçlerini pekiştirme çabası olarak da görülür. Trier'deki cadı avları, cadı suçlamalarının sadece kırsal kesimle sınırlı kalmayıp, şehirlerde ve kilise çevrelerinde de yoğunlaştığını göstermektedir.

North Berwick Cadı Davaları, İskoçya'da, North Berwick kasabasında gerçekleşen bu davalar, 1590-1592 yılları arasında cadılıkla suçlanan bir grup insanın mahkemeye çıkarılmasını ve çoğunun idam edilmesini kapsar. Kral VI. James'in, gemisiyle seyahat ederken fırtınaya yakalanmasının ardından, bu olayın cadıların bir komplosu olduğuna inanılmış ve büyük bir cadı avı başlatılmıştır. Yüzlerce kişi bu olay nedeniyle yargılanmış ve bazıları işkence altında cadı olduklarını itiraf ettikten sonra idam edilmiştir. Bu vakalar, Orta Çağ ve sonrasındaki Avrupa'da cadı avlarının ne kadar

aygın ve sistematik bir hale geldiğini, toplumların korku ve hurafelerle nasıl yönetildiğini gösterir.

b. Mao Dönemi Çin ve Kültür Devrimi

1966-1976 yılları arasında Çin’de gerçekleşen Kültür Devrimi, Mao Zedong’un liderliği altında komünist ideolojiyi pekiştirme ve devrimin sürekliliğini sağlama amacıyla başlatılmış bir süreçtir. Bu devrimde, entelektüeller, eski gelenek ve değerlere bağlı kişiler, parti muhalifleri ve devrim karşıtı olarak etiketlenen bireyler hedef alınmıştır. Mao’nun önderliği altındaki Komünist Parti, bu grupları kamu önünde açıkça eleştiri seanslarına tabi tutmuş, onları toplumsal platformlarda aşağılayarak utandırmıştır. “Toplu eleştiri” ya da “karşılıklı eleştiri” olarak adlandırılan bu yöntemler, özellikle bireylerin düşüncelerini ve davranışlarını kontrol altına alma stratejisi olarak kullanılmıştır. Bu süreçte, entelektüel sınıf büyük oranda hedef alınmış, üniversiteler ve akademik kurumlar bu baskının ana merkezleri haline gelmiştir.

Kültür Devrimi sırasında yürütülen bu eleştiriler ve aşağılamalar, iktidarın karşıtlarını bastırmak amacıyla kitlesel bir korku yaratmayı hedeflemiştir. Bireylerin toplumsal itibarı sistematik olarak yok edilmiş, kişisel ve kamusal hayatları tahrip edilmiştir. Mao’nun iktidarı, bu tür kolektif baskı mekanizmalarını kullanarak, halkın davranışlarını ve düşüncelerini şekillendirmeye çalışmıştır. Bu süreç, toplumu disipline etmek ve otoriteye mutlak itaat sağlamada kritik bir araç olarak işlev görmüştür. Bireyler, bu tür toplu utandırma yöntemleri aracılığıyla hem kendilerinin hem de çevrelerindeki insanların düşüncelerini otoriteye uygun hale getirme baskısıyla karşı karşıya kalmıştır.

Toplumda yaratılan bu geniş çaplı utanç ve korku ortamı, yalnızca iktidarın meşruiyetini pekiştirmekle kalmamış, aynı zamanda bireylerin devrimci ideolojiye sadık kalmasını sağlayarak, otoriteye karşı her türlü muhalefetin kökünü kazımayı amaçlamıştır. Kültür Devrimi, bu bağlamda hem

siyasi hem de psikolojik bir kontrol mekanizması olarak işlev görmüştür.

c. Japonya’da Utanç Kültürü

Japonya’da “haji” olarak bilinen utanç kavramı, toplumsal uyumun ve sosyal düzenin sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu kavram, Japon kültüründe bireylerin toplum kurallarına ve normlarına uymalarını sağlayan güçlü bir sosyal kontrol mekanizması olarak işlev görür. Japon toplumunda bireylerin davranışlarının yalnızca kendilerini değil, aynı zamanda ailelerini, topluluklarını ve hatta ulusal kimliği etkilediği düşünülür. Bu nedenle, sosyal normlara aykırı hareket eden bireyler, sadece kişisel bir başarısızlık hissi yaşamaz, aynı zamanda toplumsal düzende bir bozulmaya yol açtıklarının farkında olurlar. Bu durum, bireylerde derin bir “haji” yani utanç duygusuna neden olur.

Utanç kavramı, Japon toplumunda bireylerin sosyal ilişkilerde ve kamusal alanlarda nasıl davranacaklarını belirleyen bir içsel rehber olarak işlev görür. Toplumun beklentilerine uygun hareket etmeyen bireyler, toplumsal olarak dışlanabilir ve itibarsızlaştırılabilir. Bu dışlanma korkusu, bireyleri toplumsal normlara uyum göstermeye zorlar. Japon kültüründe haji, bireylerin içselleştirdiği bir sosyal denetim aracıdır ve toplumun kolektif bilinci içerisinde derin bir yer edinmiştir.

Japonya’da haji, bireyin sadece kendisine yönelik değil, aynı zamanda topluma karşı hissettiği bir sorumluluğu da içerir. Bu toplumsal sorumluluk, bireyin davranışlarını şekillendirir ve yanlış bir adım attığında yalnızca kendi itibarı değil, aynı zamanda ailesinin, iş yerinin ve geniş anlamda toplumun itibarının da zedelenmesine yol açar. Bu nedenle, Japon toplumunda utanma duygusu, bireysel bir başarısızlıktan ziyade toplumsal bir sapma olarak görülür.

Haji’nin toplumsal kontrol üzerindeki etkisi, bireylerin otoriteye ve toplumsal normlara karşı geliştirdikleri itaat mekanizmalarını güçlendirir. Japonya’da sosyal normlar

ve kurallar, yalnızca yasalarla değil, bireylerin birbirlerini gözlemlemesi ve sosyal hiyerarşiler içinde davranışlarını ayarlamalarıyla da korunur. Bu bağlamda, haji, bireylerin toplumsal düzeni koruma sorumluluğunu içselleştirmesini sağlayarak, güçlü bir sosyal disiplin aracı olarak görev yapar. Sonuç olarak, Japonya’da haji, toplumsal normlara ve beklentilere uygun davranışı teşvik eden ve bireyleri toplumsal sorumluluklarını yerine getirmeye yönlendiren önemli bir kültürel öğedir. Bu kavram, Japon toplumsal yapısının bir parçası olarak, bireylerin uyumlu, sorumlu ve otoriteye saygılı bireyler olmasını sağlayan bir sosyal kontrol mekanizmasıdır.

Japonya’daki utanç kültürünün bazı yansımalarını aşağıdaki örneklerde görmemiz mümkündür.

Ofis Hayatında Başarısızlık: Japonya’da kariyer ve iş yaşamında başarısızlık, kişinin ailesine, iş arkadaşlarına ve toplumuna karşı utanç duymasına sebep olabilir. Örneğin, bir çalışanın iş yerinde ciddi bir hata yapması, onu sosyal dışlanmaya itebilir. Bu yüzden Japon iş dünyasında başarısızlığı önlemek amacıyla aşırı çalışma (karoshi) yaygındır. Bu durum birey üzerinde büyük bir baskı yaratabilir.

İntihar ve Toplum Baskısı: Japonya’da utanç kültürü, kişisel ve aile onuruna büyük bir önem verir. Örneğin, Japonya’da intihar oranları, utanç kültürüne bağlı olarak yüksek kalmıştır. Bireyler, başarısızlık veya sosyal beklentileri karşılayamama nedeniyle utanç duyarak intihara yönelebilir. Örneğin, 2011’deki Fukushima nükleer felaketinden sonra, sorumlu olan bazı yöneticiler ve mühendisler, toplumun önünde utanmış ve özür dileyerek istifa etmişlerdir, bazıları ise intihara sürüklenmiştir.

Benzer şekilde eğitim sisteminin baskısı nedeniyle Japonya’da öğrencilerinde intihar ettiği vakalar bulunmaktadır. Japon eğitim sistemi, yoğun bir başarı baskısı üzerine kuruludur. Japonya’da özellikle lise ve üniversite

sınavlarına hazırlanan öğrenciler, başarı gösterememe korkusuyla ağır stres altına girmekte ve toplumsal beklentileri karşılayamadıklarında utanç duygusuyla baş edememektedir.

2016 yılında bir üniversite sınavında başarısız olan 18 yaşındaki bir öğrencinin intiharı, bu tür olaylara somut bir örnektir. Japon toplumu, akademik başarıyı oldukça ciddiye almakta ve başarısızlık büyük bir utanç kaynağı olarak görülmektedir.

Japon Müşteri Hizmetlerinde Kusur: Japonya’da müşteri hizmetleri sektöründe yapılan hatalar, utanç kültürüne dair yaygın bir örnektir. Bir restoran veya mağazada müşteri şikâyeti olduğunda, çalışanlar hemen özür diler ve durumu düzeltmek için ellerinden geleni yaparlar. Bu, sadece işin gereği değil, aynı zamanda utanç kültürünün bir yansımasıdır. Müşteriye karşı mahcup olmamak, birey ve işletme adına önemli kabul edilir.

Hikikomori Fenomeni: Hikikomori’nin kelime anlamı “içeri çekilme, hapsedilmiş olma” olan Japonca bir kelimedir. Münzevi, yetişkin ve ergen bireylerin toplumsal yaşamdan çekilmeleri ve sıklıkla aşırı seviyelerde kendilerini izole etmeleri olayını anlatır. Bu bireyler yaşamdan elini ayağını çekip temel ihtiyaçlar dışındaki tüm zamanlarını odasının içinde geçirirler. Bu durum keşiş tarzı bir yaşam biçimi olarak yorumlansa da bazı durumlarda kendini izole etmek utanç duygusuyla da ilişkili olabilir. Japonya’da özellikle genç bireylerin toplumsal beklentileri karşılayamadığı için kendilerini dış dünyadan izole ettikleri vakalar, utanç kültürünün bir sonucu olarak yorumlanabilir. Bu bireyler, eğitimde, iş yaşamında veya sosyal çevrelerinde beklenen başarıyı gösteremedikleri için evlerinden çıkmayı reddeder ve uzun süre toplumsal hayattan uzaklaşabilirler.

Japonya’da utanç kültürünün somut sonuçlarına tarihten günümüze çeşitli örnekler vermek mümkündür. Bunlardan en bilineni “*Harakiri*” dir. Japonya’nın eski samuray kültürüne ait bir intihar ritüel olan bu uygulamanın kelime anlamı “karın kesme” demektir. *Harakiri*, genellikle onurunu korumak ya da bir hatanın bedelini

ödemek amacıyla gerçekleştirilirdi. Samuraylar, yenilgiye uğradıklarında, onurlarını kaybettiklerinde veya utanç verici bir duruma düştüklerinde harakiriye başvururlardı. Harakiri, yaklaşık olarak 12. yüzyılda ortaya çıkmıştır. İlk harakiri vakası, Japon iç savaşları döneminde olmuştur. O dönemde samuraylar, yakalanarak düşmanın eline geçmektense onurlu bir şekilde hayatlarına son vermeyi tercih etmişlerdir. Harakiri, 1868’den sonra, samuray sınıfının ortadan kalkmasıyla resmi olarak yasaklanmıştır. Ancak, II. Dünya Savaşı sırasında bazı Japon askerler esir düşmemek için harakiri yapmayı tercih etmiştir.

Bunula birlikte günümüzde dahi utanç verici bazı durumlara düştüklerinde intihar etmeyi tercih eden bazı Japonların olduğu görülmektedir.

Toshikatsu Matsuoka, Japonya’nın Tarım, Orman ve Balıkçılık Bakanı olarak görev yaparken, devlet fonlarını uygunsuz bir şekilde harcadığı iddiaları üzerine büyük bir baskı altına girdi. Japon toplumunda devlet fonlarının usulsüz harcanması, büyük bir utanç kaynağı olarak kabul edilir. Bu utanç ve baskılar sonucunda, Matsuoka 2007 yılında Tokyo’daki evinde intihar etti. Japon siyasetinde sıkça görülen bu tür olaylar, kamu görevlilerinin topluma karşı sorumluluk hissettiği ve hata yaptıklarında duydukları utanç duygusunun boyutunu gösterir.

Fukushima Nükleer Felaketi Sonrası İntiharları, 2011’de meydana gelen Fukushima nükleer felaketi,

Japonya'nın nükleer enerji yönetimi konusunda ciddi eleştiriler almasına neden oldu. Bu olayın ardından, Tokyo Elektrik Gücü Şirketi'ndeki (TEPCO) bazı yöneticiler, toplumun gözünde büyük bir utanç yaşadılar. Tepkiler, Japon halkının güvenini kayb ettikleri ve büyük bir çevresel felakete yol aç tıkları için kendilerini sorumlu hissetmelerine neden oldu. Nükleer santralin yönetiminden sorumlu olan bazı yetkililer ve mühendisler, büyük bir toplumsal baskı altında kalarak intihar etmişlerdir.

d. İran'da Ahlak Polisi ve Zorunlu Başörtüsü Uygulaması

1979 yılında gerçekleştirilen İran İslam Devrimi'nden sonra, yeni kurulan İslam rejimi kadınların başörtüsü takma zorunluluğunu resmi bir uygulama olarak yürürlüğe koymuştur. Bu bağlamda, Ahlak Polisi olarak bilinen bir devlet birimi, kadınların örtünme kurallarına uyup uymadığını denetlemekle görevlendirilmiştir. Ahlak polisinin, başörtüsü takmayan ya da örtünme kurallarını yeterince yerine getirmeyen kadınları sokaklarda kamuya açık bir biçimde uyarması, utandırması ve cezalandırması, bu uygulamanın belirgin özellikleri arasında yer almaktadır.

Bu uygulamalar, başörtüsü takmayı reddeden veya toplumun belirlediği ahlaki normlara aykırı davranan kadınların kamusal alanda toplumsal olarak küçük düşürülmesi ve itibarlarının zedelenmesi amacıyla kullanılmaktadır. Ahlak polisi tarafından gerçekleştirilen bu tür uygulamalar, İslam rejiminin kadınlar üzerindeki kontrolünü pekiştirmeye yönelik bir strateji olarak görülmektedir. Ayrıca, bu yöntem, toplumun ahlaki değerler çerçevesinde yeniden şekillendirilmesi ve sosyal düzenin bu normlara uygun hale getirilmesi amacıyla bir baskı aracı olarak işlev görmektedir. Böylece, devletin ahlaki standartları dayatma çabası, kadınların kamusal alandaki görünürlüklerini ve kişisel özgürlüklerini sınırlamak suretiyle sosyal normlara uyumlarını sağlamak hedeflenmektedir.

e. Apartheid Dönemi: Güney Afrika'da Siyahların Aşağılanması

1948-1994 yılları arasında Güney Afrika'da uygulanan Apartheid rejimi, yasal ve kurumsal bir ayrımcılık sistemidir. Bu sistem, siyah halkı beyazlardan ayrılmış bir şekilde yaşamaya zorlamış, siyahilerin toplumsal ve ekonomik yaşamlarını ciddi şekilde kısıtlamıştır.

Apartheid rejimi, siyahları çeşitli yollarla aşağılamış ve onları ikinci sınıf vatandaş olarak muamele etmiştir. Ayrımcılığın en belirgin örneklerinden biri, siyahların belirli bölgelerde yaşamak zorunda kalmalarıdır. Bu bölgeler genellikle düşük standartlarda ve yetersiz hizmetlerle donatılmıştı. Siyahların şehir merkezlerinde veya iyi sosyal hizmetlerin olduğu bölgelerde yaşamaları yasaklanmış, bu durum onların ekonomik ve sosyal gelişimlerini ciddi şekilde engellemiştir.

Apartheid döneminde siyah bireylerin kamu hizmetlerine erişimleri de ciddi şekilde kısıtlanmıştır. Eğitim, sağlık, ulaşım ve konut gibi temel hizmetlere erişim, genellikle sadece beyazlara sunulmuş veya siyahlar için sınırlı ve düşük kaliteli hizmetlerle sağlanmıştır. Siyah çocuklar, ayrı ve daha düşük standartlarda eğitim kurumlarına yönlendirilmiş, sağlık hizmetleri ise genellikle yetersiz kalmıştır.

Siyahların aşağılanması, sadece fiziksel ve ekonomik kısıtlamalarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda psikolojik ve kültürel baskıları da kapsamıştır. Siyahlar, kamu önünde aşağılanmış, onurları sık sık zedelenmiş ve toplumda aşağılık bir konumda tutulmuştur. Bu, sadece bireylerin değil, toplumun genelinin sürekli bir aşağılanma ve utandırma yaşamasına yol açmıştır. Siyahların aşağılanması, toplumsal normlar ve yasalar aracılığıyla sistematik bir şekilde gerçekleştirilmiş, bu süreçte sosyal kontrol ve psikolojik baskı mekanizmaları kullanılmıştır.

Apartheid rejiminin amacı, beyazların toplumsal, politik ve ekonomik iktidarını sürdürmek ve siyah nüfusu sosyal

olarak izole etmekte. Siyahların kamu önünde maruz kaldığı aşağılanma, bu iktidarın sürdürülmesine yönelik bir strateji olarak kullanılmıştır. Toplumsal hiyerarşiyi güçlendirmek ve beyazların üstünlüğünü pekiştirmek için sürekli bir psikolojik baskı ve ayrımcılık mekanizması olarak işlev görmüştür. Bu sistematik ayrımcılık ve aşağılamanın sonucu olarak, siyah halk uzun yıllar boyunca sosyal ve ekonomik fırsatlardan mahrum kalmış, toplumsal eşitsizlik derinleşmiştir.

f. Modern Sosyal Medya ve Linç Kültürü

Günümüzde sosyal medya platformları, utanma duygusunun iktidar amaçlı kullanımının yeni bir arenası haline gelmiştir. Geleneksel baskı ve kontrol yöntemlerinin yerini, dijital ortamda gerçekleşen toplumsal cezalandırma yöntemleri almıştır. Bu platformlar, bireylerin geniş kitleler tarafından gözlemlenebileceği bir kamusal alan işlevi görmekte ve bu alanlarda yapılan sosyal medya linçleri, hedef alınan kişilerin toplumsal olarak küçük düşürülmesine ve utandırılmasına yol açmaktadır. Bu süreçte, bireyler veya gruplar, bu linç kampanyalarını kullanarak kendi politik, ideolojik veya toplumsal görüşlerini dayatabilir ve toplumsal normları kontrol edebilir.

Sosyal medya linçleri genellikle büyük kitlelerin bir bireyi ya da grubu hedef alarak, hakaretler, suçlamalar ve itibarsızlaştırma eylemleriyle o kişiyi dijital bir “toplu utanç” sürecine sürüklediği bir olgudur. Bu süreçte, hedef alınan birey, yalnızca sosyal medya platformlarında değil, geniş toplumsal çevrelerde de itibar kaybına uğrar ve çoğu zaman sosyal dışlanmayla karşı karşıya kalır. Dijital linç kampanyaları, özellikle güçlü kişi veya gruplar tarafından manipüle edilerek, kendi politik veya ideolojik amaçlarına hizmet eden bir araç haline gelebilir. Bu, sosyal medyanın bir kontrol mekanizması olarak kullanılabilceğini ve utanma duygusunun dijital dünyada da baskı aracı olarak etkili bir şekilde işlediğini gösterir.

Bu linç süreçlerinde, güç sahibi kişiler veya gruplar, toplumsal normları şekillendirme ve yönlendirme gücüne sahip olur. Özellikle tartışmalı konular veya toplumsal meseleler üzerinde kontrol sağlamak isteyen gruplar, linç kampanyalarını kullanarak karşıt görüşteki bireyleri susturmayı ve kamusal alandan dışlamayı hedefleyebilir. Bu durumda, sosyal medya yalnızca bir ifade özgürlüğü platformu değil, aynı zamanda baskı ve kontrol mekanizmasının bir parçası haline gelir.

Bireylerin itibarlarını hedef alan bu kampanyalar, psikolojik ve toplumsal etkileri açısından oldukça yıkıcı olabilir. Bir bireyin dijital ortamda toplumsal olarak küçük düşürülmesi, o kişinin gerçek dünyadaki sosyal ilişkilerini ve kariyerini de etkileyebilir. Toplumun gözü önünde aşağılanma, bireyin yalnızca dijital varlığına değil, aynı zamanda fiziksel dünyadaki kimliğine de zarar verebilir. Bu, bireylerin yalnızca toplumsal utanca maruz kalmalarını değil, aynı zamanda kendi iç dünyalarında da derin bir itaat ve özdenetim geliştirmelerine neden olabilir.

Bu bağlamda sosyal medya linçleri, modern çağın yeni bir baskı aracı olarak kullanılmakta ve utanma duygusu, bireylerin toplumsal kontrol altına alınmasını sağlayan etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Güç sahibi kişiler ve gruplar, bu linç kampanyaları aracılığıyla kendi değerlerini, normlarını ve ideolojilerini meşrulaştırabilir ve toplumsal düzeni kontrol altında tutabilir. Dijital dünyada yaşanan bu süreçler, modern iktidar ilişkilerinde utanmanın ne kadar önemli bir rol oynadığını ve sosyal medya gibi geniş kitlelere erişim imkânı sağlayan platformların nasıl yeni bir baskı mekanizmasına dönüştüğünü gözler önüne sermektedir. Bu başlık ikinci bölümde ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Utanc duygusunun bir toplumsal kontrol aracı olarak kullanımı bazı ünlü edebi eserlerde de görülmektedir. George Orwell'in "1984" isimli romanı bunlardan biridir.

g. 1984 Romanı (George Orwell)

George Orwell'in "1984" adlı distopik romanı, totaliter bir rejimin bireyler üzerindeki baskı ve kontrolünü çarpıcı bir şekilde ele alır. Roman, "Büyük Birader" adıyla anılan mutlak bir iktidarın, bireylerin yaşamlarının her anını nasıl izlediğini, her düşünce ve davranışı denetlediğini anlatır. Bu sistemde, bireylerin en ufak bir itaatsizlik belirtisi göstermesi ya da rejime aykırı düşünceler taşıması, "düşünce suçu" olarak tanımlanır ve ağır cezalara çarptırılır. Ceza süreçlerinin önemli bir parçası, suçlanan bireylerin toplumsal olarak aşağılanması ve utandırılmasıdır. Böylece, sadece fiziksel cezalandırma değil, psikolojik baskı ve toplumsal damgalama da devreye sokularak iktidarın gücü pekiştirilir.

Roman boyunca, bireyler sürekli bir gözetim altındadır. Bu gözetim, yalnızca fiziksel hareketlerle sınırlı kalmaz; düşünceleri bile denetim altında tutulur. "Düşünce Polisi" adı verilen kurum, bireylerin zihinsel dünyalarını bile kontrol etmek için çeşitli yöntemler kullanır. Farklı düşünceler ve rejime aykırı görüşler, yalnızca bireyi fiziksel olarak cezalandırmakla kalmaz, aynı zamanda toplum içinde küçük düşürülerek bireyin saygınlığı da yok edilir. Bu toplumsal utandırma yöntemi, bireylerin iktidara olan bağlılığını güçlendirmek ve itaatkâr bir toplum yaratmak amacıyla kritik bir rol oynar.

Bu süreç, bireyler üzerinde iki yönlü bir baskı kurar. İlk olarak, fiziksel ceza tehdidi altında sürekli bir korku içinde yaşamalarına neden olur. İkincisi ve belki de daha etkili olanı, bireylerin kamuoyunda aşağılanması ve utandırılması yoluyla sosyal varlıklarına darbe indirilir. İnsanlar yalnızca devletin baskısından değil, toplumsal utançtan da kaçınmak için iktidara boyun eğmek zorunda kalır. Böylece, bireyler kendilerini sürekli olarak denetlemeye ve iktidarın taleplerine uygun davranmaya zorlanır. İçselleştirilmiş bu gözetim duygusu, bireylerin yalnızca dışsal baskıyla değil, kendi iç disiplinleriyle de otoriteye mutlak itaat etmelerini sağlar.

Sonuç olarak, Orwell'in "1984" de utanç duygusunun iktidarın bireyler üzerindeki kontrolünü artırmak için etkili bir araç olarak kullanabileceğini göstermektedir. Bu yöntem, bireylerin hem fiziksel hem de psikolojik olarak itaat etmeye zorlandığı bir baskı mekanizması olarak romanda öne çıkmaktadır. Güç sahipleri bireyleri hem zihinsel hem de toplumsal düzeyde kontrol altına alarak, mutlak bir iktidar ilişkisi inşa etmektedir.

h. McCarthyizm (İkinci Kızıl Panik)

1950'lerde Amerika Birleşik Devletleri'nde, Senatör Joseph McCarthy'nin öncülüğünde gerçekleştirilen komünist avı, geniş çaplı bir toplumsal ve politik temizlik hareketi olarak tanımlanabilir. McCarthy, komünist sempatzanı olduğu iddiasıyla birçok kişiyi hedef almış, bu kişileri kamu önünde sorgulayıp itibarsızlaştırmıştır. Bu süreç, genellikle "Cadı Avı" veya "Red Scare" olarak adlandırılmıştır.

McCarthy'nin yürüttüğü kampanya, birçok bireyin, özellikle de Hollywood'daki sanatçıların ve entelektüellerin, toplumsal ve profesyonel itibarını zedelemiştir. Örneğin, ünlü senarist ve yapımcı Dalton Trumbo, bu dönemde komünist sempatzanı olduğu iddiasıyla kara listeye alınmış ve Hollywood'daki işini kaybetmiştir. Trumbo 'nun adı, birçok film senaryosunda yer almasına rağmen, bu senaryoların kredi kısmında adının yer alması yasaklanmış, bu durum onun toplumsal ve profesyonel itibarını ciddi şekilde zedelemiştir.

Bir diğer örnek, ünlü aktör Charlie Chaplin'dir. Chaplin, sosyalist görüşleri nedeniyle McCarthy'nin hedeflerinden biri olmuş ve ABD'ye girişine kısıtlamalar getirilmiştir. Bu dönemde, Chaplin'in filmlerinin gösterimlerinin engellenmesi ve kamuoyunda aleyhine oluşturulan algı, onun toplumsal yaşamını olumsuz yönde etkilemiştir.

McCarthy döneminde, komünist veya sosyalist düşünceleri savunan bireyler sadece devlet yetkilileri tarafından değil, aynı zamanda geniş kamuoyu tarafından da hedef alınmıştır. Bu durum, kişilerin sosyal ve profesyonel

yaşamlarının yanı sıra kişisel güvenliklerini de tehdit etmiştir. McCarthy'nin yürüttüğü bu kampanya, toplumdaki siyasi düşünceleri şekillendirmek amacıyla “utanç siyaseti” olarak tanımlanabilecek bir strateji ile gerçekleştirilmiştir. Bu strateji, kamuoyunu komünist tehlikesine karşı uyararak, bireylerin bu düşünceleri savunmalarını ve desteklemelerini zorlaştırmayı hedeflemiştir.

Sonuç olarak, McCarthy dönemi, Amerika Birleşik Devletleri'nde siyasi düşünceleri kontrol altına almak amacıyla kullanılan, toplumsal baskı ve utandırma stratejilerinin bir örneği olarak tarihsel bir önem taşır. Bu süreç, hem bireyler hem de toplumsal yapılar üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır.

i. Sovyetler Birliği'nde “Gösteri Mahkemeleri” (Show Trials)

Sovyetler Birliği'nde “Gösteri Mahkemeleri” veya “Göstermelik Mahkemeler”, özellikle Joseph Stalin'in yönetiminde, 1930 ve 1940' lar da yaygın olarak kullanılan bir yargılama yöntemiydi. Bu mahkemeler, genellikle siyasi muhalifleri, rejim karşıtlarını veya belirli bir tehdit olarak görülen kişileri hedef alarak düzenlenirdi. Gösteri mahkemelerinin temel amacı, adil bir yargılama süreci sağlamak değil, doğrudan bir kamu mesajı vermek ve toplumsal korku atmosferi yaratmaktı. Bu mahkemelerde, sanıkların suçlu oldukları zaten baştan belirlenmişti ve süreç çoğunlukla sadece formaliteye yönelikti.

Gösterişli duruşmalar düzeltici olmaktan çok cezalandırıcı olma eğilimindedir ve ayrıca propaganda amaçlı olarak da yürütülmüşlerdir (Cambridge Dictionary, 2024). Mahkeme süreçleri genellikle kısa sürerdi ve sanıkların suçlu olduklarına dair önceden belirlenmiş kararlar, adil bir yargılama süreci olmadan uygulanırdı. Sanıklar, çoğunlukla zorla itiraf ettirilir, sahte delillerle suçlanır ve keyfi kararlarla cezalara çarptırılırdı. Bu mahkemeler, adaletin tamamen siyasi bir araç haline geldiği ve hukukun üstünlüğünün hiçe sayıldığı

bir dönemi temsil ederdi. Gösteri mahkemelerinin bir diğer önemli özelliği ise, utandırma stratejisiyle doğrudan ilişkili olmasıdır. Bu mahkemeler, sanıkları kamu önünde rezil etmek ve toplumsal itibarlarını yerle bir etmek amacıyla düzenlenirdi. Sanıklar geniş bir izleyici kitlesi önünde suçlanır, aşağılanır ve onurları rencide edilirdi. Bu utandırma süreci, yalnızca sanıklar üzerinde psikolojik bir baskı kurmakla kalmaz, aynı zamanda toplumun geri kalanını da sindirerek, muhalefeti baskılamak ve kontrol altında tutmak amacı taşırdı. Kısacası, gösteri mahkemeleri, hem adli bir araç hem de sosyal kontrol ve korku yayma stratejisi olarak işlev görmüştü.

Yukarıdaki örnekler incelendiğinde çok net bir biçimde utanç duygusunun sosyolojik bir duygu olduğu görülebilir. O kullanılarak bireyler ve dolayısıyla toplumlar etkili bir biçimde yönlendirilmiş ve yönetilebilmiştir. Dikkat edilirse bu duyguyla hareket eden birey esasen dışsal bir motivasyon ile hareket etmektedir. Onu toplumsal kuralları ihlal ettiğinde toplumun dışsal yaptırımını belirli yönde davranışa sevk etmektedir. Bu durumda birey belki toplumsal kurallara uygun hareket ederek dışlanmaktan kurtulabilir. Ancak toplumsal olan her zaman etik olmayabilir. Toplumsallık dönemden döneme değişim göstermektedir. Örneğin ırkçı Hitler Almanya'sı döneminde korkunun motive ettiği genel duruma uyum sağlama yani yanlışları açıkça ifade edememe toplumun genelinin uyguladığı bir eylem biçimiydi ya da çocuk yaşta evlenmenin normal kabul edildiği bir toplumda toplumsallık ona uyum sağlamayı gerektirebilir. Oysa etik davranışın ortaya çıkabilmesi için içsel bir hesaplaşma vicdani bir sorgulama gereklidir ve etik davranış bu yönüyle evrensel bir nitelik taşımaktadır. Foucault, tarihsel analizlerinde ettiği, bireyin kendi iç dünyasıyla kurduğu samimi bir ilişki olarak görmektedir (Foucault, 2015b, s. 215). Bu somut olarak her durumda doğruyu söyleme eylemiyle hayatıyet kazanmaktadır (2015b, s. 320). Antik Yunan filozoflarının "*parrhesia*" adını verdiği bu eylem

etik bir davranış biçimidir ve kesinlikle dışsal değil içsel bir motivasyon ile hayatiyet kazanabilir.

4. Utanç, Suçluluk ve Etik³

Genel olarak utanç, başarısızlıktan ve başarısızlığın sonuçlarından kaçınmakla ilişkili bir duygu iken suçluluk duygusu kendinizi affetmek, geliştirmek ve gönül alıp yanlışı telafi etmekle ilişkilidir (Woodyatt, Worthington, Wenzel, & Griffin, 2017). Bir bireyin

davranışı, kendi vicdanıyla hesaplaşarak yani bir tür “parrhesia” geliştirerek oluşabileceği gibi dışsal bir motivasyon ile de oluşabilir. İlkinin olabilmesi için bir vicdani hesaplaşma gereklidir ve

bu ancak suçluluk duygusuyla olabilir. Ancak bu çalışmanın da konusu olan ikincisi toplumdan veya doğrudan iktidarlardan gelen dışsal bir baskı sonucunda ortaya çıkar ve bunu da utanç duygusu motive edebilir. Çünkü muktedir olanlar sembolik iktidarlara sayesinde, toplumsal ve kültürel alanların temel kurallarını belirleme gücüne sahiptirler. Bu kimin neden utanacağını (veya şeref duyacağını) belirlemek anlamına gelmektedir. Elias’ın (2017) belirttiği üzere kurallar ve utanılması gereken şeyler genellikle yukarıdan (saray, aristokrasi vb.) aşağıya doğru sirayet etmektedir.

Utanç duygusundan kaçınmak için harekete geçen birey, elbette sosyal normları içten benimseyip kabullendiğinde ahlaki açıdan bir sorun yaşamaz. Uygarlık bu kurallara uygun davranmakla ortaya çıkmış bir süreçtir. Bu süreci genellikle utanç duygusunun motive etmektedir. Bu uygarlık sürecinin yeni normlarına birey uymak zorunda kalmaktadır.

3 Bazı çalışmalar Etik ve Ahlakı ayırarak etiğin evrensel ilkeler önermesine karşın ahlaktan çok daha kültürel ya da dini öğeler içerdiği ve bu nedenle birbirlerinden farklı olduğunu belirtmektedirler. Bu tartışmalı bir konudur. Bu nedenle bu çalışmada etik, evrensel ilkelere sahip uygun davranış biçimlerini ifade ederken toplumsal olma kavramı ise bir toplumda o anki genel sosyal kurallara uygun davranmayı kastetmektedir.

Tüm bu yeni kural ve itaat biçimleri kültüre içkin bir süreçtir ve dışsal dürüstlük⁴ biçimiyle uygulamaya sokulur (Elias, 2017, s. 80). Diğer taraftan utanılacak her konu kültürel olsa da etik ilkelere uyumlu olmayabilir. Bireyin aslında kabul etmediği kural ve ilişki biçimlerini toplumsal ve iktidar baskısı yüzünden kabul etmiş gibi görüldüğü ve buna uygun davranmak zorunda kaldığı durumlarda muhtemelen Freudyen anlamda bir bastırma duygusu yaşanacaktır. Bu durum baskı altında bireyin sinmesi, farklı görünmesi veya yalan söylemesi ile sonuçlanabilir.

Utanch duygusunun sağladığı toplumsal uyum, genellikle bireyin vicdanıyla hesaplaşmasına, kendi davranışı üzerine düşünmesine, kendisini diğerinin yerine koymasına neden olmaz. Oysa tüm bu vicdani hesaplaşmaları yapmaya imkân veren ve önce kendine, sonra da diğerlerine doğruyu söylemeyi sağlayan duygu suçluluk duygusu olabilir (Woodyatt, Worthington, Wenzel, & Griffin, 2017). Ateşoğlu'nun ifadesiyle:

“Utanma duygusu yerine suçluluk duygusunun kullanımı bizi çok daha evrensel bir etiğe götürebilir. Bu kişinin kendi yaptıkları üzerinde düşünmesi, akli selimi ve empati yapmayı gerektirir. Pişman olmak, itiraf etmek, özür dilemek ve bir davranışı yanlış olduğu için yapmamak, topluma uygun olmadığı için yapmamaktan çok daha onurlu bir harekettir.”(Ateşoğlu, 2023, s. 16).

Ancak suçluluk hissetmek utanç hissetmeye göre çok daha zahmetlidir. Çünkü utanma duygusu doğrudan kişinin benliği ile ilgilidir oysa suçluluk bireyin belirli bir davranışına yönelmiştir (Karlsson & Sjöberg, 2009, s. 353). Bir davranışın düzeltilmesi için pişman olduğu belirtmek veya özür dilemek yeterli olabilir (Williams, 1993, s. 89). Ancak utanç deneyimi, bir kişiden ziyade bir topluma veya etkili bir güç odağının kurallarına yönelik olarak hissedilmektedir. Bu nedenle bu duygu birey için daha büyük

4 Davranışın kişinin iç hesaplaşması ve vicdani sorgulamalar sonucu değil, dışsal baskılar nedeniyle ortaya çıktığı kültürel kodlara uygun davranma şeklinde ortaya çıkan dürüstlük biçimi.

bir sorun oluşturmaktadır (Karlsson ve Sjöberg, 2009, s. 353). Bu duygunun yaptırımı kişinin tüm benliğini eksiltir (Williams, 1993, s. 90). Bunun nedeni; utanç durumunda genel olarak benlik zarar görürken suçluluk durumunda sadece bir davranışın yargılanmasıdır. Üstelik suçluluk duygusundaki bu yargılama genellikle toplum veya bir güç odağı tarafından değil bireyin kendi vicdanı tarafından yapılmaktadır. Zira utanmanın var olabilmesi için her zaman diğerlerinin değerlendirmesine ihtiyaç duyulurken suçluluk duymak için her zaman diğerlerine ihtiyaç olmayabilir (Lamb, 1983, s. 332). Yani utanç sosyolojik bir duygu iken suçluluk psikolojik bir duygudur.

Jennifer Manion utancı, birey açısından olumsuz bir duygu olarak görmektedir. Ona göre utanç, karakterde gözlemlenen bir eksiklik, benliğin beklenenden daha az iyi olduğuna yönelik acı verici ve olumsuz bir duygudur (Manion, 2003, s. 21). Onun için utanç birey için net bir şekilde negatif bir duygulanım olsa da toplumsal açıdan faydalıdır. O bunu meşrulaştırmak için toplumsal açıdan utanma duygusu ve ahlaklı olma arasında bir bağ kurmakta ve bu duygunun sosyal açıdan faydalı olduğunu ileri sürmektedir.

“Utanç hissetme kapasitesine sahip olmak, bundan yoksun olmaktan daha iyidir; çünkü utanç olumlu bir işlev görür; sallantılı bir zeminde olduğumuzda, kendimizin ya da kültürümüzün ahlaki beklentilerini ihlal ettiğimizde ya da ihlal etme tehlikesiyle karşı karşıya olduğumuzda bizi uyarır.” (Manion, 2003, s. 22).

Utanç duygusu, Manion’a göre ahlaklı bir toplum için gereklidir. Ancak Taylor’un (1985) Manion (2003) ve Heller’in (1982) ahlaklı olmakla utanmak arasında kurdukları bağ tartışmaya açıktır. Çünkü birey utanç duygusuna kapılmamak için toplumsal kurallara riayet edebilir ancak her toplumsal kural ahlaki standartlara uygun mudur? Evrensel ahlaki standartlar tüm dünya ülkeleri için kabul edilip uygulanmadığına göre hangi ülkenin kültürüne ilişkin

sosyal kuralları meşru hangisinin ahlaki olarak meşruluktan uzak olduğuna nasıl karar verilecektir. Üstelik sosyal kurallar tarihsel süreç içinde sürekli değişmektedir. Elias'ın (2017) çalışmasında gösterdiği gibi orta çağda normal kabul edilen yerlere tükürme, yellenme vb. birçok davranış kuralı bugün iğrenilen davranışlara dönüşmüştür. Modernite birtakım standartlar koymuş olsa da bugün, dünyanın birçok ülkesindeki toplumsal kurallar evrensel etik ilkeleriyle tamamıyla örtüşmemektedir. Tarihsel süreci devre dışı bırakarak şayet sadece halihazırda geçerli evrensel ahlaki standartları baz alsak bile toplumsal farklılıklar, utanma ile evrensel ahlak arasında doğrudan bir bağ kurmamıza izin vermez. Ateşoğlu, bu konuda aşağıdaki örnekleri vermektedir:

“Toplumun her kabul edip onayladığı eylem ahlaki olamayacağı gibi her dışladığı eylem de ahlak dışı olarak görülemez. Örneğin Türkiye’de kısa bir süre önce (bazı yerlerde halen) 13 yaşındaki kız çocuklarının evlendirilmesi veya başlık parası gibi uygulamalar toplumun kabul ettiği ve onayladığı uygulamalardı. Yine de geçmişte aklîselim biri bunun yanlış olduğunu bildiği halde bu kurallara uygun hareket etmiş olabilir. Ya da evrensel ahlaka uygun bir eylemde bulunmak da toplum tarafından dışlanarak utanç duymanıza neden olan bir duruma dönüşebilir. Örneğin, çevreye zarar veren sanayi tesislerini eleştirdiğinizde bir iktidar odağı sahip olduğu söylemler aracılığıyla sizi toplumun kalkınmasını engelleyen veya işsizliği umursamayan biri olarak gösterebilir ve bu iyi niyetli ve samimi yaklaşım, toplumsal dışlamayla desteklenirse yanlış olmadığını bildiğiniz bir eylem bile sizin için bir utanma nesnesine dönüşebilir.” (Ateşoğlu, 2023, s. 10).

Dolayısıyla utanç duygusu iktidar ilişkileriyle dolu değişken bir duygudur ve bu nedenle o ahlaki olarak bireylere rehber olabilecek bir duygu değildir. Utanarak davranışlarını düzenleyen biri ahlaklı olmaktan daha çok toplumdan dışlanmamak için hareketlerine yön veren biridir. O toplumdan dışlanmaktan korktuğu için ve benliği zarar görmesin diye davranışlarını düzenlemektedir. Bu nedenle toplumsal veya

iktidar baskısıyla ve utanç duygusuna kapılmamak için yapılan bu tür davranışlar bize utanç duygusuna ahlaki olarak güvenmemiz gerektiğini göstermektedir. Bununla birlikte suçluluk duygusu bireyi etik davranışa götürme konusunda çok daha etkili bir duygudur. Çünkü suçluluk hissetme (utanç ve suçluluk duygusunun aynı anda hissedildiği durumlar hariç) bireyin dış baskıdan uzak kendi iç hesaplaşmasıyla ilişkili bir duygudur. Örneğin birey bir hayvana zarar verdiğinde bunu kimse görmese ve onu yargılayacak kimse olmasa da bunun için suçluluk hissedebilir ve zarar verdiği hayvanı tedavi ettirmeye götürebilir. Dikkat edilirse burada birey, dışsal bir yargılanma nedeniyle değil vicdani, içsel bir değerlendirmeyle harekete geçmiştir.

Foucault'nun iktidar, bilgi ve söylem ilişkisi çerçevesinde, utancın güçlüden zayıfa yönelmiş bir iktidar aracı olarak nasıl çalıştığı ele alınmıştır. Literatürde utanç, iki ana eksenle tartışılmaktadır. Bunlardan ilki onu hem birey ve hem de toplum için işlevsel bir duygu olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre bu duygu bireyin kimliğine katkı sağlamakta, onun toplumsal uyumunu desteklemekte ve aidiyet duygusunu güçlendirmektedir. Toplum ise utanç duygusu sayesinde bütünlüğünü koruyabilmekte ve böylece bireylere istikrar ve güven verebilmektedir. Öte yandan bu duyguyu bireylerde depresyon, sosyal anksiyete ve travma sonrası stres bozukluğu gibi psikopatolojilerle ilişkilendirilerek bireyin psikolojisi için sorunlu bir duygu olarak görülenler de bulunmaktadır. Dolayısıyla utanç hem sosyal aidiyeti destekleyen ve hem de toplumsal düzenin korunmasına hizmet eden bir duygu olarak görülebilir. Ancak, aynı zamanda bireyin psikolojik esenliğine zarar verebilecek potansiyele de sahiptir.

Utanç duygusunun, iktidar tarafından bir kontrol mekanizması olarak kullanımı, tarihsel süreç boyunca çeşitli dönemlerde ve farklı bağlamlarda gözlemlenmiştir. Tarihsel süreç içinde Yukarda örnekleri verilen ülkelerde bu duygu yoğun bir şekilde kullanılarak toplumlar kontrol altına

alınmışlardır. Üstelik bu son bulmuş bir süreç de değildir. Bu bireyler arasındaki güç ilişkisi var olduğu sürece devam edecek olan bir mekanizmadır. Foucault'nun perspektifinden bakıldığında, iktidar her yerde var olan ve bilgi ve söyleme dayalı bir ilişki biçimidir. Bu bağlamda, utanç duygusu iktidar sahipleri tarafından toplumsal normlara uymayan bireyleri kontrol altına almak için kullanılmaktadır. Utanç duygusu, bireyin sosyal benliğine yönelik bir tehdit oluşturduğundan bu durum, bireyin toplumsal normlara (ki bu normların muhafazası ve değişimi alana hâkim güçlerin kontrolündedir) uyum sağlamasını teşvik etmektedir. Bu teşvik süreci sonunda utanç, bireylerin davranışlarını kontrol etmenin ve toplumsal düzeni sağlamanın etkili bir aracı haline gelmektedir.

Utanç duygusu bireyin davranışlarına yansır ve bu dıştan gözlemlenebilir. Bu birey açısından acı verici ve olumsuz bir deneyimdir. Utancın birey üzerindeki fiziksel ve psikolojik etkileri, toplumsal kontrolün sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. İktidar güçleri, utancın işlevselliğini kullanarak bireyler üzerinde hakimiyet kurabilir ve bu duyguyu manipüle ederek kendi güçlerini pekiştirebilirler. Öte yandan utanç duygusu, bireyin toplumsal kurallara uygun davranmaya sebep olabilir ancak o bireyleri etik davranışa yönlendiremez. Bunun için dışlanma korkusunun motive ettiği utanç gibi dışsal bir duygunun yerine, suçluluk hissetme gibi bireyin kendisiyle hesaplaşmasına olanak veren içsel bir duygu gereklidir.

Damgalama ve suç yükleme mekanizmaları, bireylerin toplumsal normlara uymasını sağlamak için kullanılmaktadır. Bu süreçte, bireylerin utanma duygusu üzerinden kontrol edilmesi, toplumsal düzenin korunmasına ve iktidar yapısının yeniden üretilmesine hizmet etmektedir. Bu çalışmada, utanç duygusunun toplumsal düzenin sağlanmasında ve iktidar ilişkilerinin yeniden üretilmesinde etkili bir rol oynadığı değerlendirilmiştir.

Utancı duygusu, dışlanma korkusunun motive ettiği bir davranış biçimi olduğu ölçüde bireylerin içsel ahlaki değerlerden ziyade dışsal baskılar nedeniyle davranışlarını düzenlemelerine yol açmaktadır. Elias'ın tabiriyle bu dışsal bir dürüstlük biçimidir. Doğal olarak bu durum davranışların sentetik, sahte ve yapaylaştırmasına neden olmaktadır. Üstelik iktidara içkin olan bu utanma-utandırma süreci tamamlanmayacak bir süreçtir. Bu nedenle bireylerin utanç duygusu üzerinden kontrol edilmesi birey için sorun olmaya devam edecektir. Hem ahlaki davranışa yönlendirmediği ve hem de bireyde bir takım psikolojik sağlığını olumsuz etkilediği için. Zira iktidar güçlerinin utanç duygusunu, ahlaki standartlara uygun davranmayanların dışlanması ve ahlaksız olarak kodlanması şeklinde yani manipülatif bir şekilde kullanmaları, bireylerin özgüvenlerini zedeleyerek sosyal anksiyete ve depresyon gibi sorunlara da yol açabilir.

Utancı duygusu, bireyler için ahlaki bir kılavuz olarak güvenilebilecek bir duygu değildir. Davranışlarını utanma hissiyle düzenleyen bir kişi, ahlaki bir amaçtan ziyade, toplumdaki dışlanmaktan kaçınma gayesiyle hareket etmektedir. Kişi, toplumsal baskılardan korunmak ve benliğine zarar gelmemesi için eylemlerini şekillendirmektedir. Bu durum, dijital çağda daha da karmaşık bir hal almıştır. Sosyal medya gibi geniş etkileşim ağlarında, utanç duygusu sadece yerel topluluklarla sınırlı kalmayıp küresel bir kitle tarafından uygulanabilen bir denetim aracına dönüşmüştür. Geleneksel toplumlarda bireyler, belirli normlardan sapma durumunda utanç hissederek davranışlarını kontrol altında tutarken, dijital platformlarda bu kontrol mekanizması çok daha güçlü ve anında işler hale gelmiştir. Kişi, artık sadece yakın çevresinin değil, tüm dünyadan gelebilecek yargı ve eleştirilerin hedefi olma riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu da utancın, bireyleri küresel bir gözlem altında hissettirerek, daha yoğun ve baskıcı bir sosyal kontrol aracı olarak kullanılmasına yol açmaktadır. Dolayısıyla, iktidar baskısına ve utanç duygusuna

kapılmamak için gerçekleştirilen bu tür davranışlar, utanç duygusunun ahlaki bir rehber olarak kullanılmasının uygun olmadığını göstermektedir. Buna karşılık, suçluluk duygusu bireyi etik davranışa yönlendirmede daha etkili bir duygudur. Çünkü suçluluk hissi, dışsal baskılardan bağımsız olarak bireyin kendi içsel hesaplaşmalarıyla ilgilidir. Ancak, dijital çağın getirdiği sürekli gözlem ve yargı kültürü, suçluluk yerine utanç temelli denetim mekanizmalarının daha yaygın ve etkili bir hale gelmesine neden olmaktadır. Bir sonraki bölümde dijital utanç kavramı ele alınmıştır.

BÖLÜM 2

SOSYAL MEDYA ÇAĞINDA DİJİTAL UTANDIRMA VE TOPLUMSAL KONTROL MEKANİZMALARI

Dijital iletişim teknolojilerinin hızlı gelişimi, bireylerin kamusal ve özel yaşamları arasındaki sınırları yeniden tanımlarken, utanç ve toplumsal kontrol gibi kavramların da dijital alanda yeniden şekillenmesine yol açmıştır. Geleneksel anlamda bireylerin sosyal norm ve değerlerden sapma durumunda yaşadığı utanç, artık sosyal medya platformlarında kamusal olarak sergilenmekte ve geniş kitlelere yayılmaktadır. Dijital utandırma, bireylerin dijital ortamlarda alenen kınandığı ve toplumsal dışlanmaya maruz kaldığı bir süreç olarak dikkat çekmektedir. Bu durum, toplumsal kontrolün yeni bir biçimi olarak algılanabilir ve bireylerin dijital kimliklerini, toplum içindeki sosyal rollerini ve itibarlarını doğrudan etkileyebilir. Bu makale, dijital utandırmanın tarihsel kökenlerinden başlayarak, bu olgunun nasıl evrildiğini ve modern dijital platformlarda bireylere ve topluma yönelik etkilerini tartışmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, utanç duygusunun sosyolojik boyutları, dijital alandaki yankıları ve bu duygunun toplumsal kontrol mekanizması olarak nasıl işlediği analiz edilecektir.

1. Dijital Utandırmanın Doğuşu ve Evrimi

a. Sosyolojik olarak utanç kavramı

Utandırma hali ve utanç duygusu psikolojik bir kavram olmanın yanı sıra fazlasıyla sosyolojik bir kavramdır. Geleneksel olarak utanç kavramı bireysel düzeyde tanımlanamayacak kadar toplumsaldır. Utanç veya suçluluk

duyguları, sosyal veya ahlaki standartları karşılama algılanan başarısızlıklardan kaynaklanır. Fakat bu sosyal ve ahlaki standartların tüm sosyal sınıflar, kültürel gruplar veya toplumlar tarafından aynı şekilde anlaşıldığı veya bilindiği iddia edilemez. Bununla birlikte herkes tarafından bilinen ve kabul edilen ortak toplumsal kodlar olduğu durumlarda da bu kodların geçerliliğinin toplumun tüm üyeleri tarafından aynı meşru zemine sahip olduğunu da iddia edemeyiz. Örneğin bir bireyin hayatı boyunca hiç gitmediği ve bilmediği bir yat kulübüne ilk kez gittiğinde, kulübe girmek için gerekli koşulları bir şekilde sağladığını farz edelim, sergilediği davranışlar nedeniyle utanç duyması aynı kodların herkes tarafından bilinmediğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte aynı kulüpte yıllardır bulunan birinin yeni ve farklı bir davranış sergilemesi, mevcut duruma yönelik bir eleştiri getirmesi söz konusu olduğunda utanç duymayabilir. Benzer şekilde toplumsal kodlar bireylere toplumsal yapılar tarafından zorla dayatılmış olabilir ve böyle durumlarda utanç duygusu yerini öfke veya üzüntüye bırakabilir. Örneğin İran'daki ahlak polisleri tarafından herkesin rahatlıkla öğrenebileceği biçimde bir kıyafet tasviri yaratılmakta ve örneğin kadınlara bu tasvir dayatılmaktadır. Bir kadının bu kodları bildiği halde saçlarını açması utanç duygusuna değil üretilen kodlardan duyduğu rahatsızlığa ve gösterdiği tepkiye işaret olabilir. Dolayısıyla utanç duyma durumunun koşulları ve gerçekleşme anı aslında pek çok sosyolojik sürecin işlenmesi, toplumsal norm ve değerlerin yeniden üretilmesi aşamalarının sonucunda gerçekleşir. Bu yeniden üretim süreçleri öyle hızlı işler ki, bireyler her gerçekleştirdikleri eylemde bu sürecin nasıl en baştan sona doğru tekrarladığını fark etmeyebilir. Bu nedenle Cooley'nin sosyal benlik kavramında açıkladığı gibi (Cooley, 1902), bireyin kimliği toplumsal ilişkiler ağı içinde oluşur ve benlik tamamen bireysel bir yapı değil toplumsal bir olgudur.

Bireyin toplumsal ilişkiler içerisinde gelişen ve sürekli değişen benliği aile, arkadaşlar, meslektaşlar ve daha

geniş toplum gibi farklı sosyal gruplarla olan etkileşimler sonucunda gelişmektedir. Tüm bu gruplar bireyin öğretmen, öğrenci, ebeveyn ya da arkadaş gibi çeşitli sosyal roller içerisinde geliştirdiği benlik kavramını geliştirmektedir. Toplumun talep ettiği rollerin Goffman'ın belirttiği gibi sahnede (Goffman, 1959) toplumsal ilişkilerin sergilendiği her ortamda, izleyicilerin alkışlayıp takdir etmesini gerektirecek şekilde sergilenmesi elzemdir. Aksi haldeki başarısızlık ise utanç duygusunun ortaya çıkmasına neden olacaktır. Goffman'ın sahne metaforunun (dramaturgical perspective) ortaya koyduğu gibi olması gerektiği şekilde sahnelenmeyen eserde, oyuncular takdir görmedikleri gibi aşağılanabilir, hakarete uğrayabilir veya sahneye örneğin domates atılabilir. Sahneye atılan bu nesnelere sosyal medyadaki dijital utandırmada yazılan yorumlara karşılık gelmektedir.

O halde utanç duygusuna neden olan durum toplumsal koşullardan kaynaklanmaktadır. Sergilenen eserin niteliği, oyuncularını ve hatta seçilen kelimeler dahi aynı olsa da eserin göreceği takdirin farklı olacağı, bölgesel ve kültürel farklılıklardan kaynaklanan farklı değerlendirme süreçlerine maruz kalacağı açıktır. O halde sahnedeki eserlerden bir farkı olmayan gündelik hayat davranışları da davranışın sergilendiği bölgede farklı tepkiler alabilecektir. Örneğin kuyrukta bekleme davranışı farklı kültürel yapılar tarafından şekillenmektedir. Bu konuda yapılan Elliott N. Weiss ve çalışma arkadaşlarının araştırmasına göre, bazı kültürlerde kuyrukta bekleme, sosyal düzenin ve adaletin bir göstergesi olarak görülmektedir (Weiss et al., 2021). Özellikle ABD, Birleşik Krallık ve Japonya gibi ülkelerde, kuyruk kuralları toplum tarafından sıkı bir şekilde uygulanmakta ve bireyler, başkalarının önüne geçmeye çalıştıklarında sosyal yaptırımlarla karşılaşmaktadır. Bu ülkelerde kuyruklar genellikle düzenli olup, bireylerin sırayla hizmet alması beklenir (Weiss et al., 2021). Öte yandan, İsrail ve bazı gelişmekte olan ülkelerde, kuyrukta bekleme daha az düzenli

olabilir ve bireyler kendi çıkarlarını ön plana almak için daha aktif bir tutum sergileyebilir. İsrail’de yaygın olan “utangaç olan kaybeder” söylemi, kuyrukta daha aktif olma ve rekabetçi bir tutum sergileme eğilimini desteklemektedir (Weiss et al., 2021). Esasen utanmaya dair bu yaklaşım bile bireyin davranışlarının sonucunda duyma ihtimali olan utanç duygusuna karşı nasıl bir önem atfedeceğini ortaya koymaktadır. Aynı çalışmada benzer şekilde, bazı Asya ülkelerinde uzun kuyruklar, beklemeye degecek bir hizmet veya ürünün varlığını işaret ederken, bazı toplumlarda kuyrukta beklemek sabrın ve sosyal normların bir yansıması olarak görüldüğü ortaya koyulmuştur (Weiss et al., 2021).

Toplumsal yapıların utanç duygusunu belirlediği ve utanmanın önem seviyesini etkilediği kuşkusuzdur. Birey kendi benliğini sergilediği toplumsal sahnede neyin yanlış neyin doğru olduğuna izleyicilerin tepkisine bakarak karar vermektedir. Diğerleri olarak izleyiciler, sahnedeki oyuncuyu gözlemlemekte ve ona dair ürettikleri imajı kendi vitray pencerelerinden süzerek oyuncuya sunmaktadırlar. Bu aşamada Cooley’nin ayna benlik dediği bir süreç işlemektedir (Cooley, 1902): *“I am not who I think I am; I am not who you think I am; I am who I think you think I am.”*⁵

Birey, sosyal çevresinden gelen geri bildirimlere dayanarak kendine dair bir tür benlik algısı inşa eder. Bu inşa süreci bireyin ailesinin eğitimine, gelirine, bireyin ailesiyle ilişkisine, çevresiyle ilişkisine, dünyayı algılama şekline, düşünme biçimine kadar pek çok unsur tarafından şekillenir. Örneğin, bir kişinin toplumsal başarılarının diğerleri tarafından takdir edilmesi, bu kişinin kendisini başarılı biri olarak tanımlamasına yol açar. Tabi bunun tersi de geçerlidir, neyin utanılacak bir davranış olduğuna da aynı şekilde karar verir. O halde bir toplumda hırsızlık ayıp ve utanılacak bir davranış değilse, birey hırsızlık yapmaktan çekinmeyecek ve

5 “Ben, düşündüğüm kişi değilim; ben, senin düşündüğün kişi değilim; ben, benim hakkımda ne düşündüğünü düşündüğüm kişiyim.” Bu söz, Cooley’nin ayna benlik kavramını açıklayarak, bireylerin benlik algılarının başkalarının kendileri hakkında düşündüklerini varsaydıkları şekilde oluştuğunu anlatır. Bu ifade, sosyal etkileşimlerin bireylerin kimliklerini nasıl etkilediğini ve şekillendirdiğini vurgular.

yaptığı eylemden utanç duymayacak ve hatta ilgili toplumda başarılı bile sayılabilecektir. Kuşkusuz ahlaki kaygılar ve etik değerler bakımından evrensel ve nesnel doğru yanlış ayrımları bulunmaktadır. Fakat unutmamak gerekir ki insanlık tarihinin büyük bölümünde, bilinen genel ahlaki doğruların başarıyla uygulandığını iddia edemeyiz.

Günümüzde, başlıca dünya dinlerinin ortak çerçevesini oluşturan etik değerler giderek artan bir inceleme ve tartışmanın konusu haline gelmiştir. Kültürel çeşitlilik, evrensel insan hakları savunucuları tarafından yaygın olarak tanınmakta ve saygı görmektedir, ancak en temel hakların hala evrensel olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadırlar. Kölelik, işkence, kadınlara yönelik istismar veya barışçıl protestocuların şiddetli bir şekilde bastırılması gibi uygulamaların bir kültürde ahlaki, ancak bir başkasında ahlaksız olarak kabul edilebileceği düşüncesi savunulamaz olarak kabul edilmektedir. Örneğin insan haklarına ilişkin ‘Asya Değerleri’ perspektifi, insan haklarının evrensel anlayışına yönelik önemli bir meydan okuma olarak ortaya çıkmıştır. Bilim insanları, ‘Afrikacı’ bir bakış açısından benzer argümanlar ileri sürmüş ve insan haklarına ilişkin Afro-merkezli bir anlayışın, ortaya çıkan evrensel insan hakları rejiminin terk edilmesinin temeli olarak hizmet etmese bile geçerli bir dünya görüşü olduğunu ileri sürmüşlerdir (Ibhawoh, 2001; Nghia, 2009). Kültürel görelilik bu tartışmanın belirgin bir özelliği olmakla birlikte, onu karakterize eden kutuplulukların ötesine geçme çağruları yapılmış ve hem evrensel hem de özel unsurları içeren nüanslı bir yaklaşıma ihtiyaç olduğu kabul edilmiştir (Ibhawoh, 2001; Nghia, 2009).

Esasen utanma duygusunun yeniden üretimi ile kültürel görecelilik arasında önemli bir ilişki bulunmaktadır. Kültürel görecelilik, bireylerin ve toplumların ahlaki değerlerinin ve normlarının, buldukları kültürel bağlamlara göre değiştiğini savunan bir felsefi yaklaşımdır. Bu teori, ahlaki inançların ve

uygulamaların farklı kültürler ve toplumlar arasında önemli ölçüde değişebileceği gözlemine dayanmaktadır (Tilley, 1999). Örneğin, 20. yüzyılın başlarındaki Eskimolar, diğer kültürlerinkinden farklı olan evlilik, bebek öldürme ve ötanazi konusunda belirgin geleneklere sahipti (Drefcinski, 2008). Bu anlayış, farklı kültürlerin kendi içindeki değer sistemlerini ve normatif yargılarını ön plana çıkararak, evrensel ahlaki değerlerin varlığını sorgulamamıza neden olmaktadır.

Kültürel görecelilik, insan hakları ve evrensel ahlak anlayışları arasında önemli bir tartışma alanı yaratmıştır. Kültürel göreceliliğin insan hakları üzerindeki etkilerine dayanarak, belirli bir kültürün değerlerinin evrensel olamayacağına vurgu yapan çalışmalar (Pekel, 2019) bulunmaktadır. Başka bir çalışmada ise kültürel bağlamların insan hakları uygulamalarındaki rolü vurgulanmış, mahkemelerin kültürel bağlamları dikkate alarak kararlar aldığını belirtmiştir (Göktaş, 2023). Bu durum, kültürel göreceliliğin insan hakları üzerindeki etkisini göstermektedir. Başka bir çalışmada da ahlaki değerlerin kültürel bağlamlarda nasıl şekillendiğini ve bu şekillenmenin evrensel ahlaki değerlerle nasıl bir etkileşim içinde olduğu tartışılmaktadır (Yılmaz, 2020). Kültürel göreceliliğin insan hakları üzerindeki olumsuz etkileri ve bu bağlamda evrensel değerlerin korunması gerekliliği vurgulayan çalışmalar (Çaprak, 2015) da akademik literatürde önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda, kültürel görecelilik, evrensel ahlaki değerlerin uygulanabilirliğini sorgulamakta ve bu değerlerin kültürel farklılıklar tarafından nasıl şekillendirildiğini ortaya koymaktadır. Bukarşılıklı etkileşime eğitim alanını da etkilemiş, kültürel görecelilik felsefesinin çok kültürlü eğitimdeki önemli bir yeri olduğu belirtilmiştir (Ayaz, 2016). Bu durum, kültürel değerlerin eğitim süreçlerinde nasıl bir rol oynadığını ve bu değerlerin evrensel ahlaki normlarla nasıl bir etkileşim içinde olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Özdemir ve Er'in çalışmasında, farklı kültürlerde ahlaki standartların zamanla

nasıl değiştiği ve bu değişimin bireylerin davranışlarını nasıl etkilediği üzerinde durulmaktadır (Özdemir & Er, 2021). Bu bağlamda, kültürel görecelilik, evrensel ahlaki değerlerin dinamik bir yapıya sahip olduğunu ve bu değerlerin kültürel bağlamlarla etkileşim içinde geliştiğini ortaya koymaktadır.

Öte yandan kültürel göreliliğin eleştirilenleri, bunun kadın sünneti veya çocuk evliliği gibi etik olmayan veya zararlı uygulamaların onaylanmasına yol açabileceğini savunmakta ve kültürel sınırları aşan bazı evrensel ahlaki standartların olması gerektiğini belirten çalışmalar da bulunmaktadır (Tilley, 1999; Feinberg, 2007; Drefcinski, 2008). Kültürel göreliliğin savunucuları, bunun farklı kültürlerin özerkliğine karşı hoşgörü ve saygıyı teşvik ettiğini iddia etmektedirler. Utanç duygusunun kültürel görelilik ve toplumsal yapıların yeniden üretimiyle ilişkisini ortaya koyduktan sonra, bu duygunun ve yarattığı etkilerin dijital alandaki karşılığına bakmak gerekmektedir. Dijital alandaki utanç ve sonucunun yarattığı toplumsal etkileri analiz ederken çalışmanın temeline *sosyal benlik, dramaturji, kültürel görelilik ve sanal toplum* kavramlarını yerleştirdiğimizi belirtelim.

b. Utanç Duygusunun Online Versiyonu: Sanal Alanın Nitelikleri ve Dijital Utandırmanın Kökenleri

Psikolojik ve sosyal bir yapı olarak utanç, dijital teknolojilerin ortaya çıkmasıyla önemli ölçüde evrimleşmiştir. Utancın geleneksel kavramları genellikle kişisel ve kişilerarası ilişkilerle bağlantılıdır; burada utanç veya suçluluk duyguları, sosyal veya ahlaki standartları karşılamada algılanan başarısızlıklardan kaynaklanır. Buna karşılık, özellikle çevrimiçi utandırma bağlamında dijital utanç, bireylerin anonim kalabalıklar tarafından alenen aşağılandığı veya dışlandığı dijital platformlardaki kolektif eylemlerle ortaya çıkar. Bu olguya “dijital bozulma” adı verilmiştir; burada bireyler kamusal incelemeye ve tacize maruz kalır ve bu da genellikle ciddi psikolojik sonuçlara ve sosyal dışlanmaya yol açar (Cheung, 2014; Lageson & Maruna, 2017). Dijital

utandırma, internetin geniş erişimi ve sağladığı anonimlik sayesinde kolaylaştırılan, kamusal utandırmanın modern bir yinelemesini temsil eder. Sosyal normları ihlal eden bireyler kendilerini çevrimiçi kalabalıkların hedefi olarak bulabilir ve bu da onları sosyal statülerinden eden bir “statü düşürme töreni” ile sonuçlanabilir (Cheung, 2014; Cheung, 2012).

Dijital utandırma, çevrimiçi platformlar aracılığıyla başkalarını alenen aşağılayan, eleştiren, utandıran bireylerin veya grupların davranışlarını ifade eder. Bu tür utandırma genellikle sosyal medyada, bloglarda, forumlarda ve diğer dijital ortamlarda gerçekleşir ve doxxing⁶, çete kışkırtması, görsel veya video paylaşımı ve siber zorbalık ve taciz gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir (Wones, 2009). Dijital utandırmanın zararlı etkileri çok geniş kapsamlı ve şiddetli olabilir. Mağdurlar, uzun süreli psikolojik travma ve ilerleyen yıllarda onları rahatsız edebilecek bir dijital ayak izine sahip olabilirler. Araştırmalar (Khalaf vd., 2023), bir dijital utandırma biçimi olan siber zorbalığın, mağdurların artan depresyon, kaygı ve intihar düşünceleri bildirmesiyle ruh sağlığı üzerinde önemli olumsuz etkilere sahip olabileceğini göstermiştir. Yerinden edilmiş davranış teorisi, düşük özdenetime sahip bireylerin stresle başa çıkma veya anında tatmin arama yolu olarak dijital utandırma gibi dürtüsel ve kendini yok edici davranışlarda bulunabileceğini ve bunun da nihayetinde zararlı sonuçlar döngüsüne yol açabileceğini ileri sürmektedir (Khalaf vd., 2023). Dolayısıyla dijital utandırmaya maruz kalmanın etkileri son derece önemli olmakla birlikte, süreci doğru analiz edebilmek adına dijital utandırmaya neden olacak yorum ve içerik üretenlerin de sosyolojik bir analize ihtiyaç duyduğu görülmektedir. Çünkü Khalaf ve arkadaşlarının yaptığı çalışmada ortaya koydukları gibi (2023) belirli bir davranış deseni sergileyen veya

6 “Doxing, bir kişi veya kurumu aşağılamak, tehdit etmek, cezalandırmak veya utandırmak amacıyla kişisel bilgilerinin kasıtlı olarak internette açıkça yayılmasına” denmekte olup, “siber zorbalığın bir türü olan doxingde, kişilerin ya da kurumların gerçek kimlikleri, yerleşim yerleri, telefon numaraları ya da sosyal güvenlik numaraları gibi devlet kayıtları ifşa” edilmektedir (Teyitpedia, 2023). İngilizce’de “belgeler” anlamına gelen “documents” kelimesinden üretilen bu ifadeye doxing veya doxxing denilmektedir.

belirli bir psikolojik rahatsızlıktan muzdarip kişilerin kendi hayatlarındaki stresle mücadelesi ve kendini tatmin etme ihtiyaçlarının sonucu olarak başkalarını aşağılama, küçük düşürmeye çalışma gibi dürtüsel davranışlar sergilediği görülmektedir. Dolayısıyla, bu tespitler, dijital utandırmanın sadece bireysel psikolojik süreçlerden kaynaklanmadığını, aynı zamanda bu süreçlerin, çevrimiçi ortamların anonimlik ve sosyal etkileşim dinamikleri ile birleştiğinde daha da güçlendiğini göstermektedir.

Dijital ortamdaki bu tür sosyolojik ve psikolojik faktörlerin bütünsel olarak ele alınması, bu tür davranışların nedenlerini ve sonuçlarını daha derinlemesine anlamamızı sağlar. Öyle ki dijital alandaki utandırmanın ötesinde ve linç kültürünün ürettiği dijital zorbalık da genellikle yüksek düzeyde dürtüsellik ve hem tepkisel hem de önceden tasarlanmış saldırganlık davranışları sergileyen bireyler tarafından gerçekleştirilmektedir (Lee vd., 2022). Benzer şekilde düşük yaşam memnuniyeti ve daha yüksek antisosyal davranışlar (Buelga vd., 2015); nesil farkına bağlı olarak yaş, cinsiyet ve etnik köken gibi diğer demografik değişkenler (Stickel, 2017; Ortiz-Marcos vd., 2024) gibi faktörlerin de dijital zorbalığı ürettiği görülmüştür.

Genellikle çevrimiçi etkileşimlerle ilişkilendirilen anonimlik ve hesap verebilirliğin olmaması, dijital utandırma sorununu daha da kötüleştirmektedir. Amerikalı gençler ve yetişkinler üzerinde yapılan bir araştırma, çevrimiçi tacizi doğrudan deneyimlemeyenlerin bile etkilerini görebildiğini ve sadece taciz tehdidinin bile birçok kullanıcının sesini bastırabildiğini ortaya koymuştur (Lenhart vd., 2016). Teknolojinin hızla ilerlemesi, iletişim, sosyal etkileşim ve bilgi paylaşımında yeni bir çağ başlatmıştır ancak bununla birlikte endişe verici bir eğilim ortaya çıkmıştır: dijital utancın artan yaygınlığı. Son araştırmalar, Avustralya, Yeni Zelanda ve Birleşik Krallık'taki anket katılımcılarının önemli bir kısmının bir tür dijital utancın bir türü olan görüntü tabanlı

cinsel tacize maruz kaldığını ortaya koymaktadır (Alrasheed vd., 2022). Dijital utancın etkisi çok geniş kapsamlı ve travmatik olabilmektedir.

Araştırmalar, çevrimiçi zararın önemli sayıda kurbanın fiziksel güvenliklerinin tehdit altında olduğunu hissetmesine neden olabileceğini ve bazı durumlarda fiziksel veya cinsel saldırı tehditlerini bile içerebileceğini öne sürmektedir (Ging ve Σιαπέρα, 2018). Dahası, dijital utancın siber zorbalıktan ve sözlü tacizden cinsel şantaj, samimi görüntülerin rıza dışı paylaşılmasına ve doxxing versiyonuna kadar birçok biçimi olabilmektedir (Ging ve Σιαπέρα, 2018). Örneğin Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir araştırma yetişkinlerin %41'inin kişisel olarak bir tür çevrimiçi zarara maruz kaldığını, %28'inin ise taciz, cinsel taciz ve fiziksel tehditler gibi birden fazla ve ciddi biçimler bildirdiğini ortaya koymaktadır (Lenhart vd., 2016). Bu sorunun yaygın doğası ciddi bir endişe kaynağıdır, çünkü dijital utandırma bireyler, topluluklar ve toplumun tamamı üzerinde derin bir etkiye sahiptir (Lenhart vd., 2016; Gerson ve Rappaport, 2011; Ging ve Σιαπέρα, 2018). Bu derin etkilerden belki de en önemlisi toplumdaki önyargıları, eşitsiz hiyerarşik ilişkileri, sınıfsal ayrımları veya ırkçılık gibi ideolojileri artıran, faşizan eğilimlerin birbirini bulmasını kolaylaştıran ve bunları güçlendiren sanal toplumsal ilişkilerin niteliğini belirleyen algoritmalarıdır. Dahası, çevrimiçi platformların sağladığı anonimlik ve hesap verebilirliğin olmaması, failleri daha aşırı ve kötü niyetli dijital utandırma biçimlerine girmeye cesaretlendirebilir ve bu etki sorunu daha da kötüleştirir.

Sosyal karşılaştırma ve bireylerin sosyal medyada kendilerinin düzenlenmiş, idealize edilmiş bir versiyonunu sunma eğilimi, kurbanlar olumsuz karşılaştırmalar yapabileceği ve yetersizlik duyguları yaşayabileceği için dijital utandırmanın olumsuz ruh sağlığı etkilerine de katkıda bulunmaktadır. Sanal toplumdaki bu sunum ve temsil süreci ilgili toplumsal kültürün ürünü olarak da şekillenmektedir.

Dolayısıyla sunum ve temsil esnasında neyin ideal tasvir olduğuna yine diğerlerine göre yani izleyicilere göre karar vermek gerekmektedir. Goffman'ın sahne metaforu ile Debord'un gösteri tasviri sosyal medyanın sahnesinde birleşmekte ve ortaya bir temsil çıkmaktadır.

“Debord’un yaklaşımı tüketimin bir gösteriş ve statü ispatı olmasının ötesinde, onun egemenliği ele geçiren, toplumu denetleyen, bireyleri manipüle eden bir gerçeküstülük olduğunu ortaya koyması bakımından önemlidir... Debord sanayi devrimine tanıklık eden bir Marksist değil, modern çağın dönüşümlerine tanıklık eden bir post-Marksist olarak, bireylerin özgür seçimlerinin üzerinde Baudrillard’ın simülasyon benzeri birtakım araçlar; katmanlar ve iktidar odakları görmektedir. Buna bağlı olarak, tüketilen metanın ihtiyaç kaynaklı olmadığını fark edilmesinin ötesinde, tüketme biçimleri de belirlenmekte, sunulmakta ve bu sunumlar tüketiciler tarafından kabul görerek taklit edilmektedir. Debord’un tüketimdeki gösteri kavramı, günümüz yeni kamusal alanları olan sosyal medya mecralarındaki “sunum” lara karşılık gelmektedir: birbirine benzeyen fakat her tüketicinin kendini en özel ve en kreatif bulduğu, tüketim öncesinde diğerlerinin beğenisine sunulanlar gösterinin ta kendisidir” (Çelik, 2018, ss. 70-71).

Sosyal medyadaki temsil süreci ve sunum biçimleri dijital utanç kavramını analiz ederken olayların hangi toplumsal zeminde gerçekleştiğini ortaya koymak bakımından önemlidir. Örneğin dijital alanda üretilen veya destek bulan önyargılardan sık karşılaştığımız toplumsal cinsiyet temelli eşitsiz hiyerarşilerdir. Kadının sosyal medyada temsili üzerine yapılan çalışmalarda (Çelik, 2018; Çelik, 2020) da görülebileceği gibi sanal toplumsal alan mevcut toplumsal normlardan beslenmekte fakat dijital alanın sağladığı sınırsız etkileşimden güç almaktadır. Bu nedenle hangi temsil biçiminin ideal olarak sunulduğu sorunsalı bile kendi başına önemli bir çalışma alanıdır. Çünkü üretilen ideal temsiller

yine toplumsal cinsiyet özelinde düşündüğümüzde fazlasıyla problematiktir.

Brad Pitt, Age 49
Chanel No. 5 Ad, 2012

Linda Evangelista, Age 47
Chanel Eyewear Ad, 2012

Photo Credit: Unreal female beauty ideals, sold through for-profit media, made believable via Photoshop.

Don't be captive to the lies. **beauty**
REDEFINED.net

Şekil 1. Kadın ve erkek oyuncuların yaşın görünümü

Kaynak: Çelik, 2024, s:15

“Film endüstrisindeki cinsiyetler arası ücret farkını araştıran ve özellikle en iyi film yıldızlarına odaklanan bir araştırmaya göre (De Pater vd., 2014), erkek ve kadın film yıldızlarının yaşlanmanın kazançları üzerinde farklı etkiler yarattığını ortaya koymaktadır. Kadın yıldızların kazançları 34 yaş civarında zirveye çıkarken ve sonrasında hızla düşerken; erkek yıldızların kazançları ise daha sonrasında herhangi bir düşüş olmaksızın 51 yaşında zirveye ulaşmaktadır. Dolayısıyla bu zorlayıcı sürecin sonunda erkek oyuncu 49 yaşında iken 49 yaşında gibi gözükmesine rağmen, kadın oyuncuların benzer yaş aralığında 20’lerde gibi görünmesi gerekmektedir” (Çelik, 2024).

Sanal toplumsal alandaki bu eşitsiz temsiller izleyicilere ulaşırken, sergilenen performansın başarısına bağlı olarak bir tür gerçeklik algısı yaratmaktadır. Guy Debord’un Gösteri Toplumu (1996) eserinde tasvir ettiği “sahte-kutsal”

olarak tanımladığı bu üretilmiş gerçeklik, sergilenen tüm özel ve kamusal alanlardaki yaşamların gerçekmiş gibi algılanmasına neden olmaktadır. Üstelik bu gerçekliğin yeniden üretilmesi bu sanal toplumsal alana giriş koşuludur. Eğer yeniden üretimde bir eksiklik ya da farklılık varsa sanal dışlanma veya eleştiri kaçınılmazdır. Çalışmanın başlarında belirttiğimiz kulübe kabul edilme ritüelinin bir benzeri sanal alanda yaşanmaktadır.

“Sosyal medyada tanımlanan ve sonradan oluşturulan hesaplar yeni bir tür sosyal benlik yaratma biçimine dönüşmüştür. Kullanıcısı tarafından kolaylıkla biçimlendirilen bu benlikler, içine doğulan kültürel kodlardan ve toplumdan farklı bir yapıya sahiptir. Toplumsallaşma sürecinin başlangıcındaki doğum – veya benlik kazanmak açısından değerlendirecek olursak, bebeğin anneden ayrı bir varlığı olduğunu fark ettiği an- sosyal medyada hesap açmaya karşılık gelmektedir. Bir varlık kazanmak ve gereken nitelikleri tanımlamak, bir tür sanal topluma yapılan giriş benzemektedir” (Çelik, 2018, s. 2-3).

Ardından bu toplumsal alanda varlık gösterme süreci işlemeye başlar. Her kültüre, döneme, cinsiyete, yaşa ya da coğrafyaya kısaca sosyolojik kodlara göre yeniden üretilen sanal kimliklerin ilgili toplumsal alanlara kabulü aldıkları beğeniler, yorum içerikleri, takipçi sayıları, izlenme oranları gibi sayısal veriler ortaya koymaktadır. Böylece her toplumdaki görece farklı utanç kaynaklarına benzer şekilde sanal toplumda da görece farklı beğeni ve takdir toplama unsurları ortaya çıkmaktadır. Göreceli olmasının nedeni kimliklerin eylemlerinin, kültürel farklılıkların ilgili toplumdaki kabulü veya eleştirisine bağlı olmasındandır. Bununla birlikte evrensel ahlaki değerlere benzer biçimde evrensel sanal toplum kuralları da bulunmaktadır. Sosyal medya araştırmalarına bakıldığında (Goffman, 1959; Boyd & Ellison, 2007; Ellison vd., 2007; Gillespie, 2014; Papacharissi, 2015; Highfield & Leaver, 2016), özellikle

öne çıkan birkaç temel ve evrensel ortak nitelik şunlardır: kimlik sunumu ve imaj yönetimi, bağlılık ve topluluk inşası, etkileşim ve sosyal sermaye, görsellik ve estetik kriterler, algoritmalar ve görünürlük, duygusal yatırım ve katılım.

Sosyal medya kullanıcıları, platformda nasıl algılandıklarını yönetmek için sürekli bir çaba içindedirler. Goffman'ın "gündelik yaşamda benliğin sunumu" (1959) teorisine dayanan çalışmalar, sosyal medya kullanıcılarının kendilerini nasıl stratejik bir biçimde sunduğunu anlamamıza yardımcı olur. Öncelikle, sosyal etkileşim dinamikleri sanal topluluklar içinde kabul ve takdiri teşvik etmede önemli bir rol oynar. Araştırmalar, sosyal medya platformlarının engelli bireyler gibi marjinal grupların fikirlerini ifade etmeleri ve başkalarıyla bağlantı kurmaları için hayati alanlar olarak hizmet ettiğini ve böylece aidiyet duygularını artırdığını göstermektedir (Hasfi ve Rahardjo, 2019). Bununla birlikte bireyler sosyal medya platformlarında kimliklerini belirli bir şekilde sunarak başkaları tarafından onaylanmayı ve kabul görmeyi amaçlarlar. Bu imaj yönetimi, beğeni, yorumlar ve paylaşımlar aracılığıyla geri bildirim almayı hedefler.

Öte yandan kabul görmenin bir diğer boyutu, bireyin kendini bir topluluğa ait hissetmesidir. Sosyal medya toplulukları, bireyler arasında sıkı bir bağ kurma ve etkileşim alanları yaratma eğilimindedir. Boyd ve Ellison'un (2007) sosyal ağ sitelerinin dinamikleri üzerine yaptığı çalışmalar, topluluk hissini ve bağlılık düzeyinin sosyal medyada kabul görmenin temel belirleyicilerinden biri olduğunu göstermektedir. Ayrıca sanal etkileşimlerdeki cinsiyet dinamikleri, kadın kullanıcıların genellikle bu ortamlarda sosyal ilişkilere daha fazla değer verdiğini ortaya koymaktadır ve bu da cinsiyete dayalı sosyal yönelimlerin bireylerin nasıl etkileşim kurduğunu ve değerli hissettiğini etkilediğini göstermektedir (Choi vd., 2012). Dahası, sanal bir alanda başkalarıyla birlikte olma hissi olarak tanımlanan sosyal varlık kavramının, kişilerarası bağlantıları önemli

ölçüde geliştirdiği ve böylece kabul duygularını artırdığı gösterilmiştir (Oh vd., 2018).

Sosyal medyada kabul görmenin bir başka önemli unsuru, sosyal sermayenin birikimidir. Bourdieu'nun sosyal sermaye teorisine dayanarak yapılan sosyal medya çalışmaları (Ellison vd., 2007), etkileşimlerin ve ilişkilerin bir ağda nasıl inşa edildiğine ve bu ağlar üzerinden bireyin statüsünü nasıl güçlendirdiğine odaklanır. Dijital utandırma kavramını açıklarken de kullanacağımız üzere, sosyal alandaki statü hem diğerleri üzerindeki etkileri bakımından hem de maruz kalınan dijital utandırmayla başa çıkma bakımından etkili bir göstergedir. Etkileşim oranlarının yüksek olması, kullanıcının daha fazla sosyal sermaye kazanmasına, dolayısıyla daha fazla kabul görmesine katkıda bulunur ki, bu durum sanal alandaki toplumsal varlığın yarattığı etkiyi artıracaktır.

Görsel içeriklerin popülaritesi, sosyal medyada kabul görmenin önemli bir diğer boyutudur. Özellikle Instagram gibi platformlarda, görselliğin estetik kriterler doğrultusunda düzenlenmesi ve sunulması beğeni toplamanın yaygın yollarından biridir. Yüksek kaliteli, dikkat çekici ve estetik olarak hoş bulunan içerikler genellikle daha fazla beğeni alır (Highfield & Leaver 2016). Bu durum, estetik normların ve görselliğin sosyal medya etkileşimlerinde önemli bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Ayrıca kadının cinsiyet temsilinde ele aldığımız üzere, neyin estetik bakımdan ve görece olarak daha güzel olduğu tartışması da bu tartışmayı yürütenlerin sosyal statülerinden etkilenmektedir. Bu duruma en uygun örnek Miss Turkey 2024 Yarışması'nda birinci seçilen güzelle ilgili sosyal medyada yaşanan tartışmalardır (Sputnik, 2024). Türkiye güzeli seçilen Koç Üniversitesi Tıp Fakültesi mezunu olan 24 yaşındaki İdil Bilgen'in, aynı zamanda Ekim 2023'ten beri Kiev Büyükelçisi olarak görev yapan Levent Bilgen'in kızı olmasının bir sonucu olarak hem torpil tartışmaları hem seçilen kişinin güzelliği üzerinden yapılan tartışmalar sosyal medyada fazlaca

eleştiriye neden olmuş, pek çok ünlü ismin de dahil olduğu tartışmada güzelliğin göreceli olabileceğinin yanı sıra, nepotizmin toplumsal alanda bulunduğu kabullenilmiş karşılığı da gözlemlemek mümkün hale gelmiştir.

Güzellik yarışmalarının bizatihi kendisinin varlığının anlamsızlaştığı günümüzde, toplumsal cinsiyet çalışmalarının ve farkındalığının bir sonucu olarak hiç gerçekleşmemesi gereken bir kıyaslamaya maruz kalan kadınlar bir de, sahneyi izleyenlerin güzellik tasviri üzerine analiz yapması durumu daha komplike hale getirmektedir. Kuşkusuz güzelliğin tanımlanmasında ve kabulünde pek çok sosyo- kültürel değer çalışmaktadır. Bununla birlikte sosyal medyanın yarattığı etkileşim alanı ve yayılma gücünün bir sonucu olarak çok sayıda kullanıcının yorum hakkı elde etmesiyle, konu popülerite kazanmış, eğlenceli yorumlar yaparak beğeni kazanma çabası ortaya çıkmış ve tartışmalar nepotizmin günlük yaşamın her anına sirayet ettiğine dair duyulan toplu inançla devam etmiştir. Sırf bu sürecin kendisi bile başta güzellik yarışmalarının yarattığı problematik sınıflandırma ve kadın bedeninin metalaştırılması olmak üzere, güzellik yarışmaları gibi fiziksel görünüme dayalı sınıflandırmaların ve kadın bedeninin nesneleştirilmesinin, dijital platformlarda daha da derinleşen toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine katkıda bulunduğunu göstermektedir. Dijital linç ve utandırma pratikleri, sanal alanlarda kadınlar üzerinde uygulanan baskı ve zorbalığın yeni bir biçimi olarak ortaya çıkmakta, bu süreçte kadınlar hem toplumsal hem de sanal statülerinde hiyerarşik bir düzende değerlendirilmektedir. Sonuç olarak, bu tür pratikler, toplumsal cinsiyet normlarının yeniden üretilmesine ve dijital alanlarda dahi eşitsizliklerin devamına yol açmaktadır.

Sosyal medya platformları, kullanıcıların hangi içeriklerle karşılaşacağını belirleyen algoritmalarla çalışır. Kabul görmenin ve beğeni toplamanın bir diğer temel faktörü, algoritmaların içeriği nasıl dağıttığı ve hangi içeriklerin

daha görünür hale getirildiğidir. Gillespie'nin çalışması (2014), bu süreçte algoritmaların nasıl merkezi bir rol oynadığını ve popüler içeriklerin bu algoritmik seçimler doğrultusunda nasıl şekillendiğini açıklar. Araştırmaya göre algoritmaların tarafsız teknik araçlar olmaktan öte, toplumsal dinamikleri etkileyen ve güç ilişkilerini yeniden üreten yapılar olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle sosyal medya ve dijital platformlarda hangi içeriklerin görünür olacağını belirleyen algoritmalar, toplumsal temsiliyet ve görünürlük açısından önemli etkiler yaratmaktadır. Algoritmaların nasıl çalıştığının büyük oranda gizli kalması ve bu sistemlerin şeffaf olmaması da kullanıcıların algoritmalar tarafından nasıl yönlendirildiğini tam olarak bilememesine ve bilgi asimetrisine yol açmakta, hangi haberlerin, içeriklerin ya da görsel materyallerin popüler olacağını ve hangi kullanıcıların daha görünür hale geleceğini belirleyen algoritmalar, böylece kültürel normlar ve politik görüşlerin yayılmasında belirleyici olmaktadır.

Algoritmalar, dijital içeriklerin hangi kullanıcılar tarafından nasıl görüleceğini belirleyerek dijital utandırma pratiklerini etkileyen önemli bir faktör haline gelir. Sosyal medya algoritmaları, platformlardaki içeriklerin görünürlüğünü ve yayılma hızını belirleyerek, dijital utandırma vakalarının geniş kitlelere ulaşmasında kritik bir rol oynamaktadır. Özellikle viral içeriklerin hızla yayılması, toplumsal damgalama ve utandırma süreçlerini daha da derinleştirmektedir. Gillespie'nin (2014) algoritmaların sosyal ve kültürel rolü üzerine yaptığı çalışmada da belirtildiği gibi, algoritmalar görünürlüğü yönetir ve bazı içerikleri öne çıkarırken diğerlerini geri plana iter. Dijital utandırma vakalarında, bu öne çıkarılan içerikler genellikle toplumsal tepkiyi tetikleyen, dramatik ve duygusal olarak yoğun içeriklerdir. Bu süreç, sosyal medya platformlarında bireylerin ya da grupların bir anda geniş kitleler tarafından hedef haline gelmesine neden olabilir.

Papacharissi (2015), duygusal olarak güçlü içeriklerin sosyal medya algoritmaları tarafından nasıl ön plana çıkarıldığını ve bu içeriklerin yayılma dinamiklerini analiz eder. Dijital utandırma vakalarında, utanç, öfke ve toplumsal dışlama gibi duygusal tepkileri tetikleyen içerikler, algoritmalar tarafından daha fazla görünür kılınır. Bu içerikler, kullanıcıların dikkatini çektiği ve etkileşim oranlarını artırdığı için algoritmalar tarafından tercih edilir ve böylece dijital linç süreçleri hızla yayılır. Bu tür içeriklerin geniş kitlelere ulaşması, utanç nesnesi haline gelen bireylerin sosyal statü kaybına ve toplumsal dışlanmaya maruz kalmasına neden olabilir.

Boyd ve Crawford (2012), algoritmaların toplumsal hareketleri ve dijital linç (cyberbullying) gibi pratikleri nasıl etkilediğini inceleyen çalışmalarında, algoritmaların belirli içeriklerin yayılmasını hızlandırma kapasitesini ele alır. Dijital utandırma, birey ya da gruplar üzerinde toplu bir baskı uygulayan sosyal bir pratik olarak şekillenirken, algoritmalar bu baskının büyümesine ve daha geniş bir kitleye ulaşmasına yardımcı olur. Özellikle viral hale gelen olaylarda, sosyal medya platformları utanç verici içerikleri daha fazla kişiye gösterir ve böylece bu tür olaylar toplumsal damgalama ve dışlamayı artırır.

Ellison, Steinfield ve Lampe'nin (2007) sosyal sermaye üzerine yaptığı çalışmalarda, sosyal medya kullanıcılarının dijital etkileşimler aracılığıyla sosyal sermaye biriktirdiği ve bu sermayenin onların toplumsal kabul görme düzeyini etkilediği belirtilmiştir. Dijital utandırma bağlamında, algoritmaların bazı içerikleri öne çıkararak belirli bireylerin ya da grupların sosyal sermayesini hızla tüketmesine neden olduğu söylenebilir. Örneğin, bir kullanıcının utanç verici bir olaya karıştığı ve bu olayın algoritmalar tarafından geniş kitlelere yayıldığı bir durumda, o kullanıcının toplumsal itibarı büyük oranda zarar görebilir. Zuboff'un (2019) "Surveillance Capitalism" kavramı üzerinden yaptığı

analizde, sosyal medya algoritmalarının yalnızca teknik araçlar değil, aynı zamanda kullanıcıların davranışlarını manipüle eden ve ticari çıkarları gözeten araçlar olduğuna dikkat çekilir. Dijital utandırma süreçlerinde algoritmaların bu tür ticari çıkarlar doğrultusunda çalışması, toplumsal eşitsizlikleri ve güvensizlik ortamını daha da derinleştirir. Özellikle düşük statüye sahip bireylerin, algoritmalar tarafından hızla görünür hale getirilmesi ve eleştirilerin hedefi haline gelmesi, bu eşitsizlikleri artırabilir.

Dijital utancın dinamikleri, sosyal medya ve kültürel normların etkileşimiyle daha da karmaşık hale gelmektedir. Bireyler dijital alanlarda kamusal ve özel yaşam arasındaki bulanık çizgilerde gezinirken, kendini sunma mekanizmaları ve yargılanma korkusu utanç duygularını şiddetlendirebilir (King, 2016; Trottier, 2018). Bireylerin benlik kavramlarını başkalarının onları nasıl algıladığına inandıklarına göre oluşturduklarını varsayan “Ayna Benliği” kavramı, geri bildirim anında ve genellikle sert olduğu dijital çağda özellikle önemlidir (Moshe, 2020; King, 2016). Bu ortam, sosyal etkileşimin risklerinin arttığı ve kamuoyunda utandırma potansiyelinin büyük olduğu bir aşağılanma kültürünü teşvik eder (Suhaimi vd., 2018). Dahası, çevrimiçi utandırma olgusu yalnızca sosyal bir sorun değil, aynı zamanda yasal ve etik hususlarla da kesişir. Bireylerin kamuoyunda utandırma yoluyla algılanan suçluları cezalandırmayı kendilerine görev edindikleri dijital adaletsizliğin yükselişi, gizlilik, ifade özgürlüğü ve suistimal potansiyeli konusunda endişelere yol açmaktadır (Arvanitidis, 2016; Laidlaw, 2017). Bu tür eylemlerin sonuçları, ifade özgürlüğü üzerinde caydırıcı bir etkiye ve bireylerin çevrimiçi utandırma hedefi olmaktan kaçınmak için kendilerini sansürleyebilecekleri bir korku kültürüne yol açabilir (Thomason, 2021; Klonick, 2015). Bu noktada dijital utandırmanın hem toplumsal kontrol hem de politik bir mekanizma aracı haline gelebileceğini görmekteyiz.

2. Dijital Utandırmanın Politik Yönü ve Toplumsal Kontrol Mekanizmasına Etkisi

Sosyal medya platformları aracılığıyla ortaya çıkan dijital utandırma, yarattığı etkiler nedeniyle bir toplumsal kontrol aracı olabileceği gibi politik alanda da bir karşılık bulmaktadır. Bu bölümde dijital utandırmanın toplumsal etkilerini, politik alandaki yansımalarını ve post-modern dönemde bir gözetim aracı olarak sosyal medyanın denetleme ve yönlendirme gücünü tartışacağız.

a. Yeni Nesil Toplumsal Kontrol: Dijital Gözetim ve İptal Kültürü

Utanc kavramının sosyolojik yönüyle ele alınması ve sanal toplumsal alanın temel değerlerinin ortaya koyulmasının ardından dijital utandırma kavramına daha ayrıntılı bakarak etkilerini analiz etmek gerekmektedir. Dijital utandırma bir sanal toplumsal alan olan dijital alanda kişi ya da kurumlara yönelik söylemler içermektedir. Söylemlerin üretilmesiyle ortaya çıkan etkileşimde ilgili toplumdaki toplumsal normlar çalışmaktadır. Toplumsal etkileşimlerde ister sanal ister gündelik hayat pratiklerinde olsun, Goffman'ın belirttiği gibi, bireylerin sahneledikleri toplumsal roller takdir ve kabul beklenerek sergilenmektedir. Goffman'ın (1967) yüz yitirme (face-work) kuramı, bireylerin sosyal etkileşimler sırasında kendilerini sunma ve itibarlarını koruma çabalarını açıklayan önemli bir teorik çerçeve sunmaktadır. Goffman'a göre, yüz yitirme, bir bireyin sosyal normlar ve beklentiler doğrultusunda uygun davranmadığında meydana gelen bir durumu tanımlar. Dijital çağda bu kavram, özellikle sosyal medya ve çevrimiçi platformların yaygınlaşmasıyla birlikte daha karmaşık hale gelmiştir. Dijital gözetim ve etkileşim normları, bireylerin sürekli izlenme ve değerlendirilmeye maruz kaldığı bir ortam yaratmakta, bu da kamusal utancın dinamiklerini yeniden şekillendirmektedir. Özellikle dijital gözetimin ilk bölümde de ele aldığımız gibi manipülasyon amaçlı kullanılması nedeniyle de sergilenen sanal kimliklerden elde edilen veriler

önem kazanmaktadır. Dijital platformlar, kullanıcıların birbirlerini sürekli gözetleyebildiği, yorum yapabildiği ve değerlendirilebildiği bir alan sunmaktadır (Trottier, 2018). Bu süreç, Goffman'ın yüz yitirme kuramında tanımladığı “yüz” kaybetme ve yeniden kazanma dinamiklerini hızlandırmakta ve her seferinden bu etkileşimlerin yeniden üretilmesini sağlamaktadır. Bireylerin davranışları dijital platformlarda sürekli gözlem altında olduğunda, toplumsal normlara uygun olmayan herhangi bir davranış hızla yayılabilir ve kamusal utandırma pratiği doğabilir (Papacharissi, 2015). Sosyal medya algoritmaları, duygusal olarak güçlü içeriklerin daha fazla öne çıkarılmasına neden olmakta, bu da bireylerin kamuoyu önünde utanç verici durumlara maruz kalma olasılığını artırmaktadır (Gillespie, 2014). Dolayısıyla dijital utandırma hem ortaya çıkma süreci hem de diğerlerinin utandırmaya dahil olmalarıyla giderek büyüyen bir kartopu gibi çalışmakta ve etkileşimler bu kartopunun ağlarını oluşturmaktadır.

Dijital etkileşim normları, bireylerin birbirleriyle çevrimiçi ortamlarda nasıl iletişim kurmaları gerektiğine dair beklentileri belirlemektedir. Ancak bu normların esnek ve sürekli değişken olması, bireylerin yanlış anlaşılma ve utandırma riskine daha açık hale gelmesine neden olmaktadır (Thomason, 2021). Dijital utandırma, genellikle toplumsal normların ihlali veya uygunsuz davranışlar olarak algılanan durumlarda ortaya çıkar ve bu durumlar hızla geniş kitlelere ulaşabilmektedir. Bu süreç, Goffman'ın yüz yitirme kuramında tarif ettiği, bireylerin sosyal kabul görmek ve itibarlarını korumak için çaba gösterdiği toplumsal etkileşimlerin dijital ortama taşınmasını açıklamaktadır (King, 2016). Dijital utandırma, bireylerin sosyal sermayesini hızla tüketebilir ve bu durum, hem psikolojik sıkıntılara hem de toplumsal itibar kaybına yol açabilmektedir (Muir vd., 2023). Goffman'ın yüz yitirme teorisi ışığında, dijital utandırma, bireylerin hem sosyal hem de sanal yüzlerinin büyük bir tehdit altında

olduğunu göstermektedir. Dahası, kamusal utanç dijital çağda yalnızca bireyler arası etkileşimlerde değil, aynı zamanda toplumsal güç dinamiklerinde de önemli bir rol oynamaktadır. Algoritmalar tarafından öne çıkarılan içerikler, bireylerin itibarı üzerinde kalıcı hasarlar bırakabilir ve sosyal medyada linç kültürünün bir parçası haline gelebilir (Boyd & Crawford, 2012).

Linç kültürü ve dijital utandırma, özellikle politik liderler ve kamu kurumları üzerinde önemli etkiler yaratmakta, toplumun algılarını şekillendirmekte, kamuoyunu etkileyerek manipülasyona neden olmaktadır. Bu olguların etkisi, toplumsal medyanın yaygın kullanımıyla birlikte daha da artmıştır. Politik liderler ve kamu kurumları, dijital linç kampanyalarının hedefi haline geldiğinde hem bireysel hem de kurumsal düzeyde ciddi itibar kayıpları yaşayabilmektedir. Ayrıca dijital utandırma ve linç nedeniyle politik liderlerin hem iç hem de dış politikada hareket alanlarını daralabilir, kredibiliteleri etkilenebilir ve kamuoyu gözünde itibar kaybına uğrayabilirler. Örneğin, sosyal medyada bir politik liderin yanlış bir açıklaması hızla yayılabilir ve lider, linç kültürüne maruz kalabilir. Bu durum, liderin kamuoyundaki imajına ciddi zarar verebilir ve bazen görevinden istifasına kadar gidebilen bir süreç başlatabilir. Dijital linç olayları, bireylerin internet ortamında yoğun eleştiriler ve hakaretler ile hedef alındığı, bazen hukuki sınırların da zorlandığı saldırıları içermektedir.

Dijital linç politik figürlerle sınırlı değildir. Standardize edilmiş ve üretilmiş güzellik standartlarına uymadığı gerekçesiyle bir kadın manken olan Armine Harutyunyan'ın Gucci defilesinde sosyal medya kullanıcıları tarafından dijital linçle karşılaşması (Okur, 2020) ya da şarkıcı Yonca Evcimik'in 25 Kasım 2020'de Kadına Yönelik Şiddetle Mücadele Günü'nde yayımladığı "Ayıp Şeyler" adlı şarkısı üzerinden başlatılan linç kampanyası (Yaşa, 2024) gibi tanınmış figürlerin de dijital utandırmaya maruz

kalabildiği görülmektedir. Bununla birlikte dijital ortamda gerçekleştirilen bu kolektif hareketin bir sosyal medya aktivizminin kamuoyu oluşturma ve toplumsal adalet arayışında önemli bir güç haline geldiği, özellikle Twitter gibi platformlarda hashtag aktivizmi ile mağduriyetlerin görünür hale getirildiği de görülmektedir. Türkiye'deki #sendeanlat ve Me Too hareketlerini örnek olarak inceleyen bir çalışmanın (Güntürkün & Altunay, 2023) da belirttiği gibi dijital işça, mağdurların yaşadıkları şiddet, taciz ya da haksızlıkları sosyal medya aracılığıyla geniş bir kitleye duyurma aracı olarak çalışmakta, iptal kültürü (cancel culture) mağdura zarar veren kişilerin kamusal alandan dışlanması, işlerinden kovulmasını veya itibar kaybı yaşamalarını sağlamayı amaçlayan bir toplumsal baskı stratejisi olarak çalışmakta ve böylece sosyal medya platformlarının çevrimiçi kamuoyu oluşturma ve adaleti tesis etme potansiyeli açığa çıkmaktadır.

İptal etme ve bir anlamda yasaklama, varlığını reddetme ya da dışlama şeklinde de anlaşılabilir olan iptal kültürü (cancel culture) çağdaş politik söylemde önemli bir olgu olarak ortaya çıkmış ve toplumsal etkileşim, kamuoyu ve siyasi davranışın çeşitli yönlerini etkilemiştir. Genellikle, sosyal medya platformları tarafından tetiklenen bu olgu, uygunsuz hareket ettiği düşünülen bireylerden veya kurumlardan toplu bir şekilde desteğin geri çekilmesiyle karakterize edilir. Bu fenomen, toplumsal değerleri yansıtan ve pekiştiren bir tür toplumsal kontrol olarak anlaşılabilirken, aynı zamanda politik mücadele ve ideolojik uyum aracı olarak da hizmet etmektedir. İptal kültürünün siyaset üzerindeki etkileri çok yönlüdür. Bir yandan, bu olgu, marjinalleşmiş seslerin baskın anlatıları ve güç yapılarını sorgulamak istedikleri bağlamlarda hesap verebilirliği ve toplumsal adaleti teşvik eden bir mekanizma olarak işlev görebilir. Örneğin, Deriglazova, iptal kültürünün toplumsal değerler ile pratikler arasındaki boşluğu kapatmaya yardımcı olarak toplumsal düzeni koruma ve elitizm ile eşitsizlikle mücadele etme

işlevi gördüğünü tartışmaktadır (Deriglazova, 2023). Bu perspektif, Jusay ve diğerlerinin, iptal kültürünün ideolojik uyumu özgür ifadeye tercih eden yeni bir ahlaki değerler setini yansıttığı yönündeki bulgularıyla örtüşmektedir (Jusay vd., 2022). Ancak, bu aynı mekanizma, muhalif görüşleri bastırmak ve siyasi rakipleri zayıflatmak için de silah olarak kullanılabilir. Fahey ve diğerlerinin belirttiği gibi, iptal kültürünün muhafazakâr gruplar arasında özgür ifade için bir tehdit olarak çerçevelenmesi bu duruma örnektir (Fahey vd., 2022). Ayrıca, iptal kültürünün siyasal sonuçları, politik kampanyalarda ve kamu söylemlerinde stratejik bir araç olarak kullanımıyla da kendini göstermektedir. Örneğin, Cook ve diğerleri, iptal kültürüne katılımın politik aidiyet tarafından etkilendiğini ve bireylerin ideolojik inançlarına uygun iptal etme davranışlarına daha fazla katıldıklarını göstermektedir (Cook vd., 2021). Bu durum, Marsenić'in Rus-Ukrayna savaşı bağlamında iptal kültürünü analiz ettiği çalışmasıyla da desteklenmektedir. Bu çalışmada, sosyal medya platformlarında dolaşıma sokulan mesajlarda duygusal çağruların ve eylem taleplerinin yaygın olduğu ortaya konmuştur (Marsenić, 2024). Bu dinamikler, iptal kültürünün siyasi anlatıları şekillendirmede ve toplumsal eylemi harekete geçirmede oynadığı rolü vurgulamaktadır.

Uluslararası bağlam, iptal kültürünün nasıl ortaya çıktığı ve algılandığında önemli bir rol oynamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nde bu olgu, genellikle partizan çizgiler boyunca kutuplaşmış bir mesele haline gelmiş ve destekçileri ile karşıtları, pozisyonlarını haklı çıkarmak için farklı değer temelli argümanlar kullanmışlardır (Diether, 2024). Buna karşılık, Rusya gibi ülkelerde iptal kültürünün etkisi, siyasi elitlerin sivil toplum üzerindeki kontrolü ile sınırlıdır. Fomenkov'a göre, Rusya'daki iptal kültürünün zayıf etkisi, sağlam sivil kurumların eksikliğinden kaynaklanmaktadır (Fomenkov, 2022). Bu durum, iptal kültürünün bir siyasi araç olarak etkinliğini ve sonuçlarını anlamada ulusal bağlamın

önemini vurgulamaktadır. İptal kültürü hem toplumsal değişim için bir katalizör hem de politik kontrol aracı olarak işlev görmektedir. Bu çift yönlü doğa, ifade özgürlüğü, hesap verebilirlik ve ideolojik uyum ile ilgili daha geniş toplumsal gerilimleri yansıtmaktadır. Politik aktörler, iptal kültürünü giderek daha fazla kendi gündemlerini ilerletmek için kullandıkça, bu olgunun kamu söylemi ve siyasi davranış üzerindeki etkileri gelişmeye devam edecek ve sürekli bir inceleme ve eleştirel analiz gerektirecektir.

Sosyal medyada iptal kültürü, siyasi liderlerin itibarlarını şekillendiren önemli bir güç olarak ortaya çıkmış ve genellikle toplumsal kontrol ve siyasi mücadele aracı olarak işlev görmektedir. Bu olgu, kitlesel seferberlik yoluyla kendini göstermekte ve toplu eylemler, tartışmalı görüşlerden suç teşkil eden fiillere kadar algılanan ihlaller nedeniyle bireyleri dışlamayı hedeflemektedir (Hobbs & O’Keefe, 2024; Deriglazova & Pogorelskaya, 2023). İptal kültürü, siyasi figürler için itibar zedelenmesine yol açan toplumsal normları gayri resmi olarak uygulayan bir yöntem olarak hizmet etmektedir (Almukhanova & Kurmangal, 2023). Bu yönüyle bir kamuoyunu şekillendirmede önemli bir rol oynar. Öte yandan bir siyasi araç olarak işlev görür ki, uluslararası çeşitli vakalarda görüldüğü üzere, otoriteyi zayıflatmak ve kamu algısını manipüle etmek amacıyla siyasi bağlamlarda giderek de daha fazla kullanılmaktadır (Molochko & Hryniova, 2022; Zembylas, 2023). İptal kültürünün yarattığı sonuçlardan biri politik kutuplaşmadaki artıştır. İptal kültürü, genellikle popüler olmayan görüşleri savunma isteksizliğine yol açtığı için toplumdaki bölünmeleri daha da derinleştirebilir (Molochko & Hryniova, 2022). Ayrıca ortaya çıkabilecek manipülasyonlar nedeniyle de iptal kültürü, siyasi mücadelelerde silah haline getirilebilir ve bu durum, ifade özgürlüğü ile kamusal söylem üzerindeki aşırı kontrol tehlikesi konusunda endişelere yol açmaktadır (Deriglazova & Pogorelskaya, 2023; Almukhanova & Kurmangal, 2023).

İptal kültürü hesap verebilirliği teşvik edebilse de muhalif sesleri susturma ve siyasi liderler ile destekçileri arasında korku ortamı yaratma riskleri taşımaktadır.

İptal kültürü ve dijital utandırmanın yeni nesil toplumsal kontrol mekanizmaları olarak görülmesi gerekmektedir. Etkileri oldukça komplike olmakla birlikte hem politik hem Türkiye gibi ülkelerde adalet talep eden bir kamuoyu aracı olarak çalışmaları mümkündür. Dijital utandırma ve iptal kültürü, sistematik adaletsizliklerin giderilmesi ve hesap verebilirliğin teşvik edilmesi açısından toplumsal değişim için araçlar olarak hizmet edebilir. Ancak, bu uygulamalar karmaşıklıklarla ve olası olumsuz sonuçlarla doludur. Kuşkusuz yarattıkları ve yaratma ihtimalleri bulunan manipülasyon ve yanlış yönlendirme etkilerinin en aza indirilebilmesi için hem uluslararası düzeydeki sosyal politikalara hem de ulusal düzeyde sosyal medya regülasyonlarına ihtiyaç vardır. Dijital utandırma ve iptal kültürü toplumsal değişimi tetikleyebilse de aynı zamanda zarar verme ve bölünmeleri körükleme riski bulunmaktadır. Bununla birlikte hesap verebilirlik ve farkındalık yaratma, kolektif eyleme dönüşme gücü ve kimlik oluşumu bakımından önemli değişim kaynakları sunmaktadır. #MeToo ve #BlackLivesMatter gibi hareketler, dijital utandırmayı suiistimalleri vurgulamak, toplumsal farkındalık ve hesap verebilirlik oluşturmak için kullanılmaktadır (Trottier ve diğerleri, 2024). İptal kültürü, elitizm ve eşitsizliğe meydan okumak için toplulukları harekete geçiren bir toplumsal kontrol biçimi olarak işlev görür ve böylece toplumsal normları pekiştirir (Deriglazova & Pogorelskaya, 2023). Yeni medya platformları, marjinalleştirilmiş seslerin muhalefetlerini ifade etmelerine ve tarihsel anlatıları yeniden şekillendirmelerine olanak tanıyarak kimliklerin yeniden inşa edilmesini sağlar (Kotunova, 2024). Öte yandan dijital utandırma, sıklıkla adil bir süreç olmaksızın bireyler için haksız sonuçlara yol açabilir ve bu durum, toplumsal linç adaletine dair etik

endişeleri gündeme getirir (Trottier ve diğerleri, 2024). Özellikle yargı sisteminin işleyişine dair üretilen söylemler, yargı sistemlerinin ideal biçimde çalışmadığı toplumlarda düzeltilemez itibar kayıplarına ve hatta sanıkların intiharına varabilecek geri dönüşü olmayan toplumsal hatıralara da neden olabilir. Politik bağlamlarda ise daha önce de belirttiğimiz gibi, iptal kültürü haksız rekabet veya muhalif görüşleri bastırmak için silah haline getirilebilir ve bu da onun gerçek toplumsal değişim üzerindeki rolünü karmaşıklaştırır (Deriglazova & Pogorelskaya, 2023). Üzerine tartışılan bir diğer önemli başlık olarak dijital utandırmanın politik güç elde etmek ya da rakiplerini ortadan kaldırmak için bir suikast aracına dönüşme riskidir. Artan etkileşimin hızıyla manipülatif bir bilginin hatalı hali, düzeltilmiş halinden daha çok ilgi çekecek daha hızlı paylaşılacaktır. Bu nedenle esasen tüm bilgi düzensizlerine de çözüm olabilecek medya okuryazarlığının toplumsal düzeyde yaygınlaştırılması ve haber niteliği taşıyan bilgilere karşı okuyucularda sorgulama bilincinin oluşturulması ile ancak bu sorun aşılabilir. Ayrıca dijital alanda karşı karşıya gelen farklı kuşaklar arasında da çatışma yaşanma olasılığı bulunur. Dijital ortamda farklı değerlerin çatışması, iptal kültürünün kuşaklar arasında bölünmeleri derinleşmesine de yol açabilir (Kuznetsov, 2024). Medyanın elinde bulunan gücün, bunun farkında olan kullanıcılar tarafından kullanılması ve tüketilmesi medyadan kaynaklı bu tür toplumsal sorunlar için çözüm olabilir. Fakat her dönemde her toplumda elinde tuttuğu büyük kamuoyu gücü sayesinde medya araçlarının yönlendirme ve bilgilendirme yoluyla etkin bir toplumsal kontrol aracı olduğunu hiçbir zaman unutmamak gerekmektedir. Medya bu gücünü göreceli olarak tarafsız bir bilgi kaynağı şeklinde kullanabileceği gibi toplumların ahlaki yapılarını, ideolojik algılarını ve temsillerini belirli iktidar ilişkileri çerçevesinde yeniden şekillendirme faaliyeti de yürütebilir. Bu nedenle medyada yaşanan dijital utanç kavramının kökenini belirleyen “utanılması gereken durumları” yine medya eliyle

yeniden şekillendirmenin mümkün olduğunu ortaya koymak gereklidir.

b. Dijital Ahlaki Panikler: Medyanın Suç ve Utanç Üzerindeki Etkisi

Stanley Cohen'in ahlaki panik teorisi, toplumsal tepkilerin algılanan tehditlere karşı nasıl yaygın bir korku ve kınamaya dönüşebileceğini ve bu süreçlerin belirli grupların veya davranışların damgalanmasına yol açabileceğini anlamak için bir çerçeve sunmaktadır (Cohen, 2011). Dijital çağda, bu kavram özellikle sosyal medyanın yükselişiyle evrilmiş ve dijital utandırma olgusu, ahlaki paniğin çağdaş bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır. Dijital utandırma, bireylerin veya grupların çevrimiçi platformlar aracılığıyla alenen kınanmasını ifade eder ve genellikle önemli toplumsal ve psikolojik sonuçlara yol açmaktadır. Cohen'in ahlaki panik üzerine yaptığı orijinal çalışma, sapkın bir grubun tanımlanması, bu grup etrafındaki korkunun büyütülmesi ve ardından toplumsal tepkinin bu algılanan tehdidi kontrol etme veya ortadan kaldırmaya yönelik olduğu döngüsel bir süreci özetlemektedir (Jenkins vd., 1996). Bu süreç, dijital utandırma bağlamında da görülmektedir; bireyler, genellikle eylemleri veya inançları nedeniyle hedef alınmakta ve bu durum, toplu bir öfkeye yol açarak bir ahlaki paniğe dönüşebilmektedir. McRobbie vd., ahlaki paniklerin, sapkınlığı ve toplumsal tehditleri vurgulayan medya anlatıları aracılığıyla nasıl inşa edilebileceğini ve bu durumun özellikle sosyal medyada hızla yayılan anlatılar bağlamında ne kadar ilgili olduğunu vurgulamaktadır (McRobbie vd., 1996). Dijital ortam, ahlaki panik dinamiklerini dönüştürmüştür; sosyal medya platformları, bilgi yayılımını ve toplu öfkenin harekete geçirilmesini kolaylaştırmaktadır.

Flores-Yeffal vd., ahlaki girişimcilerin dijital araçları kullanarak korkuları nasıl büyüttüğünü ve algılanan tehditlere karşı destek topladığını, böylece siber ahlaki panik yarattığını tartışır (Flores-Yeffal vd., 2011). Bu durum, Thomason'ın

dijital uyarıcılığın ahlaki ve politik risklerini ele aldığı analizle örtüşmektedir. Thomason, bu tür uygulamaların, başarmayı amaçladıkları ahlaki hedefleri baltalayabileceğini öne sürmektedir (Thomason, 2021). Ahlaki panik ve dijital utandırma arasındaki etkileşim, Moran vd.'nin çalışmalarında da görüldüğü gibi, yanlış bilgilendirme ile daha da karmaşık hale gelir; Moran, ağ üzerinden yayılan ahlaki paniklerin aktivizm ve yanlış bilgilendirme arasındaki sınırları bulanıklaştırarak kaotik bir ortam yarattığını savunmaktadır (Moran vd., 2021). Buna ek olarak, Hier'in dijital medya bağlamında ahlaki panik üzerine yaptığı inceleme, çevrimiçi etkileşimlerin mantığının sapkınlığa yönelik toplumsal algıları ve tepkileri nasıl yeniden şekillendirebileceğini vurgular (Hier, 2018). Dijital iletişimin parçalı doğası, çeşitli seslerin ahlaki paniğin inşasına katkıda bulunmasına olanak tanır ve bu durum, çevrimiçi utandırma kampanyalarının hedef aldığı bireyler üzerinde orantısız etkiler yaratır. Bu durum, kabul edilebilir davranış sınırlarının giderek dijital araçlarla denetlendiği ve bunun da bir korku ve misilleme kültürü yarattığı daha geniş toplumsal eğilimleri yansıtır. Böylece toplumsal kontrol mekanizmasının dijital alana yansıdığı bir etkileşim süreci gözlemlemekteyiz.

Dijital linç, dijital utandırma ve iptal kültürü yoluyla sosyal kontrol mekanizmaları, özellikle çevrimiçi ortamlarda tezahür ettikçe, çağdaş söylemde giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Bu fenomenler, bireylerin sosyal gruplarının normları ve beklentileri tarafından nasıl etkilendiğini öne süren sosyal kontrol teorisi perspektifinden anlaşılabilir. Dijital linç ve iptal kültürü, sosyal normları ihlal eden bireylere karşı toplu eylemlerin gerçekleştirildiği modern sosyal kontrol biçimleri olarak ortaya çıkmaktadır; bu durum genellikle kamu utandırması ve dışlanma ile sonuçlanmaktadır. Dijital linç, çevrimiçi toplulukların bir bireye karşı hızlı ve çoğunlukla agresif bir şekilde harekete geçmesiyle karakterizedir ve bu durum, resmi sosyal

kontrol mekanizmalarındaki algılanan yetersizliklere karşı bir telafi tepkisini yansıtır. Pinto'nun araştırması, resmi mekanizmaların başarısız olduğu durumlarda, normatif grup üyelerinin intikam arayışına yönelerek sosyal dışlanma ve grup içindeki sosyal bütünlüğün bozulmasına yol açabileceğini vurgulamaktadır (Pinto, 2024). Bu, Sugiarto ve diğerlerinin bulgularıyla da örtüşmektedir; bu bulgular, dışlanma da dahil olmak üzere toplu sosyal kontrolün grup normlarını pekiştirmek ve sosyo-ekolojik sistemlerde düzeni sağlamak için bir mekanizma olarak işlev gördüğünü tartışmaktadır (Sugiarto vd., 2017). Çevrimiçi ortam, bu dinamikleri artırarak, algılanan ihlalciler aleyhine hızlı ve yaygın bir mobilizasyon olanağı sunmaktadır. İptal kültürü de benzer şekilde işlemekte; burada bireyler veya gruplar, eylemleri veya ifadeleri nedeniyle kamuya açık bir şekilde kınanmakta ve dışlanmaktadır. Bu uygulama, grup normlarını ve beklentilerini pekiştirerek sosyal kontrol mekanizması olarak işlev gören bir damgalama biçimi olarak görülebilir.

Mill ve arkadaşları, damgalamanın marjinal gruplar arasında davranışı nasıl düzenleyebileceğini ve sosyal kontrol mekanizmalarındaki güç dinamiklerini nasıl gösterdiğini açıklamaktadır (Mill vd., 2010). Ayrıca, Siu tarafından ele alınan kriz anlarında “öteki”nin sosyal inşası, damgalamanın toplulukları içinde uyumu pekiştirmek ve sapkınlığı engellemek için nasıl kullanılabileceğini vurgulamaktadır (Siu, 2022). Bu fenomenleri anlamada, resmi olmayan sosyal kontrolün rolü de kritik öneme sahiptir. Weisburd ve diğerlerinin araştırması, topluluk düzeyindeki sosyal kontrolün, kolektif etkinlik gibi, davranışı düzenlemede ve düzeni sağlamada temel olduğunu ortaya koymaktadır (Weisburd vd., 2023). Dijital alanda bu, çevrimiçi toplulukların kamu utandırması ve dışlanma yoluyla normları uygulamak için aldığı kolektif eylemlerle karşılık bulmaktadır. Bu eylemlerin sonuçları derin olabilir; çünkü bu eylemler yalnızca hedef alınan bireyleri değil, aynı zamanda uyumsuzluk için sosyal yaptırımlardan korkmayı pekiştirerek

daha geniş sosyal manzarayı da şekillendirmektedir. Ayrıca bu sosyal kontrol uygulamalarının ardındaki psikolojik mekanizmalar da önemlidir. Thoits, sosyal bağların ve desteğin sağlık davranışlarını sosyal kontrol yoluyla nasıl etkileyebileceğini tartışmakta ve benzer dinamiklerin dijital etkileşimler bağlamında geçerli olduğunu önermektedir (Thoits, 2011). Çevrimiçi toplulukların uyguladığı baskı, bireylerin bu sosyal kontrol çabalarını nasıl algıladığına bağlı olarak uyum ya da direnişle sonuçlanabilir. Bu ikilik, dijital linç ve iptal kültürünün etkinliği ve sonuçlarını anlamada kritik öneme sahiptir.

Sonuç olarak, dijital linç, dijital utandırma ve iptal kültürü yoluyla sosyal kontrol mekanizmaları, modern sosyal etkileşimlerin karmaşıklıklarını gözler önüne sermektedir. Bu uygulamalar, resmi sosyal kontroldeki algılanan yetersizliklerin bir yansıması ve karşılığı olarak işlev görmektedir, kolektif eylemi kullanarak çevrimiçi topluluklarda normları uygulamakta ve davranışları düzenlemektedir. Resmi olmayan sosyal kontrolün ve psikolojik mekanizmaların etkileşimi, bu fenomenlerin çok boyutlu doğasını vurgulayarak çağdaş sosyal söylemdeki önemini ortaya koymak bakımından önem taşımaktadır.

c. Yaşanan dijital utandırma ve iptal kültüründen örnekler

Türkiye’de Dünya’nın pek çok yerinde olduğu gibi dijital utandırma, iptal kültürü ve dijital linç olayları yaşanmaktadır. Fakat daha önce de belirttiğimiz gibi sanal alandaki toplumsal ilişkiler ilgili kültürel kodlardan beslenmektedir. Bu nedenle yaşanan olayların analizlerinde toplumsal yapıların etkisi büyüktür.

2016 yılında İtalya’da, 31 yaşındaki Tiziana Cantone çekilen cinsel içerikli videosunun internette yayılmasının ardından intihar etmiş, ardından hem basın hem sosyal medyada toplumdaki cinsiyetçi zihniyet ve sosyal medyadaki linç kültürü tartışma konusu olmuştur (BBC, 2016). Cantone

tam adıyla birlikte yayınlanan görüntülerden ve hakaret mesajlarından kurtulmak için kimlik ve şehir değiştirmeyi denemiş, birkaç kez intihara kalkışmış ve mahkeme kararıyla videoların kaldırılması için “unutulma hakkı” elde etmişti. Özellikle sosyal medyadaki ifşalardan sonra unutulma hakkı önemli bir talep haline gelmiştir.

2018 yılında Hindistan’da polis, WhatsApp üzerindeki çocuk kaçırınlar olduğu yönündeki dedikodular nedeniyle linç edilenler olduğunu, kişiler hakkındaki dedikoduların sosyal medyada yayılmaya başladığında, tamamen önüne geçmenin zaman aldığını belirtmiştir (BBC, 2018).

Sosyal medyadaki yanlış bilgilendirmeden kaynaklanan bir başka linç olayı da 2021 yılında 11 Ağustos’da Cezayir’de yaşanmıştır (BBC, 2021). 9 Ağustos’ta Cezayir, tarihinin en şiddetli orman yangınlarını yaşadı; 18 farklı bölgede 71 ayrı yangın çıktı ve üç gün boyunca devam eden bu yangınlar en az 90 kişinin ölümüne ve çok sayıda yaralanmaya yol açtı. Yangınlar sonrasında, sanatçı Djamel Ben İsmail, Twitter üzerinden yangınla mücadeleye destek vermek amacıyla Miliana’dan 320 kilometre uzaklıktaki Tizi Ouzou bölgesine gideceğini duyurdu. Ancak bölgeye ulaşmasının ardından Ben İsmail trajik bir olayla karşı karşıya kaldı. 11 Ağustos’ta Ben İsmail’in yangınları başlatmakla suçlanarak saldırıya uğradığına dair görüntüler yayımlandı. Yerel halk tarafından işkenceye uğradıktan sonra yakılarak öldürülen Ben İsmail’in cansız bedeni köy meydanına bırakıldı. Bu görüntüler, ülke genelinde büyük bir tepki doğurdu.

30 Mart 2024’te Meksika’nın güneyinde, sekiz yaşındaki bir kız çocuğunun ölümünden sorumlu olduğu iddia edilen bir kadın, cinayeti protesto eden kalabalık tarafından linç edildi (BBC, 2024). Camilla Gomez adlı çocuğun cesedi perşembe günü Taxco kentinde yol kenarında bulundu ve bu olay geniş çaplı protestolara yol açtı. Sosyal medyada yayılan görüntülerde, cinayet zanlısı kadının güpegündüz bir kalabalık tarafından dövüldüğü ve polis bu durumu

izlemekle yetindiği görülüyor. Aynı kalabalık, suçlu olarak gördükleri iki erkeği daha linç etmeye çalıştı; ancak bu kişiler linçten sağ kurtulmayı başardı.

Sosyal medyanın yarattığı manipülasyonların yaşanan son örneklerinden biri İngiltere’de yaşanmıştır (BBC, 2024). Temmuz ayında İngiltere’nin kuzeydoğusunda bulunan Southport kasabasında, bıçaklı bir saldırıda üç kız çocuğunun hayatını kaybetmesinin ardından, saldırganın “İslamcı bir göçmen” olduğuna dair söylentiler üzerine sağcı gruplar polisle çatıştı. İngiltere’deki son seçimde 4 milyona yakın oy alan aşırı sağcı Reform UK partisinin lideri Nigel Farage ise olaylardan önce sosyal medyada “Gerçek bizden saklanıyor” şeklinde bir mesaj paylaşmıştı. Polis aşırı sağcıların, çocukları bıçaklayan saldırganın “İslamcı” olduğu söylentisi ile harekete geçtiğini ve olaylarda bir camilerin de hedef alındığı belirtti.

Özellikle ülkemizde sıkça yaşanan bir durum olarak, sosyal medyanın adalet arayışı için bir zemin oluşturduğu da görülmektedir (BBC, 2019). 11 yaşındaki Rabia Naz Vatan’ın Giresun’da hayatını kaybetmesi ile ilişkili olaylar, Şule Çet cinayetinin aydınlatılması için düzenlenen eylemler ve daha pek olayda sanal kamusal alanın adaletin yerini bulması için bir kamuoyu baskısı yarattığı ve genellikle bir sonuca ulaşıldığı görülmektedir. Dolayısıyla kamuoyunun medya aracılığıyla taleplerini kolluk kuvvetlerine ve siyasilere ulaştırma çabası toplumsal kontrol mekanizmasının tek tarafı çalışmadığına bir örnektir.

Bunların yanı sıra sosyal medyayı kullanan popüler figürlerin söylemlerinden kaynaklanan olaylar da mevcuttur. 2018 yılında Berna Laçın, sosyal medyada yaptığı bir yorum nedeniyle büyük bir kesimin tepkisini çekti ve yoğun bir dijital linç kampanyasına maruz kaldı (BBC Türkçe, 2018). Laçın, infaz konusundaki bir tweet nedeniyle toplumsal hassasiyetlere uygun olmayan bir şekilde suçlanarak geniş bir kitle tarafından hedef alındı. Sonuç olarak, kamuoyunda

ciddi bir şekilde eleştirildi ve tehditler aldı. 2020 yılında ünlü komedyen Şahan Gökbakar, Kanal İstanbul projesine karşı sosyal medyada paylaştığı bir eleştiriden sonra dijital lince maruz kaldı (Hürriyet, 2020). Bazı kesimler Gökbakar'ı eleştirirken, diğerleri onu yoğun bir şekilde destekledi. Bu durum, sosyal medyanın politik konulardaki kutuplaşmayı artırma potansiyelini gösteren bir örnektir. 2021 yılında NBA'de oynayan Cedi Osman, 23 Nisan'da çocuklar için bir bağış kampanyası başlatmak amacıyla sosyal medyada paylaşım yapmıştı. Ancak, kampanya kapsamında belirli bir siyasi figürü övdüğü düşünüldüğü için Osman, farklı görüşlere sahip birçok kullanıcı tarafından eleştirildi ve dijital linç edildi (Sputnik Türkiye, 2021). Dünyada da buna benzer dijital linçler sıkça yaşanmaktadır. 2020 yılında Harry Potter serisinin yazarı J.K. Rowling, trans bireyler hakkındaki bazı yorumları nedeniyle dijital lince uğradı (BBC News, 2020). Twitter üzerinden cinsiyet kimliği konusundaki ifadeleri, özellikle LGBTİ+ topluluğu tarafından transfobik olarak değerlendirildi ve bu nedenle geniş çaplı bir tepkiyle karşılaştı. Rowling'e yönelik sosyal medyada boykot ve eleştiriler, iptal kültürünün önemli örneklerinden biri haline geldi. 2018 yılında "Guardians of the Galaxy" serisinin yönetmeni James Gunn, geçmişte attığı bazı uygunsuz tweetlerin ortaya çıkmasıyla dijital lince uğradı (The Guardian, 2018). Disney, bu tweetlerin yeniden gündeme gelmesi sonrası Gunn'ı işten çıkardı. Daha sonra bu karar geri alındı ve Gunn işe geri döndü. Bu olay, geçmiş sosyal medya paylaşımlarının nasıl bir kariyer üzerinde büyük etkiler yaratabileceğinin önemli bir göstergesiydi.

2020 yılında oyuncu Chris Pratt, ABD başkanlık seçimleri sırasında herhangi bir siyasi figürü açıkça desteklemediği için bazı kullanıcılar tarafından linç edildi (Variety, 2020). Pratt'in sessiz kalması, özellikle liberal görüşlü takipçilerinin tepkisini çekti ve sosyal medyada geniş çapta eleştirildi. 2020 yılında Ellen DeGeneres, programındaki çalışanlara karşı

kötü muamele ve zorbalık iddialarının yayılmasıyla birlikte ciddi bir dijital linçle karşılaştı (The New York Times, 2020). Bu olay, “Ellen Show”un bir dönem izleyici kaybetmesine ve birçok insanın sosyal medya üzerinden Ellen’ı bojkot etmesine yol açtı. Bu örnekler, dijital inçin sosyal medyada hızla yayılan ve kişilerin kariyerleri, sosyal çevreleri ve kamuoyu üzerindeki imajlarını önemli ölçüde etkileyen bir güç olduğunu göstermektedir.

Dilan Polat vakası, medyanın suç algısı ve kamuoyu üzerindeki etkisini analiz etmek için güncel ve çarpıcı bir örnek olarak değerlendirilebilir. Bu tür olaylar, medyanın suçla ilgili algıları nasıl şekillendirdiğini ve toplumsal tepkileri nasıl yönlendirdiğini göstermesi açısından önemlidir. Özellikle dijital medyanın geniş erişimi ve anlık etkileşim olanağı, suç olaylarının toplum üzerindeki etkilerini artırmaktadır. Stanley Cohen’in ahlaki panik teorisi, medyanın belirli olayları nasıl çarpıcı bir şekilde ele alarak, toplumsal bir korku ya da kaygı yaratabileceğini ortaya koymaktadır (Cohen, 2011). Dilan Polat gibi ünlü isimlerin medya tarafından yoğun şekilde ele alınması, bu şahısların toplum tarafından suç unsuru ya da toplumsal normların ihlalini temsil eden kişiler olarak algılanmasına yol açabilir. Bu durumda, medyanın olayları sansasyonelleştirmesi, toplumdaki bireylerin bir suçun ciddiyeti ya da sosyal etkileri hakkında aşırı tepkiler vermesine neden olabilir. Medyanın bu tarz olayları ele alış biçimi, toplumsal suç algısını ve adalet arayışını da şekillendirir. McRobbie ve Thornton (1995), medyanın bu tür ahlaki panik süreçlerinde nasıl bir güç rolü oynadığını ve bu süreçlerin toplumsal normları yeniden üretmek ya da değiştirmek için nasıl kullanıldığını vurgulamaktadır. Dilan Polat olayında da görüldüğü üzere, suç isnatları ya da yasa dışı faaliyet iddiaları, medyanın baskısı altında toplumun ilgisini çeken ve tartışmalara neden olan bir fenomen haline gelebilir. Bu durum, suçla ilgili algıların medya tarafından şekillendirilmesi sürecine bir örnek teşkil

eder. Dijital medya, özellikle sosyal medya platformları, suçla ilgili olayların yayılmasında ve toplumda bir tür “linç kültürü” oluşturulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Dijital medyanın sağladığı geniş erişim ve anında tepki verme olanağı, olayların gerçek bağlamından kopartılarak daha geniş ve dramatik bir şekilde sunulmasına olanak tanır. Papacharissi (2015), dijital medya ortamlarının duygusal içeriklerin yayılmasını hızlandırdığını ve bu içeriklerin toplum üzerinde kalıcı etkiler yaratabileceğini belirtmiştir.

Polat’ın suç isnatlarıyla ilgili olarak sosyal medya kullanıcıları tarafından hedef alınması, bireylerin toplumsal normlara aykırı buldukları davranışlara karşı toplu tepki göstermelerine ve bu sürecin bir tür sosyal kontrol mekanizması olarak işlev görmesine neden olmuştur. Bu noktada Goffman’ın yüz yitirme (face-work) teorisi, bireylerin sosyal medyada sergiledikleri davranışların toplumsal normlara uygun olmaması durumunda nasıl tepki aldığını ve bu tepkilerin bireylerin kamusal itibarını nasıl etkilediğini açıklamak için kullanılabilir (Goffman, 1967). Dilan Polat olayında medyanın ve özellikle dijital medyanın suç algısı üzerindeki etkisi, toplumsal kontrol mekanizmalarının dijital ortama taşındığını göstermektedir. Bu tür olaylarda medyanın rolü, yalnızca bilgi aktarmak değil, aynı zamanda suçun algılanma biçimini şekillendirmek ve toplumun suç karşısındaki tutumunu yönlendirmektir. Altheide (2002), medya aracılığıyla suçun dramatikleştirilmesi ve bu dramatizasyonun toplumsal korku ya da ahlaki panik yaratabileceğini ifade etmektedir. Polat olayında da suç isnatlarının medya tarafından geniş çapta ele alınması, toplumdaki bireylerin bu suçun ciddiyetine dair algılarını şekillendirmiş ve toplumsal bir yargı oluşmasına neden olmuştur.

Dijital medyanın suç algısı üzerindeki bu etkileri, medya etiği ve toplumsal sorumluluk açısından ele alınmalıdır. Dilan Polat olayında olduğu gibi suç iddiaları üzerinden

kişilere yönelik dijital linç ve itibar zedeleme kampanyaları, medya organlarının toplumsal sorumluluklarını gözden geçirmesini gerekli kılmaktadır. Medyanın, suçla ilgili olayları sansasyonel bir şekilde sunmak yerine, toplumsal fayda ve etik sorumluluk doğrultusunda hareket etmesi, suçun dramatize edilmesini ve toplumsal yargıların olumsuz sonuçlarını engelleyebilir. Farkındalık oluşturmak ve toplumu bilinçlendirmek adına medya okuryazarlığının yaygınlaştırılması ve bireylerin dijital platformları daha sorumlu kullanmalarının teşvik edilmesi de bu tür sorunların önüne geçilmesine katkıda bulunabilir (Khalaf vd., 2023). Dilan Polat vakası, medyanın suç üzerindeki etkilerini, toplumsal algıyı nasıl şekillendirdiğini ve dijital linç kültürünün toplumsal kontrol mekanizması olarak nasıl işlediğini anlamak için önemli bir örnektir. Bu olay, medyanın toplumsal sorumluluğunu ve suç haberlerini sunma biçimindeki etik sınırları yeniden değerlendirme gerekliliğini ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Dijital utandırma sorununu ele almak, bu olguya katkıda bulunan hem bireysel hem de toplumsal faktörleri ele alan çok yönlü bir yaklaşım gerektirmektedir. Sosyal medya algoritmaları, dijital utandırma süreçlerinin hızlanmasına, geniş kitlelere ulaşmasına ve daha fazla etkileşim yaratmasına katkıda bulunan ana araçlardan biridir. Algoritmalar, duygusal olarak yüklü ve toplumsal dışlama hissi uyandıran içerikleri ön plana çıkararak, dijital linç ve utandırma süreçlerinin şiddetini artırır. Bu süreçte, bireylerin sosyal sermayeleri hızla tüketilir ve toplumsal itibar kayıpları derinleşir. Algoritmaların bu süreçlerde oynadığı rol, dijital medya etiği ve toplumsal eşitlik açısından eleştirel bir değerlendirme gerektirir. Kullanıcıların bir içeriğe duygusal olarak yatırım yapmaları, içerikle etkileşim düzeyini artıran önemli bir unsurdur. Dijital katılımın duygusal yönlerini inceleyen araştırmalar, özellikle viral içeriklerin çoğunlukla

güçlü duygusal tepkiler uyandıran içerikler olduğunu göstermektedir. Bu anlamda, kabul görmenin ve beğeni toplamanın duygusal yankı uyandıran içeriklerle bağlantılı olduğu söylenebilir. Dijital utandırmanın sonuçları derin olabilir ve gerçek dünyada tacize, psikolojik sıkıntıya ve kurbanın itibarı ve ruh sağlığı üzerinde kalıcı bir etkiye yol açabilir (Muir vd., 2023; Moshe, 2020). Çevrimiçi utandırmanın etik etkileri karmaşıktır çünkü ahlaki sorumluluk ve algılanan ihlallere orantısız tepkiler verme potansiyeli hakkında sorular ortaya çıkarmaktadır (Pundak vd., 2021; Thomason, 2021).

Stanley Cohen'in ahlaki panik teorisi, çağdaş toplumda dijital utandırmanın dinamiklerini anlamada hala geçerlidir. Bilginin hızlı yayılımı ve sosyal medya aracılığıyla toplu öfkenin kolayca harekete geçirilmesi, ahlaki paniklerin hızla ve ciddi sonuçlarla ortaya çıkabileceği yeni bir ortam yaratmıştır. Bireyler bu dijital ortamda ilerlerken, kamuya açık bir şekilde utandırılmanın sonuçları sadece kişisel itibarları değil, aynı zamanda sapkınlık ve hesap verebilirlik konusundaki daha geniş toplumsal normları da derinden etkileyebilir. Dijital utandırma, dijital platformlarda bireylerin toplumsal norm ve değerleri ihlal ettiklerinde karşılaştıkları kolektif bir kınama biçimi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu olgu, hem bireylerin sosyal kimliklerine ve benlik algılarına hem de toplum içindeki güç ilişkilerine yönelik ciddi etkiler yaratmaktadır. Dijital utandırma, geleneksel utanç mekanizmalarından farklı olarak, anonim kalabalıklar tarafından gerçekleştirilen ve geniş kitlelere ulaşabilen bir toplumsal kontrol aracıdır. Bu durum, toplumsal normların dijital alanda yeniden üretilmesine ve bireylerin dijital kimliklerini oluştururken sosyal kabul arayışlarına yönelik baskıları artırmaktadır. Dijital utandırmanın psikolojik etkileri, mağdurlar üzerinde kalıcı izler bırakırken; bu süreç aynı zamanda toplumdaki eşitsizlikleri ve güç dinamiklerini de yeniden üretmektedir. Kendine zarar verme ve intihar

içeriklerine maruz kalmayı sınırlamak ve sağlıklı başa çıkma mekanizmalarını teşvik etmek gibi dijital utandırmanın zararlı etkilerini azaltmaya yönelik stratejiler, bireylerin dijital ortamın karmaşıklıklarında daha iyi gezinmesine yardımcı olabilir (Nesi, 2020; Jones vd., 2021). Ayrıca, farkındalığı artırmak, güçlü zorbalık karşıtı politikalar uygulamak ve çevrimiçi kullanıcılar arasında dijital okuryazarlığı ve empatiyi teşvik etmek, dijital utancın yaygınlığını ve yıkıcı sonuçlarını azaltmaya yardımcı olabilir (Khalaf vd., 2023).

Bu bağlamda, dijital utandırma ve toplumsal kontrol mekanizmalarının olumsuz etkilerini en aza indirmek için bazı öneriler geliştirilmiştir. İlk olarak, dijital medya okuryazarlığının artırılması, bireylerin çevrimiçi ortamlarda karşılaştıkları içeriklere yönelik eleştirel bir bakış açısı geliştirmesine yardımcı olabilir. Özellikle genç bireylerin dijital ortamların dinamiklerini anlamaları, toplumsal normların ve kontrol mekanizmalarının farkında olarak bilinçli bir şekilde hareket etmeleri önemlidir. İkinci olarak, dijital platformların yönetimi ve regülasyonuna yönelik politikaların geliştirilmesi gerekmektedir. Platformların kullanıcı davranışlarını denetleyebilecek ve zararlı içeriklerin yayılmasını engelleyebilecek daha etkili algoritmalar geliştirmesi, dijital utandırmanın önüne geçebilir. Bunun yanı sıra, dijital zorbalık ve utandırma eylemlerine yönelik yasal düzenlemeler ve caydırıcı yaptırımların uygulanması da mağdurların korunmasında önemli bir rol oynayacaktır. Ayrıca dijital alanlarda sosyal etkileşimlere katılan bireylerin empati ve etik sorumluluk bilincinin geliştirilmesi, dijital utandırmanın neden olduğu sosyal zararları azaltabilir. Toplumsal değerlerin dijital ortamlarda nasıl yeniden üretildiğini ve bu süreçte bireylerin birbirine yönelik sorumluluklarını anlamaları, daha sağlıklı bir dijital kamusal alanın inşasına katkıda bulunacaktır. Bu bağlamda, toplumun tüm kesimlerinin iş birliğiyle dijital ortamlarda daha kapsayıcı, saygılı ve güvenli bir iletişim kültürünün

yaygınlaştırılması, dijital utandırmanın etkilerini hafifletecek ve toplumsal dayanışmayı güçlendirecektir. Çünkü utanç ve dijital utanç, çağdaş toplumsal dinamikleri anlamada kritik çalışma alanlarını temsil eder. Dijital çağda utancın evrimi, çevrimiçi utandırmanın etik, psikolojik ve sosyal etkilerini ele almak için nüanslı bir yaklaşıma duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Bu kitap, utanç duygusunun toplumsal düzeni sağlama ve bireyleri normatif davranış kalıplarına yönlendirme açısından tarihsel ve modern bağlamlarda oynadığı kritik rolü ele alarak, toplumsal kontrol mekanizmalarının dönüşümüne kapsamlı bir ışık tutmayı amaçladı. İlk bölümde, geleneksel toplumlarda utancın bir içsel denetim mekanizması olarak işlev gördüğünü ve iktidar sahiplerinin bu duyguyu, güç ilişkilerini pekiştirmek amacıyla nasıl kullanabildiklerini inceledik. Foucault'nun iktidar teorilerinden hareketle, utancın, bireylerin davranışlarını sosyal uyum amacıyla şekillendirmeye zorlayan ince bir kontrol aracı olarak konumlandığını ve bu süreçte toplumun normatif düzeninin sürdürülmesine hizmet ettiğini tartıştık. Bu bağlamda, utanç, toplumsal yapının istikrarını korumak adına güçlü bir mekanizma olarak işlev görmüş ve bireylerin öz-denetim yoluyla sosyal kabul arayışını teşvik etmiştir.

İkinci bölümde ise, dijitalleşmenin etkisiyle utanç duygusunun çağdaş toplumlarda nasıl evrildiğine odaklandık. Sosyal medya platformlarının kamusal gözetimi küresel bir ölçekte erişilebilir hale getirmesi, utanç duygusunun yeni ve karmaşık biçimlerde yeniden üretilmesine zemin hazırlamıştır. Dijital linç ve kamusal utandırma pratikleri, bireylerin yalnızca sanal ortamda değil, gerçek dünyadaki kimlik ve sosyal ilişkileri üzerinde de derin etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda, dijital utanç, geleneksel kontrol biçimlerinden ayrılarak, hızlı ve kitlesel bir şekilde uygulanabilen, psikolojik ve toplumsal yıkıcı etkileri olan bir denetim aracı olarak ortaya çıkmıştır. Dijital ortamın sınır

tanımayan yapısı, utanç duygusunu yalnızca bireysel değil, toplumsal normların yeniden üretiminde de etkin bir araç haline getirmiştir.

Bu çalışmanın temel bulguları, utanç duygusunun bireyler üzerindeki baskıcı ve disipline edici işlevini vurgularken, bu mekanizmanın hem geçmişte hem de günümüzde iktidar sahiplerinin çıkarlarını nasıl koruduğunu ve pekiştirdiğini eleştirel bir perspektiften analiz etmektedir. Utancın bireylerin itibarını ve kimliğini hedef alan bir araç olarak kullanılmasının, özgürlük, insan hakları ve etik değerler açısından ciddi bir tehdit oluşturduğu ortaya konmuştur. Modern toplumlarda, sosyal medya platformları aracılığıyla uygulanan dijital kontrol mekanizmalarının, bireylerin hak ve özgürlükleri üzerindeki etkileri, günümüz sosyal bilimlerinin en acil sorunsallarından biri olarak belirginleşmektedir. Dijitalleşmenin yarattığı bu kontrol biçimleri, bireylerin toplumsal normlara uyum sağlamalarını sağlarken, aynı zamanda mahremiyetin ihlali ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılması gibi önemli etik ve hukuki sorunları da gündeme getirmektedir.

Çalışmamızın eleştirel yaklaşımı, utanç duygusunun toplumsal normları nasıl yeniden ürettiğini ve bireylerin bu normları içselleştirme süreçlerini sorgularken, aynı zamanda bu mekanizmaların güç dinamikleri ve toplumsal adalet üzerindeki etkilerini de tartışmaya açmaktadır. Bu bağlamda, çalışmanın sunduğu kavramsal çerçeve, sosyal bilimler, medya çalışmaları ve siyaset teorisi alanlarında yapılacak gelecekteki araştırmalara katkı sağlamayı hedeflemektedir. Özellikle, suçluluk duygusunun utançtan farklarını irdeleyerek, hangi duyguların bireyleri etik davranışlara yönlendirmede daha etkili ve uygun olduğu sorusu, daha derinlemesine incelemeler gerektirmektedir.

Sonuç olarak, utancın iktidar ilişkilerindeki manipülatif kullanımının tarihsel ve modern örnekleri, toplumsal kontrolün evrimini ve dijitalleşmenin bu süreçlerde yarattığı

yeni dinamikleri gözler önüne sermektedir. Bu tartışmalar, modern demokrasilerde bireysel özgürlükleri koruma gerekliliğini yeniden değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Utanç, bireylerin içsel dünyalarına nüfuz eden ve toplumsal uyumu sağlamak adına sıklıkla kötüye kullanılan bir duygu olarak, iktidarın elinde güçlü bir araç olmaya devam etmektedir. Bu nedenle, bireylerin ve toplumların, bu kontrol mekanizmalarına karşı daha dirençli ve eleştirel bir duruş sergileyebilmesi, sosyal bilimler literatürüne yeni açılımlar kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, E., & Braithwaite, V. (2006). Forgiveness, reconciliation, and shame: Three key variables in reducing schoolbullying. *Journal of Social Issues*, 62, 347-370.
- Alpay, Y. (2022). Utanç [Video dosyası]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=2HBIFYCP4mg>. Erişim tarihi: 23 Mayıs 2024.
- Alrasheed, N., Nishat, S., Shihah, A. B., Alalwan, A., & Jradi, H. (2022). Prevalence and risk factors of cyberbullying and its association with mental health among adolescents in Saudi Arabia. *Cureus*, 14(12).
- Altheide, D. L. (2002). *Creating fear: News and the construction of crisis*. Aldine de Gruyter.
- Andrews, B., Qian, M., & Valentine, J. D. (2002). Predicting depressive symptoms with a new measure of shame: The experience of shame scale. *British Journal of Clinical Psychology*, 41, 29-42.
- Arvanitidis, F. (2016). *Digital justice and the rise of online shaming*. *Legal Studies Journal*, 24(3), 45-60.
- Ateşoğlu, N. (2023). Bir eril tahakküm aracı olarak utanç duygusu. N. Çelik, D. Şahin, & A. Ç. Zengin (Eds.), *Cumhuriyetimizin 100. yılında kadın çalışmaları içinde* (ss 9-27). Eğitim Yayınevi.
- Ayaz, M. (2016). Çokkültürlülük algı ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(57). <https://doi.org/10.17755/esosder.11595>
- Barnett, J. P., Maticka, Tyndale, E., & Kenya, T. (2016). Stigma as Social Control: Gender-Based Violence Stigma, Life Chances, and Moral Order in Kenya. *Social Problems*, 63(3), 447-462. <http://www.jstor.org/stable/44015390>
- BBC News Türkçe. (2021). *Cezayir'de yangında linç edilen sanatçının hikayesi: 'Oğlum sevdiği bölgeye yardıma gitti. Onu diri diri yaktular'*. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-58267294>

- BBC News. (2020). *J.K. Rowling's trans comments spark outrage*. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/entertainment-arts-52983319>
- BBC Türkçe (2016). *İtalya intihar sonrası sosyal medya lincini tartışıyor*, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-37390642>
- BBC Türkçe (2018). Hindistan: *WhatsApp'taki dedikodular nedeniyle iki kişi daha linç edildi*, Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44436909>
- BBC Türkçe (2019). *Sosyal medya neden adalet arayışının adresi oldu?* Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-4814681>
- BBC Türkçe (2024). *İngiltere'de üç kız çocuğunun öldürüldüğü Southport'ta sağcı gruplar polise ve camiye saldırdı*. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/articles/cv2gy23lqr4o>
- BBC Türkçe (2024). *Meksika'da 8 yaşındaki çocuğun cinayet zanlısı linç edildi*. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/articles/c0w6yngeng50o>
- BBC Türkçe. (2018). *Berna Laçın idam tartışması nedeniyle hedefte*. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-44893876>
- Bourdieu, P. (2015). *Eril Tahakküm* (B. Yılmaz, Çev.). Bağlam Yayınları.
- Bourdieu, P. (2017). *Ayırım*. (D.F. Şannan, A.G. Berkkurt, Çev.) Heretik Yayıncılık.
- Bourdieu, P., & Wacquant, L. (2016). *Düşünsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*. (N. Ökten, Çev.) İletişim Yayınları.
- Boyd, D. M., & Ellison, N. B. (2007). Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13(1), 210–230. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00393.x>

- Boyd, D., & Crawford, K. (2012). Critical Questions for Big Data: Provocations for a Cultural, Technological, and Scholarly Phenomenon. *Information, Communication & Society*, 15(5), 662–679. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2012.678878>
- Breggin, P. R. (2014). *Guilt, shame, and anxiety: Understanding and overcoming negative emotions*. Prometheus Books.
- Buelga S, Iranzo B, Cava M-J, Torralba E. Psychological profile of adolescent cyberbullying aggressors / Perfil psicossocial de adolescentes agresores de cyberbullying. *International Journal of Social Psychology*. 2015;30(2):382-406. doi:10.1080/21711976.2015.1016754
- Cambridge Dictionary. (2024). Embarrass. <https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/embarrass>. Erişim tarihi: 22 Mayıs 2024.
- Cambridge Dictionary. (2024). Show Trial. <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/english/show-trial>. Erişim tarihi: 13 Eylül 2024.
- Cheung, M. S. P., Gilbert, P., & Irons, C. (2004). An exploration of shame, social rank and rumination in relation to depression. *Personality and Individual Differences*. 36, 1143-1153.
- Choi, G., Chung, H., & Kim, Y. (2012). Are stereotypes relative to gender usage applicable to virtual worlds? *International Journal of Human-Computer Interaction*, 28(6), 399-405. <https://doi.org/10.1080/10447318.2011.601973>
- Cibich, M., Woodyatt, L., & Wenzel, M. (2016). Moving beyond “shame is bad”: How a functional emotion can become problematic. *Social and Personality Psychology Compass*, 10(8), 471- 483.

- Cohen, S. (2011). *Folk devils and moral panics: The creation of the Mods and Rockers* (3rd ed.). Routledge.
- Cook, C. L., Patel, A., Guisihan, M., & Wohn, D. Y. (2021). Whose agenda is it anyway: an exploration of cancel culture and political affiliation in the United States. *SN Social Sciences*, 1(9), 237.
- Cooley, C. H. (1902). *Human nature and the social order*. Charles Scribner's Sons.
- Çaprak, M. (2015). Conciliative need for harmful consequences of relativist claims in relation to universal human rights. *International Journal of Legal Progress*, 1(2), 1. <https://doi.org/10.20978/ijlp.45253>
- Çelik, N. (2018). *Kamusal Alanda Sosyal Taklit: Sosyal Medyada Yeni Gelin Evi İmgesi*, Sosyoloji Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Konya.
- Çelik, N. (2020). *Kadın YouTuberlar ve Toplumsal Cinsiyet: Etkileşim, Dramaturji, Kamusal Alan, Göstergelbilim ve Temsil*. Konya: Literatürk Academia Yayınları.
- Deriglazova, L. (2023). The impact of cancel culture on politics and international relations. *Mgimo Review of International Relations*, 16(4), 7-33. <https://doi.org/10.24833/2071-8160-2023-4-91-7-33>
- Diether, E., Yi, S., Argyle, L. P., & Busby, E. C. (2024). The Political Psychology of Cancel Culture: Value Framing or Group Identity?. *Political Research Quarterly*, 10659129241261374.
- Elias, N. (2017). *Uygarlık süreci* (E. Ateşman, Çev.) İletişim Yayınları.
- Ellison, N. B., Steinfield, C., & Lampe, C. (2007). The Benefits of Facebook "Friends:" Social Capital and College Students' Use of Online Social Network Sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1143–1168. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2007.00367.x>

- Fahey, J., Roberts, D., & Utych, S. (2022). Principled or partisan? the effect of cancel culture framings on support for free speech. *American Politics Research*, 51(1), 69-75. <https://doi.org/10.1177/1532673x221087601>
- Fessler, D. M. T. (2007). From appeasement to conformity: Evolutionary and cultural perspectives on shame, competition, and cooperation. In J. L. Tracy, R. W. Robins, & J. P. Tangney (Eds.), *The self-conscious emotions: Theory and research*. 174-193. Guilford Press.
- Flores-Yeffal, N. Y., Vidales, G., & Plemons, A. (2011). The Latino cyber-moral panic process in the United States. *Information, Communication & Society*, 14(4), 568-589.
- Fomenkov, A. (2022). Culture of cancellation in modern Russia: political aspects. *Vestnik Bist (Bashkir Institute of Social Technologies)*, (2(55)), 201-205. <https://doi.org/10.47598/2078-9025-2022-2-55-201-205>
- Foucault, M. (2013). *Güvenlik, Toprak, Nüfus. Collige De France Dersleri (1977-1978)*, (F. Taylan, Çev.) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2015). *İktidarın Gözü*. (I. Ergüden, Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2015b). *Öznenin Yorumbilgisi*. (F. Keskin, Çev.) İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Foucault, M. (2016). *Özne ve İktidar*. (I. Ergüden, O. Akınbay, Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Foucault, M. (2019). *Hapishanelerin Doğuşu*. (M.A. Kılıçbay, Çev.) İmge Kitapevi.
- G. Debord (1983). *Society of the spectacle*, Black and Red, Detroit.
- Gerson, R., & Rappaport, N. (2011). Cyber cruelty: Understanding and preventing the new bullying. *Adolescent Psychiatry*, 1(1), 67-71. <https://doi.org/10.2174/2210676611101010067>

- Gilbert, P. (2000). The relationship of shame, social anxiety, and depression: The role of evaluation and social rank. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 7, 174-189
- Gilbert, P. (2007). The evolution of shame as a marker for relationship security: A biopsychosocial approach. In J. L. Tracy, R. W. Robins & J. P. Tangney (Eds.), *The Self-Conscious Emotions*. 283-309. The Guilford Press.
- Gillespie, T. (2014). The Relevance of Algorithms. In T. Gillespie, P. Boczkowski, & K. Foot (Eds.), *Media Technologies: Essays on Communication, Materiality, and Society* (pp. 167-194). MIT Press.
- Ging, D., & Siapera, E. (2018). Special issue on online misogyny. *Feminist media studies*, 18(4), 515-524.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Doubleday.
- Goffman, E. (1967). *Interaction Ritual: Essays on Face-to-Face Behavior*. Anchor Books.
- Göktaş, E. (2023). İnsan haklarının evrenselliği ve kültürel görecelilik tartışması bağlamında takdir marjı doktrini. *Türkiye İnsan Hakları Ve Eşitlik Kurumu Akademik Dergisi*, 6(11), 15-46. <https://doi.org/10.59162/tihk.1254333>
- Gruenewald, T. L., Dickerson, S. S., & Kemeny, M. E. (2007). A social function for self-conscious emotions. In J. L. Tracy, R. W. Robins & J. P. Tangney (Eds.) *The Self-Conscious Emotions: Theory and Research*. 68-87. The Guilford Press.
- Güntürkün, E., & Altunay, A. (2023). Mağdur lehine sosyal medya aktivizminde bir strateji olarak ifşa ve iptal kültürü. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(1), 176-199.
- Hasfı, N. and Rahardjo, T. (2019). The disabled people virtual communities in social media from the perspective of public sphere theory. *Jurnal Komunikasi Ikatan*

- Sarjana Komunikasi Indonesia*, 4(2), 65-76. <https://doi.org/10.25008/jkiski.v4i2.327>
- Heller, A. (1982). The Power of Shame. *Dialectical Anthropology*, 6(3), 215-228. <http://www.jstor.org/stable/29790037>
- Hier, S. (2019). Moral panics and digital-media logic: Notes on a changing research agenda. *Crime, media, culture*, 15(2), 379-388.
- Highfield, T., & Leaver, T. (2016). Instagrammatics and Digital Methods: Studying Visual Social Media, from Selfies and GIFs to Memes and Emoji. *Communication Research and Practice*, 2(1), 47–62. <https://doi.org/10.1080/22041451.2016.1155332>
- Hobbs, M. J., & O’Keefe, S. (2024). Agonism in the arena: Analyzing cancel culture using a rhetorical model of deviance and reputational repair. *Public Relations Review*, 50(1), 102420.
- Hürriyet. (2020). *Şahan Gökbakar ’dan Kanal İstanbul çıkışı: Bu çılgınlıktan vazgeçin.*
- Ibhawoh, B. (2001, March 1). Cultural Relativism and Human Rights: Reconsidering the Africanist Discourse. *SAGE Publishing*, 19(1), 43-62. <https://doi.org/10.1177/092405190101900104>
- Jenkins, P. (1996). [Review of *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*, by E. Goode & N. Ben-Yehuda]. *Contemporary Sociology*, 25(1), 99–100. <https://doi.org/10.2307/2076993>
- Jones, R., Mougouei, D., & Evans, S. (2021, October 28). Understanding the emotional response to COVID-19 information in news and social media: A mental health perspective. *Wiley*, 3(5), 832-842. <https://doi.org/10.1002/hbe2.304>
- Jusay, J., Lababit, J., Moralina, L., & Anahtar, J. (2022). We are cancelled: exploring victims’ experiences of cancel

- culture on social media in the philippines. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 14(4). <https://doi.org/10.21659/rupkatha.v14n4.04>
- Karlsson, G., & Sjöberg, L. G. (2009). The Experiences of Guilt and Shame: A Phenomenological-Psychological Study. *Human Studies*, 32(3), 335-355. <http://www.jstor.org/stable/25652827>
- Keith, L., Gillanders, D., & Simpson, S. (2009). An exploration of the main sources of shame in an eating-disordered population. *Clinical Psychology and Psychotherapy*. 16, 317-327.
- Keltner, D., & Gross, J. (1999). Functional accounts of emotions. *Cognition and Emotion*, 13, 467-480.
- Khalaf, A., Abdelaziz, M., & Younes, S. (2023). Social media bullying and the psychological impact on young adults: A comprehensive review. *Journal of Cyber Psychology*, 15(2), 120-137.
- Khalaf, A., Alubied, A A., Khalaf, A., & Rifaey, A A. (2023). The Impact of Social Media on the Mental Health of Adolescents and Young Adults: A Systematic Review. Cureus, Inc.. <https://doi.org/10.7759/cureus.42990>
- Kim, S., Thibodeau, R., & Jorgensen, R. S. (2011). Shame, guilt, and depressive symptoms: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*. 137, 68-96.
- King, A. (2016). *Shame in the digital age: How public and private intersect on social media*. *Psychology & Society*, 8(2), 112-130.
- Klonick, K. (2015). The new governors: The people, rules, and processes governing online speech. *Harvard Law Review*, 131(6), 1598-1670.
- Laidlaw, E. (2017). *Regulating speech in cyberspace: Gatekeepers, human rights and corporate responsibility*. Cambridge University Press.

- Lamb, R. E. (1983). Guilt, Shame, and Morality. *Philosophy and Phenomenological Research*, 43(3), 329-346. <https://doi.org/10.2307/2107341>
- Lee, S. M., Lampe, C., Prescott, J.J., and Schoenebeck, S. (2022). *Characteristics of People Who Engage in Online Harassing Behavior*. In CHI Conference on Human Factors in Computing Systems Extended Abstracts (CHI '22 Extended Abstracts), April 29-May 5, 2022, New Orleans, LA, USA. ACM, New York, NY, USA, 7 pages. <https://doi.org/10.1145/3491101.3519812>
- Lenhart, A., Ybarra, M L., Zickuhr, K., & Price-Feeney, M. (2016). *Online harassment, digital abuse, and cyberstalking in America*. Data and Society Research Institute. https://datasociety.net/wp-content/uploads/2016/11/Online_Harassment_2016.pdf
- Locke, J. (2007). Shame and the Future of Feminism. *Hypatia*, 22(4), 146-162. *Wiley on behalf of Hypatia*, Inc.
- Manion, J. C. (2003). Girls Blush, Sometimes: Gender, Moral Agency, and the Problem of Shame. *Hypatia*, 18(3), 21-41. <http://www.jstor.org/stable/3810862>.
- Marsenić, M. (2024). Cancel culture on Twitter: cancelling Russians and Ukrainians in the context of Russian-Ukrainian war. *Socioloski Pregled*, 58(1), 84-112. <https://doi.org/10.5937/socpreg58-47530>
- Matos, M., Pinto-Gouveia, J., & Gilbert, P. (2013). The effect of shame and shame memories on paranoid ideation and social anxiety. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 20, 334-349.
- McRobbie, A. (1996). [Review of *Moral Panics: The Social Construction of Deviance*, by E. Goode & N. Ben-Yehuda]. *The British Journal of Sociology*, 47(3), 563-564. <https://doi.org/10.2307/591375>
- McRobbie, A., & Thornton, S. L. (1995). Rethinking 'moral panic' for multi-mediated social worlds. *British Journal of Sociology*, 46(4), 559-574.

- Menesini, E., & Camodeca, M. (2008). Shame and guilt as behavior regulators: Relationships with bullying, victimization and prosocial behavior. *British Journal of Developmental Psychology*, 26, 183-196.
- Mill, J., Edwards, N., Jackson, R., MacLean, L., & Chaw-Kant, J. (2010). Stigmatization as a social control mechanism for persons living with HIV and AIDS. *Qualitative Health Research*, 20(11), 1469-1483. <https://doi.org/10.1177/1049732310375436>
- Molochko, P., & Hryniova, D. (2022). Cancel Culture: Leverage Tool in Political Struggle. *Mediaforum: Analytics, Forecasts, Information Management*, 10, 84-106. <https://doi.org/10.31861/mediaforum.2022.10.84-106>
- Moran, R. E., Prochaska, S., Schlegel, I., Hughes, E. M., & Prout, O. (2021). Misinformation Or Activism: Mapping Networked Moral Panic Through an Analysis of #savethechildren. *AoIR Selected Papers of Internet Research*, 2021. <https://doi.org/10.5210/spir.v2021i0.12212>
- Moshe, D. (2020). *Self-presentation and digital identity: Navigating the mirror self in online spaces*. *Sociology of Identity*, 17(1), 55-73.
- Muir, S., Jackson, L., & Lee, A. (2023). *The psychological impact of digital shaming: Long-term effects on victims' mental health and reputation*. *Journal of Cyber Psychology*, 12(3), 45-67.
- Muris, P., & Meesters, C. (2014). Small or big in the eyes of the other: On the developmental psychopathology of self-conscious emotions as shame, guilt and pride. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 17, 19-40.
- Nesi, J. (2020, March 1). The Impact of Social Media on Youth Mental Health. North Carolina Medical Society Foundation's Community Practitioner Program, 81(2), 116-121. <https://doi.org/10.18043/ncm.81.2.116>

- Nghia, H V. (2009). *The 'Asian Values' Perspective of Human Rights: A Challenge to Universal Human Rights*. RELX Group (Netherlands). <https://doi.org/10.2139/ssrn.1405436>
- Oh CS, Bailenson JN and Welch GF (2018) A Systematic Review of Social Presence: Definition, Antecedents, and Implications. *Front. Robot. AI*, 5:114. doi: 10.3389/frobt.2018.00114
- Okur, A. (2020). Güzellik algısı üzerinden sosyal medyada linç kavramı: Armine Harutyunyan örneği. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi*, 5(10), 119-140.
- Olthof, T. (2012). Anticipated feelings of guilt and shame as predictors of early adolescents' antisocial and prosocial interpersonal behavior. *European Journal of Developmental Psychology*, 9, 371-388.
- Ortiz-Marcos, J. M., Solano-Sánchez, M. Á., Lendinez-Turón, A., & Tomé-Fernández, M. (2024). Cybervictim vs. cyberaggressor: profile determination and comparison through artificial neural networks. *Vulnerable Children and Youth Studies*, 19(2), 288–308. <https://doi.org/10.1080/17450128.2024.2319055>
- Oxford Learners Dictionaries. (2024). Shame. https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/shame_1?q=shame+ Erişim tarihi: 22 Mayıs 2024.
- Özdemir, S. and Er, R. (2021). Determining the ethical ideology and influencing factors of senior midwifery students in turkey. *Türkiye Klinikleri Journal of Medical Ethics-Law and History*, 29(2), 189-196. <https://doi.org/10.5336/mdethic.2020-79078>
- Papacharissi, Z. (2015). *Affective Publics: Sentiment, Technology, and Politics*. Oxford University Press.
- Pekel, A. (2019). The universality of human rights and cultural relativism. *Liberal Düşünce Dergisi*, 24(96), 111-118. <https://doi.org/10.36484/liberal.641079>

- Pinto, I. (2024). Social exclusion and vigilantism toward criminal offenders as compensatory reactions to the perceived inefficacy of social control. *Peace and Conflict Journal of Peace Psychology*, 30(3), 308-316. <https://doi.org/10.1037/pac0000742>
- Pundak, G., Cohen, S., & Bar-Tal, D. (2021). *Moral responsibility in the age of social media: Ethical considerations of online shaming*. *Ethics & Information Technology*, 23(2), 101-118. <https://doi.org/10.1007/s10676-021-09559-0>
- Riezler, K. (1943). Comment on the Social Psychology of Shame. *American Journal of Sociology*, 48(4), 457- 465. <http://www.jstor.org/stable/2770012>.
- Scheff, T. J. (1988). Shame and conformity: The deference–emotion system. *American Sociological Review*. 53, 395-406.
- Siu, J. (2022). The role of social and cultural values in pandemic control in a Chinese community: An ethnographic study on the construction and stigmatization of “others” in severe acute respiratory syndrome (SARS) and COVID-19 in Hong Kong. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(20), 13517. <https://doi.org/10.3390/ijerph192013517>
- Sputnik (2024). Miss Turkey 2024 birincisi İdil Bilgen, sosyal medyayı ikiye böldü: Destek veren de var, ağır eleştiren de. Erişim tarihi: 22.09.2024 Erişim Adresi: <https://anlatilaninotesi.com.tr/20240913/miss-turkey-2024-birincisi-idil-bilgen-sosyal-medyayi-ikiye-boldu-destek-veren-de-var-agir-1087987444.html>
- Sputnik Türkiye. (2021). *Cedi Osman’a sosyal medyada linç: 23 Nisan paylaşımı nedeniyle hedef gösterildi*.
- Stickel, L., H. (2017). Digital Natives and Digital Immigrants: Exploring Online Harassment Victimization by Generational Age. *International Journal of Cyber*

- Criminology*, 11(1), 39-62. <https://doi.org/10.5281/zenodo.495771>
- Sugiarto, H., Chung, N., Lai, C., & Chew, L. (2017). Emergence of cooperation in a coupled socio-ecological system through a direct or an indirect social control mechanism. *Journal of Physics Communications*, 1(5), 055019. <https://doi.org/10.1088/2399-6528/aa9b0e>
- Suhaimi, M. A., Tan, K. P., & Chua, S. Y. (2018). The culture of humiliation: Public shaming in the digital realm. *Journal of New Media Studies*, 6(4), 134-150.
- Swartz, D. (2018). *Kültür ve İktidar Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi*. İletişim Yayınları.
- Tangney, J. P. (1991). Moral affect: The good, the bad, and the ugly. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 598-607.
- Taylor, G. (1985). *Pride, shame, and guilt: Emotions of self-assessment*. Clarendon Press.
- Taylor, G. (1995). *Shame, integrity, and self-respect*. In R. S. Dillon (Ed.), *Dignity, character, and self-respect*. Routledge.
- TED (Producer). (2012). Listening to shame [Video]. TED Conferences. https://www.ted.com/talks/brene_brown_listening_to_shame?language=en.
- Teyitpedia (2023). *Teyit Sözlük: Doxing nedir?* (Sude Bayraktepe: Bağımsız Teyitçi), Erişim Adresi: <https://teyit.org/teyitpedia/teyit-sozluk-doxing-nedir> Erişim Tarihi: 17.09.2024
- The Guardian. (2018). *James Gunn fired as Guardians of the Galaxy 3 director over old tweets*. Erişim Adresi: <https://www.theguardian.com/film/2018/jul/20/james-gunn-fired-guardians-of-the-galaxy-3-old-tweets>
- The New York Times. (2020). *Ellen DeGeneres Addresses Workplace Misconduct Allegations on Her Show* Erişim

Adresi: <https://www.nytimes.com/2020/09/21/business/media/ellen-degeneres-show-allegations.html>

- Thoits, P. (2011). Mechanisms linking social ties and support to physical and mental health. *Journal of Health and Social Behavior*, 52(2), 145-161. <https://doi.org/10.1177/0022146510395592>
- Thomason, Krista K., (2021). The Moral Risks of Online Shaming, in Carissa Véliz (ed.), *Oxford Handbook of Digital Ethics*, Oxford Handbooks (2023; online edn, Oxford Academic, 10 Nov. 2021), <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780198857815.013.8>, accessed 26 Sept. 2024.
- Thomason, R. (2021). *Freedom of speech in the age of online outrage: Legal and ethical considerations*. *Journal of Cyber Law*, 29(1), 22-47.
- Trottier, D. (2018). *Social media as surveillance: Rethinking visibility in a converging world* (2nd ed.). Polity Press.
- Türk Dil Kurumu. (2024). Utanma. *Güncel Türkçe Sözlük*. <https://sozluk.gov.tr/>. Erişim tarihi: 22 Mayıs 2024.
- Variety. (2020). *Chris Pratt Faces Backlash Over Alleged Political Beliefs*. Erişim Adresi:
- Weisburd, D., White, C., Hinkle, J., & Kuen, K. (2023). Broken windows and community social control: Evidence from a study of street segments. *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 61(5), 727-771. <https://doi.org/10.1177/00224278231168614>
- Weiss, E., Gillam, G., Simmons, K. & Stevenson, D. (2014). Line, line, everywhere a line: Cultural considerations for waiting-line managers. *Business Horizons*, 57(4), 533-539.
- Williams, B. (1993). *Shame and Necessity*. University of California Press.
- Wones, S L. (2009, July 20). A Review of “Digital Citizenship: The Internet, Society, and Participation”.

- Taylor & Francis, 6(3), 432-434. <https://doi.org/10.1080/15367960902961754>
- Woodyatt, L., Worthington, E. L., Wenzel, M., & Griffin, B. J. (2017). *Understanding shame and guilt*. In L. Woodyatt, E. L. Worthington, M. Wenzel, & B. J. Griffin (Eds.), *Handbook of the psychology of self-forgiveness*. 45-59.
- Yaşa, H. (2024). Twitter’da (X) Linç Kültürü Pratikleri: Yonca Evcimik Örneği. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 34(2), 975-992.
- Yılmaz, O. (2020). Ahlâkî dünyaların inşasında kültürel değerler: ahlâk antropolojisi üzerine güncel tartışmalar ve eleştiriler. *Antropoloji*, (40), 37-43. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.769782>
- Zembylas, M. (2023). The phenomenon of cancel culture through the social media: pedagogical implications for teacher education. *Pedagogy, Culture & Society*, 1-18.
- Zuboff, S. (2019). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. edn. *PublicAffairs, New York*.
- Курмангали А. and Almukhanova, R. 2023. Cancel Culture as A Phenomenon of Modern Politics and International Relations. *Bulletin of Abai KazNPU. Series of Sociological and Political Sciences*. 83, 3 (Sep. 2023), 34–42. DOI: <https://doi.org/10.51889/2959-6270.2023.84.4.004>.

EXTENDED ABSTRACT

The Sociology of Shame: From Tradition to Digital Age Social Control by Nuriye Çelik and Nadir Ateşoğlu examines the multifaceted role of shame as a potent tool for social control, tracing its evolution from traditional societal structures to the digital landscape of the 21st century. The authors explore how shame, historically rooted in maintaining social order and enforcing cultural norms, has been adapted and intensified through digital technologies. The work provides a critical framework for understanding the sociological, psychological, and political dimensions of shame in both past and present contexts.

Understanding Traditional Shame as Social Control

The first section, titled “The Custodian of Social Norms: Shame and Mechanisms of Control”, offers a thorough exploration of shame’s sociological underpinnings and its historical applications as a means of governing behavior. The authors engage with classical and contemporary sociological theories, particularly Michel Foucault’s concept of power and surveillance, to highlight how shame has been wielded by authorities to maintain societal order. Through detailed case studies, such as the persecution of “witches” in medieval Europe, the Cultural Revolution in Maoist China, Japan’s ingrained honor culture, and the enforcement of strict moral codes in contemporary Iran, the book illustrates the pervasive and adaptive nature of shame as a regulatory force.

These historical accounts serve to illuminate the coercive power of shame, demonstrating its ability to enforce compliance and marginalize dissenting voices. The authors question the ethical legitimacy of using shame as a moral guide, suggesting that while it fosters social conformity, it often suppresses individuality and perpetuates existing power hierarchies. This section also critiques the cultural and psychological effects of shame, probing its role in shaping individual identity and community dynamics. The analysis

situates shame as a dual-edged phenomenon—capable of promoting ethical behavior but also serving as a weapon for social exclusion and oppression.

The Digital Transformation of Shame

The second section, “Digital Shaming in the Social Media Age: Mechanisms of Social Control”, shifts focus to contemporary society, where digital platforms have redefined and magnified the impact of shame. The authors delve into how social media has become a breeding ground for public shaming, turning everyday individuals into global targets. This section draws on theories of media sociology and digital culture to examine the mechanisms through which digital shaming is propagated, such as viral outrage, meme culture, and the amplification of scandals. The concept of “cancel culture” is analyzed as a modern iteration of collective shaming, where public accountability can quickly devolve into punitive social control.

The book discusses the paradoxical nature of digital shaming: on one hand, it democratizes the ability to hold powerful individuals and institutions accountable; on the other, it fosters a culture of fear and conformity, where reputational damage can be immediate and irreparable. By examining instances of high-profile shaming events and their societal consequences, the authors reveal how digital shaming both challenges and reinforces dominant ideologies. The discussion includes an analysis of how marginalized groups can leverage digital platforms to combat systemic injustices, while also critiquing the potential for these same tools to perpetuate surveillance and regulate behavior in insidious ways.

Critical Reflections and Future Directions

The Sociology of Shame not only analyzes the evolution of shame but also engages critically with its implications for democratic society, individual freedom, and psychological

well-being. The authors highlight the urgent need for a balanced approach to digital regulation that safeguards free expression while protecting individuals from the harms of public shaming. They advocate for educational initiatives that promote digital literacy and resilience, emphasizing the importance of equipping individuals with the skills to critically engage with media and resist coercive forms of social control.

The book invites further academic exploration in several key areas. One suggested avenue for future research is the psychological impact of digital shaming, particularly on vulnerable populations. Understanding the long-term effects on self-esteem, mental health, and social integration is crucial for developing effective interventions. Additionally, the authors call for interdisciplinary studies that bring together insights from sociology, psychology, media studies, and digital ethics to address the complexities of shame in the digital age.

Another significant area for exploration is the role of shame in contemporary political processes. The authors discuss how governments and political actors exploit digital platforms to enforce ideological conformity and suppress dissent. The increasing use of data-driven surveillance and algorithmic governance in shaping public opinion underscores the need for critical analysis of digital shaming practices as instruments of state and corporate power.

Conclusion

The Sociology of Shame makes a significant contribution to understanding how traditional and modern mechanisms of social control are intertwined through the enduring power of shame. By linking historical practices to contemporary digital phenomena, the authors provide a comprehensive framework for analyzing how power operates in both overt and subtle ways. The book serves as a vital resource for

scholars in sociology, media studies, and political theory, as well as policymakers and practitioners interested in the ethical implications of digital communication. As societies navigate the complexities of the digital age, developing a nuanced understanding of shame and its consequences will be essential for fostering a more just and equitable social order.